

TARTALOM

<i>Molnár H. Magor</i>	Balázs (vers)	3
<i>Mohai V. Lajos</i>	Ma nem megyek át a Lánchídon	4
<i>Nagy Dániel</i>	Próbálom a dolgok jó oldalát nézni; A magam módján keresem a hősöket; A meteorológia kudarca (versek)	5
<i>Bartos Janka</i>	Mínta; Bentről nézni (versek)	8
<i>Papp-Sebők Attila</i>	milyen tények; tévedés; és valóban (versek)	11
<i>Galántai Zoltán</i>	Végül mindig tél van; Mesék évada (versek)	13
<i>Végel László</i>	Ellenállva és reménykedve (Naplójegyzetek 2005-ből)	16
<i>Virág Zoltán</i>	A jugolabirintus Thészeusza (Példák és előképek Végel László naplójírásában)	24
<i>Pikó András Gáspár</i>	Az énképzés módozatai Bereményi Géza Vadnai Bébi című regényében (II. rész)	38
	▶ Két beszélgetés Orosz Istvánnal – az Apakönyvről	56
<i>Békési Sándor</i>	Ablak a világra, ajtó a szívre (Horváth Mária rajzfilmrendező kiállítása a kecskeméti Hírös Agórában)	78
<i>Bakonyi István</i>	Az élet és Mészöly Miklós – a templom és kilincse (Szávai Géza könyve)	98
<i>Borsodi L. László</i>	A haza, ahová visszabújni (Vida Gábor: Senkiháza. Erdélyi lektűr)	100
<i>Ágoston Enikő Anna</i>	Mint lepke a bábjából (Kabdebó Lóránt: Valami történet) Horváth Mária képei az Örök születés –Masék, mesék, angyalok, Máriák és kisdedek című sorozatból Forította: Tóth-Pócs Roland	107

FORRAS

55. ÉVFOLYAM | 2023. 12. SZÁM

Megjelenik Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzata, a Petőfi Kulturális Ügynökség és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT ► Megjelenik havonként ► Főszerkesztő: **Füzi László** ► Kecskemét Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata ► Kiadja a Katona József Könyvtár; Felelős kiadó: **Bujdosóné dr. Dani Erzsébet** könyvtárigazgató ► A szerkesztőség címe: 6000 Kecskemét, Piaristák tere 8.; Telefonszáma: 76/500-550/111. mellék: Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@forrasfolyoirat.hu ► Tördelés: VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@videopix.hu ► Nyomdai kivitelezés: Print 2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 76/501-240; Felelős vezető: **Szakályas Tibor**

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Csenki Nikolett**, **Füzi Péter**, **Pál-Kovács Sándor Attila** (szerkesztő), **Bosznay Ágnes** (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Bahget Iskander**, **Komáromi Attila**, **Pintér Lajos** ► Szerkesztőségi órák: kedd–csütörtök 10 és 12 óra között. ► Kéziratot nem örzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. ► Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. **Belföldi előfizetési díj: 7200,- Ft** ► Index: 25947 ► HU ISSN 0133-056X

Molnár H. Magor

Balázs

Az anyakönyvi hivatalban
jártunk álmomban, hogy nevet
adjunk a harmadik gyermeknek.
Álmomban ez volt a módja.

Az anyakönyvi hivatalba
kopott kőlépcsőkön kellett
fellépdelnünk, s a terméknek
mintha hideg fénye lett volna.

Az anyakönyvi hivatalban
mégis annyira szépek voltunk,
hogy a békénél is könnyebb lett
a boldogságot elképzelnem.

S habár az álom kitakarta,
miért a Balázst választottuk,
az értelme azonnal fölsejlett,
mikor az ébredést elvégeztem.

Mert nincs örömhír, nincsen
gyermek: vetélés van és a gyász.
Az elhalást kimondó ultrahangon
látszott még néhány villanás.

Én úgy hiszem, hogy Isten
minden lelket felvesz és vigyáz.
És kondulnak majd a harangok:
„aludj el szépen, kis Balázs.”

Mohai V. Lajos

Ma nem megyek át a Lánchídon

Akkorra már az összes foga tönkrement. Beszéd közben a szájából fekete csontok villantak elő. Testi romlásának ezen látható jele elégedettséggel töltötte el: „Lejárt az időm. Egyre kevesebb közöm van az élethez”, közölte; hangja száraz volt, borízú. „Reggel körbejárom a kocsmákat, korán kelek, keveset alszom. Alig eszem. Begubózom. Sanyargatom a testem. Lassan semmim se marad. De én akarom így.”

Az alagút torkánál álltunk a buszmegállóban. Tömött táska lógott a vállán, lehúzta a fél oldalát. Kitérdesedett nadrágot viselt tornacipővel. Javasoltam, hogy keressünk valami félreeső helyet. Az utcát, ahol a lakása volt, nemrég újították föl. Noha a munkások már elvonultak a terepről, nagy rendetlenséget hagytak maguk után, ezért a területet még elzárva tartották a forgalom elől. Egy lélek sem mutatkozott. „Menjünk arra”, mutattam a rakpart irányába. „Egy pillanat – mondta –, jó lesz itt is, ha beléd kapaszkodhatom!”

Éreztem a testét, pillékönnyű volt; „verébtést, kísértet a Krisztinán”. Könny szökött a szemembe. Nem láthatta meg, mert a fejét a mellemre szorította. Egyre erősebben ölelt magához. Hosszú másodpercek teltek el így. Mintha kihagyott volna a szívverése. Aztán hirtelen erőre kapott, és beszélni kezdett. Izgatott, kapkodó mondatok zuhantak rám. „Tudtad, hogy összeestem a Lánchíd közepén? Rosszul lettem, szédültem, elveszítettem az eszméletemet. Rohammentőt hívtak hozzám. Az orvos a madárkórházból jött! Szpéró küldte!” Fölragyogott a tekintete: „Szpéró küldte, odaátról! Csoda, Lajoskám, csoda!”

A híd felé fordultam. Nagy volt a forgalom és a zaj, autók suhantak el mellettünk, de minden szavát tisztán kivettem. Megváltozott valami benne, az emlékezés fölwillanyozta, úrrá lett az elesettségen, amely kiüresítette a tekintetét.

Ismét megtántorodott. Reszketett. Húzott a föld felé. Csöpögött rólam a verejték. Tartottam, ahogy tudtam. Sóhaj tört ki belőle. „Nem az a fontos, hogy Rilke meg én mit írtam. Hanem hogy holnap az angyalok segítsenek fölkelni egyedül az ágyból!”

A magasban, a Várhegyen öregedtek a lombok. Minden rendben lesz, győzködtem. Ősz van. Illatos és téveteg ősz. Mindkettőnk számára ismerős évszak.

Néztem a hömpölygő felhőgomolyokat fölöttünk. Örök húséget fogadtak a kéklő égnek.

Ma nem megyek át a Lánchídon.

Nagy Dániel

Próbálom a dolgok jó oldalát nézni¹

Matrózemlékek híján is
felkapcsolja bennem
valaki a nyarat.

A magam módján keresem a hősöket

Vannak emberek,
akik a nevetést ajánlják
gyógyírként, és diagramokkal
bizonygatják, a szintlépés
nekem is sikerülhet.

Vannak emberek,
akik egy életre elegendő motivációt
halmoznak fel a mintegy ötven
etetőlátogató madárfaj
megfigyelésével.

Vannak emberek,
akik egyszerűen példát mutatnak:
lecsapnak a mozdulatlanságra,
és nagy címmel fizetnek három
elektromos mécsesért.

Vannak természetesen
olyanok is, akik Petőfi Sándor
életrajzából csak a forradalmi
hangulatot hasznosítják
a maguk számára.

És vannak olyanok is,
akik egy kuponkedvezményektől

▼

¹ A versek írása idején a szerző Móricz Zsigmond irodalmi ösztöndíjban részesült.

terhes szombat délelőtt egyszerűen
leszervezik maguknak
a menekülést.

Tudom, hogy el fog jönni az idő,
mikor eljutok a testi fejlődés
csúcsára, és önerőből enyhítem
dolláréhségemet. De addig?

Lépést tartok a fürdőruha-divattal,
és megtanulom, hogyan aknázhatom ki
a reményfunkció lehetőségeit
édesvizek partján is.

A meteorológia kudarca

Nincs megállás, kellemes napi
középhőmérsékletet produkálnak
a légköri viszonyok, nagyszerű banánakció
mellett dönt egy kiskereskedelmi lánc,
javuló tendenciát mutatnak a budapesti
metróvonalak öngyilkossági statisztikái.

Viszont még meg sem ragadt a füzetekre
frissen felvitt vinyettatömeg, máris
őszközepi állapotok szelídítik melankóliává
a nyárutóból visszamaradt jókedvet.

Hogy mit szoktam ilyenkor csinálni?
(Mert jókedvet nem veszíthetek. Azt nem!)
Impulzusvásárlásba kezdek. Vagy olasz
másodosztályú meccsre fogadok.

De ezeket amúgy nem csinálom,
mert nem vagyok ilyen hülye!
Csak leírtam, lássátok, ezeket is
tudnám csinálni. Ha úgy adódna.
Ha úgy döntenék.

Egyébként csak büszkén kiszagolom az őszt,
és mindenkinek a pofájába nyomom:
csináld utánam. De nem csinálják.
Fekszenek. A napot várják.

Bartos Janka

Mintha

áztatott datolyát eszik és
ha tikkkel úgy mozgatja a vállait
mintha szárnyakat azt érzi sose
becsülték meg ritkán de volt
hogyan megbecsülték az anyja faragott
tulipános zöld zsalugátterről
álmodott ő csak muszájból sóhajtva
alszik mikor átsétál a vizek felett
komolyabban gondol a hitére
megkapaszkodik a kanyaroknál
sokszor téved el plázákban
mélygarázsok oszlopai és
szokatlan barna szemek között
termékmintákból tartja fel a
minden rendben van épp ezért
törékeny látszatát sorokat ír le
rendszámtáblák és monogramok
erőltetett betűiből attól függően
hol szélbe hol napba tartja az
arcát sosem vacognak a fogai
elnyomja a kényszert hogy a
kontyán bármit is igazítson de
előfordul főleg ilyen esetekben
ő is elgyengül végtére embernek
mondaná magát nemigen sodorja
a kellenél nagyobb veszélybe
a zóna szót minden értelmében
mélységesen megveti benne
marad akkor is ha már rég nincs
semmi keresnivalója elkezd
olyankor mások elvesztegetett
gyerekkorát a jóérzés határán
persze tisztán lát de rosszul
orráról lecsúszik a szegyen
elhullott volna ha olyan korban
él mikor még nem találták fel

az üveget a műanyagot nem
szereti elmosni nyoma marad
megátalkodottan kísérti a
sorsát a nagyobb rész úgyis
szerencse szóval ha más nem
esélye még van magának
az illetékes helyett
egy túlélhetőbb világot
meg egy kevésbé ijesztő
holnapot valahogy összeteremtetni

Bentről nézni

szinte üres információs kijelző
két felkiáltójellel
nem tudom hova kéne menni
de azt nagyon
ismeretlen köveken járni
hányan léptek rájuk ugyanígy
ha elmondhatnám milyen
mikor nincs kihez szólni
maradhatnék csöndben
most beleszól folyton egy
kicsi hang torzult alig értem
talán nem is olyan nyelven beszél
amit lenne esélyem valaha
megtanulni
még alig kivehetően de pislákolok
de nem eléggé hogy elfújjanak
gyűlnek a bordám mögött az arcok
nem is tudják hogy őrzöm őket
valahol mélyen azért mégis érzik
remélem hogy van helyük ha nincs is
ha nem is elsőre de hazatalálnak
vissza van hova előre még ködös
huszonkilenc fokban esőben
túl nagy az agyban a páratartalom
világoskék erekben folyik a vér és

mindig utat talál ez működik
hullámot vet a partra a vágy
pedig boldogok a lelki szegények
ilyen egyszerű meg nekem ezt mondani
persze sokkal de sokkal könnyebb
elázni félelem nélkül mert van
másik van száraz ruhám
lehetőségem bentről nézni kintre
ez bénít meg lehet hogy
az alapokat nem ismerem
molekulák szintjén mikor semmi nincs
ott hagyott legyező a takarítónő
lelkesen kipróbálja visszateszi hátha
érte jönnek fájdalmat csillapít iszik
az mosolyog aki nem akar sokat
még tizenkét óra még ezer utcasor
előttem múltak emlékül a réginek
nem tanul a hibából mégse senki
milyen messzire kell menjek
hogy elhiggyem nem vagy
hogy megértsem végre nincs értelem
csak fájdalom és öröm és hiányzó
lépcsőfokok
Isten szeme a kamerák mögött
némaság piros villogó lámpa

Papp-Sebők Attila

milyen tények

jobbak, rosszabbak.
egy kőhasíték csonka gúláján
a tenyerem. feltárom a tér titkát,
beszélek róla. semmi sincs,
ami elhallgatható, ami mégis:
a tilalomfán pihen, mint egy érett
gyümölcs. fogai emlékeznek
a harapásra, az első fa anyatörzsére,
a fehér húsú termés ízére, az elhajlított
térben töltött napokra. a tenyér
krátere az első megálló, oda érkeztek
az újszülöttek. azóta egy kőfallal
határolt helyre zárták, puha, zöld
pázsiton pihen, a hegyláncok
visszasugorodtak a földre.

tévedés

a kegyelem nem segít,
se a fák teremtő képzelete. ott
menetelt a hegy előtt,
közel a rövid futású csermelyhez,
kerekre csiszolt mészkőkavicsok,
földbuckák, a mozduló ágakhoz
szegezett pusztuló levelek alatt.
nem tudott a rejtőzködő
bércekről, de látta a meredélyes
szirtlapot. a termőföld szinte
beomlott váratlan súlyától, ezért
lépéseit előre megtervezte,
kivágta magát a dús szövedékű
lombokból. útját emberszabású
sziklák kísérték. nem értette
a kételkedőket, a kiüzetés után
kivált a tömegből, levedlette
kitinpáncélját, elindult fel a domb-
oldalra. tudta, mi vár rá, ez a tudás
visszatükröződött benne, mint egy

üveggolyóban a világ kicsinyített
mása, és az ottmaradottakra gondolt,
hogyan tépték a vállát, haraptak
a húsába. már túl volt a lerombolt
vidéken, az ártéri terepen, ide
sose juthatnak el, itt védve van,
szemközt a kövülő víztömeggel.

és valóban

a tilalomfán lógó gyümölcsök
húsa megerjed a nem evilági kezek formálta
kert örömmel szorít magához birtokába kíván
nem figyelünk rá nem látjuk a rémületet ami
legbelül járkal fel-alá itt tizenkét vízköpő
szimbolizálja az emberi beszédet áruoló
almafák ruhátlan figurák a kolostor
őrkatonái megrémítik a tisztátalanokat
látunk testeket egyforma fejjel és testeket
fej nélkül visszavágyunk a neolitikumba
cserép- és csontszerszámokat gyűjteni
hosszan készülünk a betakarításra
észre sem vesszük hogy isten átoson
rajtunk hitünk próbatétele észrevehetetlen
az árnyékokon átlépünk a felhőket elfűjjük
megtanulunk közel lenni az éghez
csukott szemünk mögött krisztusi fény
sosem lehet elég korai megkeresni
a túlvilágra aggatott holtakat átkelni
a holdtalan éjszakán az összemosódó
arcok láttán kibontani a teremtetést kimosni
a belső szennyet tiszta vizet köhögni fel
ahogy egy vízköpő sem tehet mást.

Galántai Zoltán

Végül mindig tél van

A Hesperidák kerje

Törődjél hát bele. Az arany gyümölcsös majd úgyis kiszárad bárha örökkévalóságot sugdos is a súlyos fényekben az idő: a lomb. De te azért hazudj magadnak még ha úgyis mindegy: mindig fekete árnyéka van a Hesperidák fái közt a nyárnak és bár az itteni föld mély és nehéz és forró mint a kő örök úgyis és elborítja majd a kertről szóló emlékeinket a Nap maga Héliosz és végül forró és felfénylik a magány. A kert mélyéből a dühödt aranyalmák acsarkodnak reám

Kerti szobor

A kertben a ragyogás növeszt magának drágakő szárnyakat az ablak előtt a szeptemberi fűben a szárnyas idő áll: szobor vagy angyal vagy árnyék: de hát olyan mindegy ha a Multiverzum sem több ennél: csak egy árnyalat a napfény is furcsán megvillan és hogyha csalódnál: szabadság ez is ahol a valóság érleli gyümölcseinket: mindegyik Kozmosz fénylő és hideg és ragyogó opál a valóság. Csillámlik a szárnya és suhogva a magasba száll

Az utolsó tél

Idebent mostanában jégkorszakról is hogyha álmodom rágyújtok az ébrenlét óráiban hideg ágakat szedek a hit aranyszínű láng ég el és lobog az oltáromon részegen az ablakomból a ragadozó állatok nyomát figyelem odakint a Kozmoszban a kék és fekete jeget ahogy ellenségesen nagygyá nőnek és feketék a fák idebent a hamu ellobog a valóság az égő áldozat fekvé a kanapén a lehetem kavarog a pőre hideg a jelenben a szép rend üres üvegpalackként felborul

a fagy és a hó kívülről egyre az üres házfalat
megérinti recseg a gally a tűzre: hát ne tagadd botorul
hogy a ház körül immár egyedül a hó a hó a hó
a Világmindenség és a hóban járkal odakint egy gonosz
Mindenható

Mesék évada

A királylány álma

Álmában a férfiakkal benépesített királyi kővárak
átok a lépcsőfordulóban porfénycént ott lebeg
mozdulatlanul alvó szépsége lebeg a varázslat
elnyúló száj meg a csend is a teste felett:
az alvó királylány vére melle szíve és ágyéka
a vágy de alabástrom árnyalattal a kő kezek
és hidegen a fény: a sárkánykirály sosem tér már vissza
mert az erdőn keresztül az út: de benőttek a fák.
Lehunyt szemhéja mögött a gonosz mostoha vihog a külvilág

Győzelem

Sárkányfog-virágok nyílnak a csatatér peremén
hős lovagok alusznak odalent a piros hantok alatt
a sárkánykirály csontja is fényes és kemény
a magasban mint a színek a gyomok önmagukba burjánzanak
miközben a királylány sírját benövi a puha fény
fel és fel. A ragyogás. Az égig nő a sárkányfog-vetemény

Mab királynő

Mab királynő immár végleg halott. Nem hajt immár
keresztül az arany árnyékon mogyoróhéj hintaja az ég
meg a szeretők álmain. Repülni? Mondd milyen kár
még ha olykor a halottak árnyékai is álmodnak

gonosz éjjeli szárnyas rovar és a döghalál istenét
meg szemetet és színt vagy egy üres Multiverzumot
míg álmukban a semmi sárgán sziszeg és lobog
sziszegi Mab királynő. Szerelem? Hát ennyi marad
az árokparton eldobott üres mogyoróhéj is alig.
Hallgass hallgass mostantól végtelenül mélységes a táj
és egy apró árnyékszárny csapdos benned hajnalig
a hintód pedig zörög dülöngél a párhuzamos sötétekben jár

Végel László

Ellenállva és reménykedve

Naplójegyzetek 2005-ből

(*Tanáctalan emberek*) Bárkivel találkozom, valamennyien a megalázó népszavazási kampányt emlegetik. Ezek az emberek mégiscsak a Vajdaságban élők kisebbségi sorsukat. Legutóbb túléltek a gyalázatos délszláv háborút; a testvérgyilkos öldöklést, az évekig tartó kilátástalanságot. Aztán a NATO- támadások idején okkal féltették az életüket, hisz Magyarország NATO-tagországgént hadviselő félnek számított. Egyetlenegy emberről sem tudok, aki számonkérte az anyaországon, hogy miért lépett be a NATO-ba. Úgy gondolták, helyes döntés volt, még akkor is, ha ez őket életveszélybe sodorta. A délvidéki kisebbség mindvégig sztoikusán viselkedett. Sztoikus volt az első, majd a második világháború után is. Szó nélkül tűrt, nem vádolt, nem vádaskodott. Az anyaországi polgárok rossz döntéseinek levét rendre a délvidéki magyarok itták meg. Mindig pórul jártak. Most is azon töprengnek, mivel érdemelték ki az anyaország mostoha viszonyulását, miért taszították el őket azzal a gyalázatos népszavazással? Tanáctalanul hallgatom az egyszerű emberek kérdéseit. Pesten arról folyik a vita, hogy ki győz: a jobboldal vagy a baloldal? Vajdaságban azonban egész más értelmet kap mindez.

(*Minek hazajutni?*) „Ha nincsen haza, minek hazajutni?” *Márai* jegyezte le az iménti verssort. Talán ez az a kapaszkodó, amelyet *Cs. Szabó* az idegenség delejes homályának nevezett. Nem szorongok miatta. Ezen a kaptatón baktatok, tudom, hogy szemem egyre nehezebben méri be, hol is tartok, miközben elhitem magammal, hogy előttem is, utánam is poroszkál valaki. Ami végső fokon szívet melengető még akkor is, ha nem találkozom senkivel. Amennyiben rossz kedvem van, kiszolgáltatom magam a képzeletem kénye kedvének. Meggyőzőm magam, hogy van értelme. És miért ne lenne?

(*A közös felelősségről*) „Lehet-e örökölni a közös dicsőséget és a közös szégyent?” teszi fel a kérdést *Konrád György* *Az emlékezés órája* című esszéjében. Március 15-e közös örökségünk. Trianon következménye is közös ügy! Nem kellene megengedni, hogy csak a kisebbségek vállalják fel és cipeljék a következményeit. Főleg nem sérelmi politizálással! Ez ugyanis minden bizonnyal rossz vért szül. Inkább a szolidaritást meg a közösen vállalt felelősséget kellene szorgalmazni. Ez egy alapvető kérdés, amely rendre háttérbe szorult a kettős állampolgárságról dühöngő vitákban.

(*A divatos Balkánról*) A szerémségi oldalon a Duna medrében albán holttesteket szállító hűtőkocsi kötött ki. A Belgrád melletti Batajnicán albán tömegsírokat találtak. Nem tudni pontosan, hány feltáratlan sírgödör létezik. A tettesek megint ismeretlenek. A surdulicai Mačkatica gyárban koszovói albánok tetemeit égették el. A rendőrség intenzíven nyomoz. Vonzódás a pusztításhoz, a megsemmisítéshez? Lángokban álló bordélyház? Ezekben a fogalmakban gondolkodott a Balkánról *Cioran* román esszéíró. Tegyük úgy, mintha nem érdekelne bennünket, vágjuk sutba a shakespeare-i képzeletet? A történet irracionális, amely azonban csak egyféle racionális perspektívából írható le, illetve mondható el. Ebben a világban merültem el – lehet, túlságosan –, ezért el kell távolodnom tőle, hogy megértem. Döbbenet konstatació, hogy bennem, körülöttem valami végérvényesen megszűnt. Ez már túl van a politikán és az erkölcsön: az egész világ változott meg. *A Balkáni mágust* írva egyre világosabbá válik, hogy a szavak életének egy átmeneti, fluid korszaka lezárult. Nem tárható fel a titok a késő modern próza bravúros nyelvjátékával, mert ebből csupán csak egy felszínen csillogó misztikum születik. *Camus* pontos mondataira gondolok (az elmúlt években a *Pestis* nagyobb hatást tett rám, mint harminc évvel ezelőtt), azonban sejtem, egy napon divatba jön a homályos, misztikus Balkán, amely inkább rejtegeti a lángokban álló bordélyházat, mintsem feltárja.

(*Kenyér és kalács*) Nemzeti, nemzeti, nemzeti. A hangadó csoportok szótára ebben merül ki. Minden utcasarkon egy-egy nemzetszakértő kínálhatja, árusítja csodatevő gyógyszerét. Aki valamit el akar érni, az próféta lesz a bácskai táj hazájában. A bömbölő hangerőtől nem lehet különbséget tenni a kuruzsló és a lelkiismeretes orvos között. Talán abból következtethetünk a különbözőségekre, hogy utóbbi hangja valamivel halkabb. Persze, nem vonom kétségbe – még a kuruzslók estében sem – a szólamok mögött meghúzódó nemes szándékot, elhivatottságot. Ám e hangok hallatán Fülep Lajos figyelmeztetése jut eszembe. Szerinte a „nemzeti öncélúság” tudomást sem akar venni arról, hogy a nemzetinek nem okvetlenül a nemzetközi az ellentéte, hanem az álnemzeti. Az elburjánzó sekélyes álnemzeti szólam bírálata tabutéma lett. Tudjuk, hogy létezik, de nem illik bírálni. „A nemzeti: művé átlényegült jellegzetesség; ahol hiányoznak a mű megértésének, önmagában értékelésének föltételei, ahol lemondanak a mű autonóm értékeléséről, ott hiányoznak a nemzeti jellegzetességek megértésének és értékelésének föltételei is”, írta a zengővárkonyi lelkész. Mondandójának tanulsága, hogy a baj oka oly gyakran nem a „nemzeti érzék hiánya”, hanem sekélyessége. Akik minduntalan a nemzetre hivatkoznak, azok könnyen saját jó szándékuk kelepcéjébe esnek, és úgy járnak, mint az egyszeri uralkodó, aki azt kérdezte, ha a nincsteléneknek nincs kenyérük, akkor miért nem fogyasztanak ízletes, finom kalácsot. A mostani ínséges időben főképpen időszerű, tartsuk tehát szem előtt ezt a bölcs gondolatot a sekélyességről.

(*A józsuai haragról*) Danilo Kiš persze tudta, idejében figyelmeztetett, hogy a hon-
talanság élménye vár ránk. Öntudatosan, szándékosan választotta Párizst, járta a
nagyvilágot, menekült, de sosem úgy tért vissza, mint egy előkelő idegen, hanem
felelősséget vállalt a szülőföldért. Ezt bizonyítja az *Anatómiai lecke* című könyve,
ez a fantasztikus vitairat, kiváló kortörténeti diagnózis, esztétikai hitvallás, egy-
szóval: *ars poetica*. *Ars poetica* még akkor is, ha sokan úgy vélik: igen régimódi.
A legnagyobb nemzetközi elismerésekkel a háta mögött farkasszemet nézett a szü-
lőfölddel. Nem érzékenyült el, nem csipegette a pátria illatos babérleveleit, hanem
józsuai haraggal ostorozta azt. Nem kerülgette, hanem nevén nevezte a dolgokat.

(*Irodalmi helyzetjelentés*) Budapest. Keleti pályaudvar. Elvirágzott a rendszerváltás
lírája, ellenben prózája még nem született meg.

(*Betiltott szavak*) Az ismerősök beszámolnak arról, hogy egy AntoniĆ nevű belg-
rádi szociológus az újvidéki szocialisták televíziójában, az *Időírás, időközben* című
naplókötetem ellen ágál. Miért nézem az időjárás-jelentésben, hogy Budapest
felett derült-e az ég, érvel. Ez már önmagában is gyanús. Hogy merészelem leírni,
hogy Belgrád piszkos? Aztán kijelenti, hogy véleménye szerint is Belgrád piszkos,
tehát nem az a gond, hogy igazat írtam-e vagy sem, hanem az, hogy én írtam.
Személyemet kifogásolja. Ezzel meg is kapjuk a nacionalizmus új definícióját: ha
egy magyar írja le, hogy Belgrád rendezetlen és piszkos, akkor ez magyar nacio-
nalizmus. Punktum. Természetesen Trianont sem szabad emlegetni, még akkor
sem, ha – többek között – éppen a trianoni sérelmi politikáról egy jó szavam
sincs. A pusztaszó veszélyes. Ez nacionalizmus, dörgi AntoniĆ, és nagyon elégedett,
mert végre rátalált Szerbiában egy nacionalistára. A többiek, mármint a többségi
nemzet tagjai nem nacionalisták, csak frusztráltak, közli előzékenyen, és felettébb
megértően.

(*Trianonról, mégis*) Mégiscsak szólni kell Trianonról. Úgy, mint ahogy Márai tette.
„De mit tanult ez a nemzet Trianonból?“, kérdezte szorongva. „Semmit. Felnevelt
egy zsebrák, basáskodó, önző és műveletlen középosztályt, s utált mindent és félt
mindentől, ami igazi műveltség.”

(*Szívesebben*) Inkább bízom a szkeptikus forradalmároknak, mint az euforikus
reformistákban.

(*A nagyapák katedrája*) A kisebbségiek tulajdonképpen nem az iskolában tanulták
meg a magyar történelmet, hanem a nagyapáktól, akik tudták, hogy nincs a tan-
tervben, és csak a történelemtanár jó szándékán meg bátorságán múlik, szól-e róla.
Ebben rejlik tudásunk előnye és hátránya. Bármelyik magyar történész könyvét

veszem a kezembe, a nagyapámra emlékezem. A nagyapák történetei azonban a képzeletre alapoznak, a história titokzatos borghesi mag köré szerveződik. Ez határozza meg a saját ismeretanyagomat is, amiben jelentősen különbözik magyarországi barátaim ismeretétől.

(*A belgrádi kandeláberekről*) Valamikor a nyolcvanas évek végén Esterházy Péter kiugrott a meg-megálló személyautóból, és egy macska gyorsaságával felmászott a mellettünk posztoló kandeláberre, hogy szemügyre vegye a kocsisort, amely Gorbacsovot és kíséretét szállította. Amikor visszahuppant a kormányülésre, és hallva a mögöttünk sorakozó autók túlkölését, a következőképpen magyarázta váratlan gesztusát: „Történelmi eseménynek vagyunk a tanúi.” Igaza volt. Gorbacsov éppen Miloševićhez igyekezett, aki felvilágosította az orosz pártvezért, hogy milyen legyen az igazi szocializmus. *Gorbacsov* azonban nem értette a szerb pártvezér mondókáját. A Szovjetunió békésen szétesett, a jaltai világrend megbilent, Jugoszláviában elkezdődött a véres etnikai háború.

(*Egy sétabotról*) A márciusi havazásban a sugárúton megpillantottam régi barátomat. Meglepődve láttam, hogy erősen sántikál. Amikor észrevett megállt, és a sétabotjára támaszkodva integetett felém. Csíkos, fekete-fehér nadrágot viselt, és botjának aranyfogantyúja volt. Életmódot változtattam, mondta gyerekes örömmel. A szeme csillogott. Amióta sántikálok, folytatta, még a reggelihez is gondosan megterített asztal mellé ülök. Rendszeresen vasalom a nadrágomat, kifényesítem a cipőmet. A sétabotot a nagyapámtól örököltem, s azért kószálok vele a városban, hogy meggyőzzem magam, nem élek a mai korban. Elutaztam, elköltöztem, elvándoroltam. Így ténfergek – hidd el –, azóta jobban érzem magam, még a köszvény sem kínoz. Aztán búcsút vettünk. Sokáig néztem utána. Úgy tűnt, hogy egyre gyorsabban lépked, valójában úgy haladt előre a sugárúton, mintha már nem is sántikált volna. Aztán én is fürgébben folytattam az utam, úgy tettem, mintha kezemben aranyfogantyús sétabotot szorongatnék.

(*Nagyapámra emlékezve*) A szerbiai újgazdagokat látva, a szocializmusról álmodozó bácskai nagyapámmal rokonszenvezem. Akkor sejteni lehetett, hogy miről tündöttek a nincstelenek, a napszámosok vagy az örök elégedetlenek. Ma erről sem illik beszélni. Ma csak arra nevelik őket, hogy szavazzanak az urakra.

(*Miért félünk József Attilától?*) József Attila jubileuma. Nem értették. Félreértették. Visszaéltek vele. Félremagyarázták. Most azt mondják, nem időszerű, de ünneplik. Szerintem soha még nem volt ennyire időszerű, mint ma, az általános lírai semmitmondás idején. Ezért megint félre kell majd érteni, félre kell magyarázni és kiadósan ünnepelni az árva költőt, akitől – Petri és még néhány rendbontó kivéte-

lével – a költők óvatosan menekülnek, jó messzire elkerülik, mert bravúrosan kilúgozták a szavait. Az évfordulónak csak egy kérdése van: Miért félünk József Attilától?

(*Utazni és bujdosni*) Utazni és bujdosni, ez majdnem ugyanaz, gondolom, miközben az újdéki pályaudvaron leszállok a pesti gyorsról.

(*Jugoszláviában? Szerbiában?*) Megpillantom a dubrovniki *Lovrijenac* várfalait, ahol 1991-ben Babarczy László színre állította Shakespeare *Hamletjét*. Ebben a *Hamletben* nem fényes kardokkal párbajoztak a szereplők, hanem cölöpökkel, botokkal. Közben *Tudjman* megnyerte a választásokat! A bemutató előadáson megjelent a horvát politikai elit, az első sor közepén *Tudjman* elnök ült. A politikusok kiábrándultan távoztak a premierről, az azt követő díszvacsora is feszélyezett légkörben zajlott. Érthető a viszonyulás, hiszen a politikusok nem ilyen jellegű *Hamletet* vártak/akartak, hanem egy romantikus hangulatú előadást, amely az új horvát állam megszületéséről szól. A sajtó alaposan megbíráta az előadást. *Babarczy* a próbák után rendszeresen meghallgatta a híradásokat, majd kötetlenül elemeztünk, helyzetfelmérést tartottunk, tanakodtunk. Egyöntetű véleményünk volt, hogy közeleg a piszkos háború. Botokkal fognak hadakozni. Jugoszlávia szétesik. Ő is, én is, biztosak voltunk benne, hogy a magyar kisebbség ezt hatványozottan megsínyli, azért, mert a kisebbségnek inkább megfelel az etnikailag összetett állam. Szerbiában mást jelentett magyarnak lenni, mint Jugoszláviában. Ezt sokan nem értették akkor sem, és nem értik ma sem.

(*Tömegsírkultúra*) A *Neue Zürcher Zeitung*ban Andreas Breitenstein részletesen ismerteti a müncheni felszólalásomat az egyik vitatribünön. Beszámolójának a címét a szövegemből veszi. „Tömegsírkultúra”. Mint ahogy létezik a Kertész Imre által megnevezett holokauszt-kultúra, ugyanúgy létezik egy másik kultúra is. A tömegsíroké, amely Európa peremvidékén terjedt el, és főleg a nemzeti kisebbségek voltak az áldozatai. Ez par excellence a győztesek kultúrája volt, vagyis főleg azok éltek vele, akik azt gondolták, hogy a bosszújuk jogos és igazságos, és semmiféle erkölcsi aggályok nem fékeztek őket. Annál is inkább, mert bíztak benne, hogy a történelmet a győztesek írják, tehát a veszteseknek panaszra sincs joguk. Így lett a szerencsétlen Vajdaság is a tömegsírok helyszíne, s erről a tényről hallgatni kellett évtizedeken át. A kényszer azonban fokozatosan kollektív belső némasággá alakult át, s pontosan ez különbözteti meg a holokauszt-kultúrától. A tanúk elnémulása. Srebrenica is a tömegsírok kultúrájának következménye, a jéghegy csúcsa. Önkéntelenül is felvetődik a kérdés, hogy sor került volna-e a srebrenicai tömegmészárlásra, ha a '45-ös bácskai tömegsírokról hitelesen lehetett volna szólni. Elolvastam a mailjeimet. Eörsi István írja Berlinből, hogy az egyik legnagyobb európai online hírügynökség, a *Perlentaucher* részletesen ismerteti a müncheni beszámolómat.

(*Trianon előtt*) Trianon. 1919-ben összeírták Bácskában a vagyoni állapotokat. Az 1919-es népszámlálási adatok szerint Vajdaság lakosságának 33,5 százalékát szerbek tették ki, 32,6 százalékát magyarok, 23,7 százalékát pedig németek. A földnélküliek 41 százalékát magyarok, 32 százalékát a szerbek és 18 százalékát a németek képezték. Tehát Trianon előtt a magyarok gazdasági helyzete volt Bácskában a legrosszabb. Ők képezték a nincstelenek, a napszámosok, a béresek tömegét. A bácskai magyarok Trianon előtt is páriák voltak, s azok maradtak Trianon után is. Igaz, volt néhány dúsgazdag magyar földbirtokos, de ettől, amint látjuk, nem lett jobb a magyarok helyzete. Erről nem szabad megfeledkezni, most, amikor néhány új potenciális magyar nábob azt ígérgeti, hogy ha guruló forintoknak hála tőkére tesznek szert, akkor Kánaánba vezetik az itteni kisebbséget.

(*Andrić és Tito*) Napvilágra került Ivo Andrićnak a *Svéd Tudományos Akadémiához* intézett levele, amelyben a Nobel-díjas író javasolja és támogatja, hogy 1973-ban Titónak ítéljék oda a Nobel-békedíjat. Most már nem bosszankodom ezen, hiszen sokkal megértőbb vagyok az egykori karizmatikus politikus iránt, mint egykor. Talán a titoizmusban az volt a legrosszabb, ami utána következett. Viszont, nem tudom elfelejteni azt a tényt, amikor 1971-ben Jugoszlávia fordulóponthoz, a rendszerváltás küszöbére ért, és a karizmatikus marsall az antiliberalis fél oldalára állt, ahelyett hogy lépésről lépésre az országot a többpárti parlamentarizmus felé vezette volna. Ha akkor jó utat választ, talán nem történik velünk mindaz, ami megtörtént. Csak azt nem tudom még, hogy lezárult-e ez a történet.

(*Mai szenvedélyek*) Senki sem beszél saját bűneiről. Csak a másokéről. Mégpedig olyan nagy szenvedéllyel, mintha saját erőnyeit ecsetelné. A legtöbb embernek immár nem ügye a saját erőnye, csak a másik tévedése és bűne.

(*Kosztolányi „mentalitása”*) *Kosztolányi* írta: „Egy falu, egy kisközösség, tulajdon országomban idegenebb nekem, mint egy idegen város. Valahányszor városba érkezem, úgy tetszik, hogy hazaérkezem.” A szabadkai származású *Kosztolányi*, ha csak tehetné, keresztül-kasul kóborolt Európában. Szerencséjére nem került a bácskai politikus-mentalitászakértők markába, akik alaposan megleckéztetnék, és e mondata után bizonyára rossz bizonyítványt állítanának ki róla odafenn Budapesten. A szelíd bácskai *Kosztolányi*-rajongókat azonban mindez cseppet sem zavarja, hallgatnak és bólogatnak, s bizonyára abban reménykednek, hogy a pártasztalról lehullik számukra egy kis morzsa.

(*Ártatlanság*) A mediterrán partokon a tengerhez szólva Simone Weil idézem: Ártatlannak kell lennünk ahhoz, hogy vádoljanak bennünket.

(*Mivé lettünk?*) Visszatérni Újvidékre? Bácskába? Igen, mert abba a világba születtem bele, és az a világ úgyis mindig utánam nyúl. Visszatérni, újra és újra: mint a bujdosó. Rejtezkedve élni egy városban és figyelni. Sokáig olyasféle gondolataim voltak, hogy a több mint másfél évtizede tartó közös szenvedés kifinomult együttérzést teremtett a kisebbségi közösségekben: Nem állítom, hogy ennek nyoma sincs, bizonyára létezik, csak nem mutatkozik meg a közéletben. A rémület, amelyet átéltünk, gorombasággá fajult. A gorombaság pedig álhősiességgé. Kialakult egy réteg, amely másról sem beszél, mint a saját hősiesség magyarságmentő munkájáról. A nemzeti érzés túlságosan nagy és nemes dolog, nemesebb, semhogy dicsekedjék vele az ember. Nem lehet jelvényként hordozni. Felülkerekedett a kerti törpék bátorsága, tehát egyszerűen megszűnt a különbség a bátorság és a gyávaság között. Hogy pufogtatják a nagy és patetikus szavakat! Semminek sincs semmi gyakorlati következménye, csak karriernek vannak, posztok, tisztségek, röviden: a hatalom akarása. Olyasféle pitiáner hatalom ez, amely már nem is keres igazolást az eszmében vagy a nagy célokban, csak a személyes érvényesülésben, tehát még az álnokságában is kistílúság honol. Nem gumibottal fegyelmezi meg az embert, hanem a gúzsba kötött sajtóval. És semmitmondó ígéretekkel. Milyen is lenne az emberarcú kisebbségpolitika, kérdezem magamtól.

(*Amikor az elefántok szeretkeznek*) „A megbeszéléseknek konkrét eredményei is vannak, majdnem az összes kérdésben elfogadható megoldás körvonalazódik, amelyek megvalósítására az elkövetkező egy-két hónapban kerül sor. Nagyon pozitív hozzáállást tapasztaltam a kormányfő részéről, és remélem, hogy az adott ígéretek meg is valósulnak.” Ezt a nyilatkozatot érdemes szóról szóra idézni. Kasza József mondta a Koštunica kormányfővel való találkozó után. Nem lesz többé munkahelyi diszkrimináció, tisztséget kap néhány magyar politikus, a Nemzeti Tanács költségvetése nagyobb lesz, a pártajtó egy ideig természetesen nem fog írni az atrocitásokról, vagy csak egyszerűen kilengéseknek, incidenseknek nevezi majd őket. Közeleg a szép új világ! Kitalálunk egy új autonómia-tervezetet. Aztán még egyet. Aztán még egy újabbat, ami majdnem a régi, de mégis új. Ki tudja, hány ilyen volt már. Ki emlékszik még a „hárompillérű autonómiára”? A pilléreknek szárnyai voltak, és az angyalokkal elrepdestek a világmindenségbe. A pártújságírók élvezettel ropogtatták a szavakat. Há-rom-pil-lé-rű au-to-nó-mia! Nem egy, hanem há-rom. Az idézett mondatok azért is figyelemre méltóak, mert vagy hét évvel ezelőtt Kasza ugyanilyen szellemben nyilatkozott: „jugoszláv elnök elfogadhatónak tartja a VMSZ követeléseinek többségét, s megbízta munkatársait, hogy további tárgyalásokkal segítsenek megoldást találni a problémákra – közölte Kasza József pártelnök, miután pénteken több mint másfél órát tanácskozott az államfővel. Pontról pontra vizsgálták meg a decemberi találkozón átadott VMSZ-es dokumentumot. Egy éven belül áttekintik, milyen eredmények születtek a vajdasá-

gi magyarság gondjainak megoldásában”, olvasható a Magyar Nemzet 1998. január 30-i számában. Egy régi bölcs mondat jut eszembe. A fűnek nem jó, ha az elefántok viaskodnak, de az sem jó, ha szeretkeznek.

(*Új tanulóévek*) Hajnalban a könyvespolcon turkállok, és saját könyveim között ráakadok a *Wittgenstein szövéské* című, 1994-ben kiadott esszénaplómra. „Hol vagyok? Pesten? Újvidéken? Ki tudná ezt pontosan meghatározni?”, olvasom a tizenvalahány évvel ezelőtt, 1994-ben írt szöveget. Egy bőrönd várt rám a szoba közepén. Így kezdődtek a kilencvenes évek, az „újbóli tanulás” évei. Ebben a tizenöt esztendőben többet tapasztaltam, tanultam, mint előtte három vagy négy évtized leforgása alatt.

(*Ellenállva és reménykedve*) *Babits végelszámolása*: A múltó perc a mienk. A többi az Isten dolga. Talán ő vérrel öntöz és szennyel trágyáz, írta. Rászolgáltunk, folytatnám a gondolatmenetet, a vérre is, a szennyre is. Mindent át kellett élni. Személyesen – a múltó percek apró örömeivel. Ellenállva és reménykedve. Megalázottan és kész örömmel. Nehéz volt felismerni, hogy ez a kettő nem megy együtt, hiszen lehetetlen, hogy az üldözöt ugyanazok az eszmék hassák át, mint az üldözöttet. Ez adatott meg nekem. Megtörtént velem is, az ellenségeimmel is, a barátaimmal is. Hogyan szólni erről a mély belső lelki zaklatottságról? Mondatról mondatra haladok a Balkáni szépség, avagy *Slemil fattyúja* című regényemmel, azzal a reménnyel, hogy talán bepillantok ebbe a homályos világba is. Mi volt az igazság? Nem tudom. Ezt csak azok ismerik majd fel, akiket nem ért semmiféle megpróbáltatás.

(*Fragmentumok az Időírás, időközben III. [2005–2006] című kéziratban levő naplójegyzet-kötetből.*)

Virág Zoltán

A jugolabirintus Thészeusza

Példák és előképek Végel László naplóírásában

Annak a műfaji és stiláris sokszínűségnek, amely hatvanöt esztendeje jellemzi Végel László alkotói tevékenységét, elmozdíthatatlan építőeleme a naplószerű megformálás. Önéletrajzi összefüggésekben bővelkedő köteteiben, a pillanatot meglovagolni igyekvő „hőseinek viselkedésében és szavukban, érzésükben és gondolatukban országos méretű történések”¹ villantódnak fel. Ismeretszféráinak kiaknázása, egymásban és magukban csalatkozó szereplői mondandójának tartós visszhangja voltaképpen ama irányszabásokat ellensúlyozza, hogy a peremeken komfortosan vagy kényelmetlenül egzisztáló iparkodjanak észrevétlenségben maradni. Betagozódásukkal ne zavarjanak sok vizet, szerényen indítványozzák és visszafogottan tartásuk elevenen kontaktusaikat.

A szüntelenül változó identitásképletek, illetőleg a más identitásokkal való jelentős mértékű keveredéseik² fölöttébb szokták bosszantani az önfelkent érdekvédők könnyen megbotrántoztatható köreit. Főleg akkor, amikor hivatásos kisebbségiként némelyek egy meglehetősen gyér kínálaton belüli nyelvi és kulturális választékra esküsznek föl. A parókiárium koloncait lerázó elbeszélő, az éles szemű kritikus, az ideológiai délibábokkal hadakozó publicista, a megbélyegzettség és a kiközösítettség csapdakörülményeit jelenetező drámaszerző, az „óriási íveket befogó”³ esszéíró, a korszakviszonylatokat bűvároló Végel László az árral szemben úszás értelmiségi attitűdjével rokonszenvez 1958-as feltűnése óta. Azon tollforgatók vélekedéseivel az élen, akik komoly fejtörést okozva készletük aggodalomra az előre felajánlott kereteknek engedelmessé, a kijelölt pályák befutására hajlandó nemzet(iség)i ügyvivőket. Állandó kihívást jelentenek tehát a történelmi, vallási, politikai elvárásokat védő szentfajakak, a buzgó hagyománykövetést magukon kívül mindenkin számon kérő képmutatók számára.

A provincializmus terpeszkedései, az álintellektuális lamentálások a legkevésbé sem szokták lázba hozni. A társadalmi felelősségérzet sokaknál meglévő hiányától a tárgyilagos önfelmérés et(n)ikai kötelezettségével próbálta mindig távol

▼

1 BÁNYAI János, *A remény felé (Végel László korai munkáiról)*, in B. J., *Író(k), könyv(ek), próza(k) L-ZS (Könyv és kritika VI.)*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2015, 311.

2 Erről Immanuel WALLERSTEIN, *A modern világrendszer mint kapitalista világgazdaság: termelés, értéktöbblet, polarizáció*, in I. W., *Bevezetés a világrendszer-elméletbe*, ford. KOLTAI Mihály Bence, Budapest, L'Harmattan, Eszmélet Alapítvány, 2010, 82.

3 LOSONCZ Alpár, *A lázadás „posztmodernizálódása?” (Végel László)*, in L. A., *A hatalom(nélküliség) horizontja (Homage à Új Symposion)*, Újvidék, Forum, 2018, 265.

tartani magát. Rendszerbíráló megfontolásaival, a központlogikájú és a marginális élethelyzetek tüzetes vizsgálatával böngészi ama hátulütőket, melyek csekély fogamatúvá szelídíthetők, alakoskodásokká, meghunyászkodásokká morzsolhatják a minor vagy a maior pozíciókkal és szituációkkal kapcsolatos (kis)közösségi erőfeszítéseket. Az identitások átfedései és a háttérbe szorító alulra rangsorolások a korlátok ledöntése, a falak áttörése okán lettek kitüntetetté nála. Azon térnyeréseknek is köszönhetően, amelyekben az etnobiznisz – látható és hallható individuummokként előmerészkedő – kárvallottjai a szervilizmussal mint ontológiai modalitással birokra kelve léphetnek a tettek mezejére.

Mivel olyannyira hozzászoktunk „az érzéki tények és a szellemi műveletek szembeállításához, hogy időbe telik, míg átlátjuk, hogy minden észlelést az észrevételek, párhuzamok, besorolások, sejtések és általános nézetek tömkelege tart fogva és bizonyos fokig szabdal fel”,⁴ nem váratlan, mekkora eltökéltséggel s milyen gyakorisággal veti kételkedő pillantásait a múltjukat utólag kozmetikázó vajdasági mártírok haszonleséseire és az őket bokáztató, a színük előtti csúszásokat-mászásokat busásan javadalmazó anyaországi lélekgondozók üzelmeire az utóbbi három évtizedben. Azt a dekadens nemtörődömséget puhatozza, amellyel egyesek (vannak azért jó páran) hajdani ténykedéseik felidézésekor képtelenek előhívni a hatalomhoz dörgölőzéseik, megszállott rezsimitámogatásaik és elvakult pártimádataik emléknymait. Eszük ágában sincs, persze, hiszen hipokritaságukat pont az eltemetett múltjuk sötétben homályló verme látja el fűtőanyaggal.

Elemzői és értekezői állhatatosságának hála, a jelenbe csúcsosodó figyelmes reflexióiból kimosódtak a gyarlóságok mentegetései, kirostálódtak a köpönyegforgatások bagatellizálásai.

„Végel következetesen az írástechnikai hibriditásra és heterogenitásra törekszik, s mondhatnánk, kötelezően áthágandónak tekintti a »tisza« irodalmiságot a vallomásos, tényfeltáró, publicisztikai és diszkurzív írástartományoktól elválasztó határokat.”⁵

Szövegvilágának kidolgozottsága, alakjainak hitelessége, a velük és körülöttük lezajlottak relevanciája, miként a naplóiban felbukkanó elődökkel, nemzedéktársakkal, barátokkal és ellenlábásokkal párbeszédbe bocsátkozásai, ugyanarra a mértékképzésre támaszkodnak: létközegeinket, tetteinket lehetőleg saját magunkkal igazoljuk. Azért ildomos ez, mert a mások igazságához passzított kategóriákba feledkezések és a divatos formulákkal zsonglörködések félrevezetőek lehetnek, sokkal inkább kedvezve a kényszeres átvételeknek, mint a szempontjainkat megújító felismerések kicsiszolásának.

▼

4 Maurice HALBWACHS, *Az emlékek lokalizálása*, in M. H., *Az emlékezés társadalmi keretei*, ford. SIMON Vanda, MARÁDI Krisztina, Budapest, LHarmattan Kiadó – Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 2021, 119.

5 TAKÁCS Ferenc, Kentaur, szabadon, *Mozgó Világ*, 2019/9, 91.

A „kérlelhetetlenül önkritikus, minden pátoszt nélkülöző szembenézés ad határozott jelleget”⁶ a szerb, horvát, szlovén, albán, német és angol nyelven szintén követhető írásgyakorlatának. Szorgos lejegyzőként, a könyvben megjelentetés, a papírra vetés, a fájlokban raktározás, a közösségi médiában megmutatkozás fáradhatatlan robotosaként rögzíti ami körülötte, miatta, a közreműködésével, esetleg anélkül bekövetkezett. Mindazt, ami előfordult, felmerült, megesett, megtörtént vagy történt múlt és jelen időben, azaz „mániákusan hűséges, a vallomásosság iránt elkötelezett darabként, egybefüggő szövegfolyamként”⁷ szerveződik, jövőbeni fejleményeit illetően pedig érdeklődés(é)re tarthat számot. Hidakat ácsol, összeszővődéseket keres, az ellenszegülés szenvedélyek tüzelte, ab irato kivitelezései helyett a higgadt tanúságtételekbe merítkezik. Hontalan lokálpatriótaságának (ön)hermeneutikája az „inkább kései teherhordó, mintsem nővum-alak”⁸ magányosságára alapozódik.

Az emlékezet meredek és kacskaringós lejtőjén sürgölődése az igazmondás szükségletéből bontakozott ki. A múlt képlekenységéből nem akkora kunszt az átlakkozó rekonstruálással töltekezni. Nem szokott ugyanis reklamálni, szakszerű és méltányos elbánást követelve tiltakozni. Az irgalmatlanság és az előreláthatatlanság a jövő ütőkártyái, s a jövő bizony nem ad, nem hagy nekünk mozgásteret, lehetetlen rajta felülkerekednünk.⁹ Az esszé szűrőjén átengedett diáriuma (*Wittgenstein szövéskéje*, 1995), az eliramló időintervallumokat pásztázó jegyzetgyűjteményei (*Időírás, időközben I.*, 2003; *Időírás, időközben II.*, 2011; *Két tükör között*, 2016), a naplóregénnyé elegyített úti szövegei (*Bűnhődés*, 2012), az oldott dialogizálásai (*Négyszemközt Máraival*, 2014), továbbá a regionális rezdüléseit összefonó újvidéki memoárja (*Peremvidéki palackposta*, 2021) egytől egyig futurisztikus célzatúak. Fogadások a majdanira, mert ahhoz, hogy ismétlődően olvassa, másokkal olvastassa, rendületlenül újra kell fogalmaznia, feltétlenül indokolt másolnia¹⁰ magát.

Rövid nyilatkozataiból, hosszabb interjúiból kiviláglik: az 1991 és 2020 közötti kronológiai foghíjak a publikálási fennakadások folytán keletkeztek, a 2000 utáni évekre vonatkozó és temporálisan illeszkedő kéziratok nyomdai leadásra készen várakoznak. A nyelvek és kultúrák fennhatósága alól nincs kibúvás, kisebbségben élése összeegyeztethetetlen az egyetemes emberi síkjáról letérésével vagy lemondá-

6 KOVÁCS Krisztina, „Az otthontalanság költéltáncosa” (Naplóíró gesztusok, írói szereplehetőségek Végel László prózájában), *Tempevölgy*, 2013/4, 114.

7 Uo., 107.

8 LOSONCZ Alpár, *Újvidék(telenítés), politikai topológia, megbicsakló felszabadulás (Végel László)*, in L. A., *A hatalom(nélküliség) horizontja (Hommage à Új Symposium)*, Újvidék, Forum, 2018, 297.

9 Erről Philippe LEJEUNE, *The Diary: Theory*, in Ph. L., *On Diary*, eds. Jeremy D. POPKIN, Julie RAK, trans. Katherine DURNIN, Honolulu, University of Hawaii Press, 2009, 202.

10 Ehhez Philippe LEJEUNE, *The Diary: Practices*, in Ph. L., *On Diary*, eds. Jeremy D. POPKIN, Julie RAK, trans. Katherine DURNIN, Honolulu, University of Hawaii Press, 2009, 326.

sával. Mintakövető gesztusaiban, esztétikai fogódzóiban rejlik az ellenállhatatlan kísértés a kompozicionális kiterjesztésekre,¹¹ így naplóinak növekvő belvilága a valódi menedéke. A törvényszerűségként megragadás merevségeitől némileg húzódozva, ám a tévedései beismerésével, az illúziókban ringatózásai felvonultatásával nem fukarkodva nyújt diagnózisokat és prognózisokat. Feltehetően az alábbiakhoz hasonlóan jár el: „Elég egyszerű: fogsz néhány lapot, vagy előveszed a számítógépet, felírod a dátumot, azután lejegyzed, amit éppen csinálsz, gondolsz és érzel. Nincs meghatározott forma, se kötelező tartalom. Szabad kezded van.”¹²

Nála a hónapokkal, napokkal, napszakokkal tagolás éves bontásokká és tárgycsoportosításokká tömörítődik. Hol a vastag betűs, hol a zárőjelezetten kurzivált vonal- és sorvezető témakezdeményezések harangozzák be tájleletezéseit, urbánus állapotismerttetéseit és a közéleti forgolódásaiba kalauzolásokat. A barangolásokat szűkebb pátriájában s ennek mediterrán zónáiban, az információgyűjtő átruccanásokat Magyarországra meg a kirándulásokat a szakadatlan átalakulások kontinenseként felderített Európájának metropoliszaiba. A családhistóriáját, a generációs beágyazottságát, az irodalmi-művészeti tájékozódásait tárgyaló, a vele egyívásúakba, a hozzá közel állókba vetett bizalmának csappanásait boncolgató, valamint a mások meg a maga tomusaira fókuszálását taglaló blokkokat gyakran átalakítva, egy következő kiadványába szintén beköltözteti. Márai Sándorhoz kötődéseit, Újvidék ihlette városdinamikai elmélkedéseit a korábbi megfogalmazások tárhelyeiről kiszippantva, imitt-amott terjedelmileg tágítva és meglepő árnyalatokkal díszítve, önálló kötetstruktúrákba áttelepítve frissítette fel.

Az önjárolvasó és önfaggató elhivatottságtól, a preferenciák bűvópatakszerű ide-oda mozgásától látszólag megroppan a minuciózusság. Olybá tűnhet, mintha auktorunk „utólagosan, a naplóírás jelenéhez képest jóval később rekonstruálná az eseményeket és emlékeket”.¹³ Elbizonytalanító eljárásának trükkössége abban lelheti magyarázatát, hogy a beszélő én nem abban a menetrendben és huzamosításban fűzi gondolatait, találja fejtegetéseit, amelyekben azok eredetileg szavakba öntettek és írásba foglaltattak, hanem várakozásokat szítóan lebegteti, hogy a megosztottak tényleg az előzményeikből fakadó-levezethető következmények-e, netán a fordítottja szintén klappol, azaz bármi, ami megtapadt vagy kibimbózott univerzumában, már azoknak az előtervezete, folyománya, amikkel még találkozni fogunk legközelebb esedékes produktumai lapozgatásaikor. Komoly dilemma, a

▼

11 Ehhez Vilém FLUSSER, *The Gesture of Writing*, in V. F., *Gestures*, trans. Nancy Ann ROTH, Minneapolis - London, University of Minnesota Press, 2014, 22–23.

12 Vö. Philippe LEJEUNE, *The Diary: Theory*, in Ph. L., *On Diary*, eds. Jeremy D. POPKIN, Julie RAK, trans. Katherine DURNIN, Honolulu, University of Hawaii Press, 2009, 168.

13 BENCSIK Orsolya, *Véglél László és a „hontalan lokálpatriotizmus”*, in *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum 37–38 (Új folyam 6–7)*, Szeged, SZTE BTK Magyar Irodalmi Tanszék, 16.

minőségi terebélyesedés tétje ugyanakkor, hogy az eleinte a Noran, utána a Noran Libri Kiadó felügyelte textusok elütésekkel, névtévesztésekkel stb. hintettsége, indokolatlan ismétlődésekkel tarkítottága (a szerkesztési bakik elszomorítóak) mennyire megy a figyelem ébresztő kontextualizálások, átgyúrások rovására. Pláne, ha az *Egy makró emlékirataival* (1967) berobbanása óta mércéül állított, majd rengetegszer bizonyított nyelvi-retorikai lendület és originalitás elhalványodik a redundanciákkal túl bőkezűen bánás artikulációs egyenetlenségeitől.

A szenttamási születésű szerző az exjugoszláv és a posztjugoszláv körképek eltántoríthatatlan rajzolója. A dokumentátor, az annotátor és a kommentátor kommunikációs stratégiáit a helytörténész nemes ambícióival forrasztja egységbe. Panorámáiban előszeretettel emlegeti Josip Broz Tito kísértő szellemét, a jugoszláviai szocialista korszak hivatalos diskurzusainak döntő hányadán keresztül terjedő személyi kultuszának¹⁴ túlzásokkal átítatottságát. A szentimentális epekedéseket és a romantikus ábrándozásokat lehűtő észjárásával a peremvidék anatómusaként keserűen summázza, hogy a Vajdaság manapság bajosan népszerűsíthető a sikeresen integrálódott állampolgárok és a multietnikus kölcsönösségek közösségként. Korántsem a nyelvi-kulturális sajátosságok elvesztése nélkül boldogulók közös paradicsoma.

Azt a védőburkot, amelyre hagyatkozni óhajt, a poliglottság országszimpátiáival, a nyitott horizontú érdeklődéssel és az előítélet-mentességgel megáldott kiválóságok (Želimir Žilnik, Slobodan Šnajder, Bora Ćosić, Mile Stojčić, Paszkal Gilevszki, Dragan Klaić, Andrej Inkret, Slobodan Tišma), illetve a műveltségi sokoldalúságukkal kiemelkedők és biztos kapaszkodókat nyújtók kollektívájának (Miroslav Krleža, Ivo Andrić, Predrag Matvejević, Tomislav Ladan, Aleksandar Tišma, Borislav Pekić, Radomir Konstantinović, Danilo Kiš, Mirko Kovač, Filip David) példaadásai teremtik meg. A követésre érdemesség az inneniség és az onnani-ság baráti nexusaiban, lelki rokonságaiban (Sinkó Ervin, Bori Imre, Domonkos István, Utasi Csaba, Tolnai Ottó, Losoncz Alpár, Sziveri János, Fenyvesi Ottó, Kalapáti Ferenc, Ilia Mihály, Füzi László, Claudio Magris, Grendel Lajos, Tózsér Árpád, Markó Béla, Eörsi István, Konrád György, Mészöly Miklós, Petri György, Esterházy Péter) szintén érvényre jut.

A gazdag világirodalmi és magyar irodalmi tradíciókhoz alázattal viszonyulva és visszanyúlva, „a mindennapok által lehatárolt perspektívában”¹⁵ teljesíti penzumait. A konfessziók, a hálakifejtések, a bizonyágtételek, a támadásokra reagálások, az utazások stb. klasszikus naplófajtáit olajozottan vegyíti, de a honlapműködtetéssel, a blogolással sem áll hadilábon. A számkivetettség megedzettjeként, a valamikori

▼
14 Vö. Srđan RADOVIĆ, *(De)komemoracija*, in S. R., *Grad kao tekst*, Beograd, Biblioteka XX vek, Knjižara Krug, 2013, 63.

15 Maurice BLANCHOT, *A napló és az elbeszélés*, ford. Z. VARGA Zoltán, *Kalligram*, 2001/7–8, 12.

s a szétesésével új államalakulatokká képződött Jugoszlávia „ismerős idegenjeként” követi és bogozza az adminisztratív beavatkozások, a megszorító-tiltó intézkedések sokféle ágazódásait és százalódásait. Fesztelenül változtatja a nézőszöveget. Tablóí impozáns méretűek, a bennük dicsézően vagy elmarasztalóan megemlített, valós vagy képzeletbeli társalgásba bevont művészek, szépírók, filozófusok, politikusok számaránya tiszteletet parancsoló. A *Wittgenstein szövőszéke* hat, önálló címeikkel ellátott, évszámokkal és évszakokkal keletkezett textusának – a kollekción hetedikként koronázó *Epilógussal* (ennél elmaradt a kronológiai konkretizálás) együtt – hetven fölötti a névállománya. A *Két tükör között* trilógiává duzzadt *Időírás*, időközben első része a százötvenet, a második a százhuszat, a harmadik a kétszázötvenet haladja meg, a *Négy szemközt Máraival* a nyolcvanatot, a *Peremvidéki palackpostáé* pedig a száznyolcvanatot sűrölja.

Az uralmi mechanizmusok ciklikusságát az unitarizmust és a szeparatizmust veszélyes elhajlásként tételező, a nemzeti öntudatot jugoszláv öntudattá desztillálásra sarkalló periódusokhoz sűrűn visszakanyarodva értelmezi. Azzal az indíttatással, hogy rávilágítson, miféle tobzódásokban öltött testet, miféle szétforgácsolódásokba torkollott annak a Nyugattal és Amerikával ugyanúgy elhíthetett rögeszmének a súlykolása, hogy a belső stabilitás és a társadalmi-gazdasági fejlődés biztosítóka, a tartományi előrelépések záloga kizárólag a nemzeti homogenitás. Hiába volt a Vajdaságban lakók életszínvonala emelkedő tendenciájú az 1970-es évek beköszöntekor (alacsony írástudatlansági ráta, előkelő helyezés az egy főre eső jövedelmek ranglétráján), s hiába lett ez a mezőgazdaságiexport-aktivitása miatt szépen prosperáló terület az egyik legurbanizáltabb zóna az 1980-as évek elejére, a potenciálja kihasználatlan maradt. Sőt, alkotmányának törvényi szintű visszaminősítéséért, autonómiájának elvételéért hatalmas árat fizetett az ottani népesség. Az alapos mérlegelések és a józan esélylatolgatások nyomán ugyanaz a konklúzió kristályosodik ki többszöri nekirugaszkodásában: bármekkora gyarapodási eredményekig érkezett el a szocialista Jugoszlávia a modernizációs nívója és civilizációs szintje jóvoltából, s hiába nem akadt ezekre precedens a déli szláv nemzettörténetekben, mégsem sikerült olyan politikai szisztémát és államszerkezetet létrehozni, amely képes lett volna ellenállni a belülről fenyegető és a kívülről rátörő válságok nyomásának.¹⁶

A *Wittgenstein szövőszéke* háborús naplóként definiálható¹⁷ tündőzései óta, s jelen állás szerint a *Peremvidéki palackpostáé* bezárólag, ugyanazon kérdésláncolatokat

▼

16 Ehhez Drago ROKSANDIĆ, *Yugoslavia before the Creation of Yugoslavia*, in *Yugoslavia in a Historical Perspective*, eds. Latinka PETROVIĆ, Drago ROKSANDIĆ, Mitja VELIKONJA, Wolfgang HOEPKEN, Florian BIEBER, Belgrade, Helsinki Committee for Human Rights in Serbia, 2017, 57.

17 Vö. BORI Imre, *A jugoszláviai magyar irodalom 1944–1998*, in B. I., *A jugoszláviai magyar irodalom története*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1999, 225.

keringeti, ugyanazon motívumhalmazódások mibenlétét kutatja, legkitartóbban a „húzd meg-ereszd meg” taktikusaként a Demokratikus Föderatív Jugoszlávia (Demokratska Federativna Jugoslavija), a Jugoszláv Föderatív Népköztársaság (Federativna Narodna Republika Jugoslavija) és a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság (Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija) bakján ülő Josip Broz Tito regnálásának kihatásain töprengve. A vezetői teendők ellátásának az egy nemzet egy államban utópikus szubjektivista talapzatán egyensúlyozásain tehát, amely balanszírozásokban az általa vezényelt régi partizángeneráció kiváltságosai a hatalom csúcán fektelenül tombolhattak, közigazgatási impotenciájukat azzal bizonyítva, hogy trónolásuk nem megy anélkül, hogy a kordában tartáshoz ne az elnyomás és a megtorlás erőszakos eszközeihez¹⁸ folyamodnának.

Küszködő értelmiségi kaliberekkel, kismimizett melósokkal, falusi gazdálkodókkal benépesített skanzenjei, rezervátumai dugig tömve diszpintyekkel is. Az elővigyázatos cenzorokkal, a korábban mukkanni sem merőkből szuperhőssé avanszáltakkal, a pártállamnak doromboló kiskirályokkal (*Wittgenstein szövőszéke*) és a semmiből előttoppanó balkanológusokkal, a szenvedéstökéjükét gyümölcsöztetőikkel, a nemzetvédő komisszárokkal, az öntömjenező populistákkal (*Időírás, időközben I. és II., Két tükör között*), valamint a gombamód szaporodó ige hirdetőikkel (*Bűnhődés*), a többpártrendszer karosszékeibe ejtőernyőzőkkel, az egyenruhát csak utólag felvenni merőkkel (*Négyszemközt Máraival*), továbbá a szólásszabadságról trillázókkal meg azokkal a grállovagokkal, akik már pólyásként ellenzéki elszántsággal sírtak fel (*Peremvidéki palackposta*).

A kisebbségi sorsfeltételeken mélázásai, gyújtópontban a üldöztetés mítoszai, az indiántáborból szalajtottsággal (szerzőnk a westernfilmek rajongója) s a pántlikás nacionalisták milióival, a demagógia hálójában vergődéseket viszik színre. Leleplezve a hazaszeretnek álcázott intolerancia ellenségfabrikálásait és a hazafiság maszkjai mögé bújtatott gyűlöletgerjesztéseket. Felsejléseiket, elharapózásaikat a Tito-éra hajnalán és alkonyán merengve egyaránt csokorba szedi, mert bár a marsall – néhány kivételtől eltekintve – a tornyosuló nehézségeket és elégedetlenségeket nem vélte oknak vagy ürügynek arra, hogy lecsökkentse a kivívott eredmények, a megszerzett jogok hatósugarát a kultúrában,¹⁹ Jugoszláviája nem rendelkezett a szabadságértékeket általánosan elismerő, a kivirágoztatásukért maradéktalanul kezeskedő intézményi palettával, egyéb háttérbázisokkal. Pontosabban: impériumának tömegmanipulációiban semelyik érdek vagy elkép-

▼

18 Ezekről Gal KIRN, *Socialist Reproduction and Self-Management Ideology in Yugoslavia in 1968 and Beyond*, in G. K., *Partisan Ruptures (Self-Management, Market Reform and the Spectre of Socialist Yugoslavia)*, trans. Borut PRAPER, London, Pluto Press, 2019, 193–194.

19 Vö. Predrag MATVEJEVIĆ, *Jugoslavenska politička kulture (Neke poruke Titova djela)*, in P. M., *Jugoslovenstvo danas (Pitanja kulture)*, Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1984, 167.

zelés nem kapott demokratikus kimenetellel kecsegtető zöld utat, így az etnikai identitások elfojtásával a nacionalizmus szélsőségeinek fellobbantásában s egy bénult rendszer hátrahagyásában²⁰ segédkezett akarva-akaratlanul.

Az *Időírás*-kötetek a nevek és a terminusok közti zűrzavarokkal, a vérrel szennyezettség elfedte nosztalgiák paradoxiais feszültségeivel viaskodnak. Végel Lászlót a multikulturalitás jugoszláv brandjének emlékkiterjedtségéinél intenzívebben foglalkoztatják a diktátumszerű erőltettség és a szankciókkal presszionálás ideológiai mélyrétegei, a szétszórtság és a heterogenitás egyéni dimenziói,²¹ személyes érzelmi aspektusai. A *Peremvidéki palackposta* 1992-es számvetésében:

„Bábel tornyát parancsuralomban lehetetlen felépíteni. A testvériség-egység jelszava mögött az egypártrendszerből logikusan következő *divide et impera* elve rejtegett: amit mi sem bizonyít jobban, minthogy ezekben az évtizedekben alaposan megfogyatkoztak azok, akiknek meg kellett fogyatkozniuk. A Vajdaságból egész népcsoportok tűntek el, például háromszázezer német. Újvidék etnikai térképe átalakult. Így nőtt a vákuum körülöttünk – és bennünk. Csak a rossz közérzet gyülemlott, miközben az élet valóságatlanná vált.” (15.)

Alig van olyan sértés, leminősítés, rágalom, amit még nem vágta a fejéhez, amelyekbe nem futott bele idáig. A vádak nyílzápora mindenfelől érkezik: az egykori egyetemi albérlőtárostól, a régi tagkönyveiket dugdosó, a ropegős igazolványait lobogtató bácskai melldöngetőktől, a magyarországi feldühödtektől, a politikai kifőzdek simulékony bértollnokaitól. A megütközés és a bölcs belenyugvás pólusai közt ingázva szemlézi-leltározza ezeket. A ledorongolások közepette elkél a bátorítás, a respektálás nélkülözhetetlen, kiváltképp ha a *Négyszemközt Máraival*ban magasztalt és a második *Időírás*ban evokált Ilia Mihálytól zsebelhető be:

„Csak közvetve tudtam elmondani, mennyi köszönettel tartozom neki. Sokat tanultam tőle, habár tudom, sohasem volt szándékában okítani. A figyelmes hallgató szituációjából tanított. Úgy tartom számon, mint az egységesülő magyar irodalom napszamosát, aki azért tud egységben gondolkodni, mert értette és érzékelte a különbségeket.” (165.)

Végel László a felneszelő tizenéves és az erőszak kigyómmérgeivel tisztában levő meglett férfi (*Wittgenstein szövőszéke*), a Franz Kafka *Kastély*ába betámolygó Švejk, a Balkán tisztítótűzében acélosodó „urbanépi”, s a szakadékot fölötti kötéláncoló (*Időírás*-trilógia) vagy a faluvégi plebejus (*Négyszemközt Máraival*) metaforáival vet

▼
20 Vö. Ivo GOLDSTEIN, 1966-80: *Decentralisation and Repression*, in I. G., *Croatia: A History*, trans. Nikolina JOVANOVIĆ, Montreal, Quebec – Kingston, Ontario, McGill-Queen's University Press, 1999, 187–188.

21 A provincializmus etnonacionalista variánsait aláásó emléktárolásról lásd: Mitja VELIKONJA, *Ways of Remembering Yugoslavia (The Yugoslav rear-view mirror)*, in *Yugoslavia in a Historical Perspective*, eds. Latinka PETROVIĆ, Drago ROKSANDIĆ, Mitja VELIKONJA, Wolfgang HOEPKEN, Florian BIBBER, Belgrade, Helsinki Committee for Human Rights in Serbia, 2017, 523. és 553–554.

gátat az önkíméletnek. A *Peremvidéki palackpostában* ekképpen vág rendet kitaszítottóságának és hajótöröttségének leülepedéseiről tanakodva:

„Senkit sem akarok megbántani – legfeljebb (ez a megfelelő kifejezés) – magamat. Csakis a saját permanens útkeresésem, saját hitem terhe foglalkoztat. Csak az az igazság érdekel, amellyel botlásaimmal teli utamon találkozom.” (246.)

Orthonos otthontalansága, a határmezsgyéken vándorlásaiból és a települészegélyeken lépegetéseiből kisarjadó térséginterpretációja tökéletesen rímel szlovén írókollégájának ide kívánckozó passzusaira:

„Itt ritkaságszámba megy a homogén nemzeti állam, mert az országhatárok nem esnek egybe az etnikumok határaival, ezért nem beszélhetünk a használható értékek imperatívuszáról; a heterogén realitásnak nem felelnek meg a homogén formák és képzetek. Nem beszélünk egy nyelvet, térségünkben különböző értékrendszerek, gondolkodásmódok élnek egymás mellett, ezért Közép-Európa a sokszínűséget, a világ gazdagságát jelenti. Közép-Európa az ébredő jelen, avantgárd érdek, a jövőbe nyitott közös múlt. A közép-európai ember állami léte mesterséges, és egyáltalán nem felel meg valóságérzetének. A közép-európai embert bántja, sérti és gúzsba köti a térség államokra való felosztása, ő maga pedig nem más, mint projektum, kulturális kapcsolat, irodalmi lovagrend, ambivalenciák csúcstartója, hivatásos problémagyártó, inkább költő, mintsem ilyen vagy olyan mozgalom résztvevője.”²²

Városi létlenyomatai, stabil placcainak, félreeső zugainak, pulzáló térközeinek látványbefogásai a dédelgetés és az elutasítás végleteit ritmizáló mozzanati aláfestések, közérzeti tudósítások. Kilátótoronyként funkcionáló hetedik emeleti lakásából fürkészi a „modern szubjektivitás televényföldjét”,²³ megfürösztve magát a „térbenépesítés disszonáns”²⁴ hangáradataiban. Minél messzebbre hessegeti el a sétatutak, a parkok, a vigalmi sávok fizikalitását, minél merészebben távolodik Újvidék atmoszférájától, annál élénkebben és tisztábban érzékeli közelségét. A Duna verőérként köti össze a tengerekkel. Pannóniát mediterrán előcsarnokként²⁵ fogja fel; az Adria a térképen s a Jadran a maga valóságosságával – miként a regényeiben és a novelláiban – egygyé szervesül²⁶ napló-kozmoszában is. Színeket nyalábóló hullámszámai és morajlásai mindenhová elkísérik. Örökös jelenlétben

22 Marjan ROŽANC, Közép-Európáról – szlovén szemmel (Néhány irracionális gondolat), ford. DOMJÁN Kálmán, in Kelle-nekünk Közép-Európa?, *Századvég*, Különszám, 1989, 144.

23 LOSONCZ Alpár, *Újvidék(telenítés), politikai topológia, megbicsakló felszabadulás (Végl László)*, in L. A., *A hatalom(nélküliség) horizontja (Homage à Új Symposion)*, Újvidék, Forum, 2018, 286.

24 Uo., 286.

25 Predrag MATVEJEVIĆ, *Glosszárium*, in P. M., *A Földközi-tenger (Mediterrán breviárium)*, ford. VUJICSICS Marietta, MISLEY Pál, Budapest, Corvina Kiadó Kft., 2006, 196.

26 Predrag MATVEJEVIĆ, *Térképek*, in P. M., *A Földközi-tenger (Mediterrán breviárium)*, ford. VUJICSICS Marietta, MISLEY Pál, Budapest, Corvina Kiadó Kft., 2006, 121.

zúgatja múltjának momentumait, lubickoltatja karaktereit. Végtelen tükör, amely hatalmas ráamába foglal, lebírhatalanná tömbösít és öblösít. Az ideiglenességbe gubózás előmozdítója (*Időírás, időközben I.*), haza-pótlék a hazátlanságban (*Időírás, időközben II.*), a hontalanok dédelgetett extrája és/vagy titkos gyógyírja, az eláruló anyanyelvi mondatok nemtője (*Négyszemközt Máraival*), a közép-kelet-európai álmok birodalma (*Peremvidéki palackposta*), magyarán: a bekebelezések és előtűnések eternális béklyója.

Az első *Időírás*ában citált és a *Négyszemközt Máraival*ba szintén beékelte szakasz az 1965-ös *San Gennaro* vérenek tengerbe kapaszkodásáról („A tenger egyszerre volt anyaméh és budi, sírgödör és egy vad, édes indulat daljátékának színpada.”) az Aleksandar Tišma révén a debreceni bölcsészkaron 1970. szeptember 12-én leszűrtekkel („Tiszta fehérenmű, de amelyikből nincs elég a szekrényben. Érzésem szerint ez volna hát Közép-Európa.”²⁷) és az Esterházy Péter felszínre hozta szolidaritásvállalással („Középeurópaiak vagyunk: az idegrendszerük elrongyolt, a vécépá-pírunk kemény.”²⁸) fuzionál. A *Bűnhődés* című naplóregénye illemhely-tematikájának higiéniai és büzközömbösítési megpendítései a bélmozgásokban végződöttség „meddő emberi útján” hömpölygések Miroslav Krleža-i lefektetéseivel,²⁹ az anyagcseretermékektől búcsúzás német, francia és angolszász árnyékszék-konstrukcióin révedezés Slavoj Žižek-i poentírozásaival,³⁰ valamint Vladimir Arsenijević baráti csevejének ötletkipattanásával („Ha Európát egy kávéháznak tekintenénk, Belgrádot valahol a klozetre menetben találánánk.”³¹) csendülnek össze:

„Mert nem ér semmit az illatfelhő, ha rossz a szagelszívó. A szagelszívó nagyon fontos, mert számítsuk csak ki, hogy mennyi időt töltünk a toaletten. Szerintem több évet. Csakhogy mi ebben is lemaradtunk. [...] Nos, kérdem én Önöktől, hogyan lehetett volna összetartani Jugoszláviát, ha ekkora különbség van vécé és vécé között?” (126.)

A hontalanság vándorbotjára szorulók illusztris társaságából Márai Sándornak teljes munkát szentelt. Az opuszaiból átemelt gondolatgördítések, a leleményes fordulatok és frappáns kifejezések természetesen már előzőleg egymásba ötvöződtek, ám e 2014-es komplettizálásában párolódik le, ami a maradás kontra elmenetel feladványából lényegileg kihüvelyezhető. Második *Időírása* a „harag könyvének” titulált Márai-kihagyások és töredékek megemésztése kapcsán igazodik a kezdeményeikből kalkulálható fejlemények iterációs szemléletéhez. Ama konstelláci-

▼
27 Aleksandar TIŠMA, *Napló 1942–2001 (II.)*, Részletek, ford. BORBÉLY János, *Híd*, 2003/5, 473.

28 ESTERHÁZY Péter, *Termelési-regény (kissregény)*, Budapest, Magvető Kiadó, 1979, 8.

29 Miroslav KRLEŽA, *Filip Latinovicz hazatérése*, ford. ILLÉS Sándor, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1973, 36–40.

30 Vö. Slavoj ŽIŽEK, *The Seven Veils of Fantasy*, in: S. Ž., *The Plague of Fantasies*, London - New York, Verso, 1997, 4–5.

31 Vladimir ARSENIJEVIĆ, *Moj život na putu do WC-a ili Beogradski prozelitski lokal-patriotizam i kako ga preživeti*, in: V. A., *Jugolaboratorija*, Beograd, Biblioteka XX vek, Knjižara Krug, 2009, 9.

ókat és struktúráképző elveket kedvezményezve, amelyekkel kiküszöbölhetők a közönségre kacsingatások, a traumakiteregetések túlcifrázásai. „Nem elég naplót írni. Olvasni is kell a naplót, tulajdon naplónkat, sokszor, rendszeresen, éppen olyan rendszeresen, mint ahogy írjuk: csak így van értelme.”³²

A megkínlódott másság elementáris ösztönzései azok felől érkeztek, kiknek ereiben fele részt magyar vér csörgedezett. A kisebbségiség palackjába zártással csetepatézás Danilo Kiš-i és Aleksandar Tišma-i örökségből jócskán részelteti olvasóit. A kortársi egyenrangúság anekdotákkal fűszerezettsége sohasem hivalkodó, a sebnyalogatással tolakodásoknak se híre, se hamva, a négy szemközi, hatszemközi fraternizálások hétepcsétes titkaiból nincs ízelítő. Botránykövé válásuk állomásai kerülnek terítékre. A kisajátításoktól irtózó Danilo Kiš gyanús hazátlansága, az, hogy farkasszemet merészelt nézni a szülőfölddel. A „hontalan uraság” általa kifundált (és praktizált) zsánerének konfessziója, akinek gyermekkori relikviája „mindössze néhány kép: lengedező pálmák és oleanderek valahol a tengerparton, a rétek között szürkészölden folydogáló Duna, egy kiszámoló versike: an-tan-ténusz, szó-raka-ténusz...”³³ alighanem az egyik legmaradandóbb forrása a nyelvről mint az egyetlen sanszról, mellyel háborítatlanul foglalatostkodhatunk.

Aleksandar Tišma a sivárságok és a vákuumok lajstromozójaként, a „Pannon pokol” tereptérképészeként nyerte el megbecsülését. Az outsiderséggel hitelesített beavatottság és a járatossággal demonstrált kívülállás³⁴ e páratlan úttörője a *Makró* fordítójaként és méltatójaként mindenkit megelőzve konstataciókat a végeli hozzáállás komplexusmentességét, azt az erényt, hogy eruditivitása „nem reked meg az elidegenedés, a kiúttalanság, értelem nélkülség”³⁵ ecseteléseiben közepette. A benünk lapító gonosz láttatására³⁶ szövetségese, a „mennyre rozoga lábakon áll ez az én legalizáltságom”³⁷ önkalibrálása és az 1950-es évek derekára eső ráébredése az exterritorialitására, mind-mind Végel László modelljeül szolgáltak. Az *Időírás II.*, a *Két tükör között* és a *Peremvidéki palackposta* apróbb toldásokkal felszerelten, szívszorító bensőségességgel mesél a betegség legyúrte barátnál tett búcsúlatogatósról, ahol valószínűleg afféle, a mások orrára nem köthető revelatív eszmecsere zajlott, amely közvetlenül érintette a „vajdasági vidékiességnak a hínárjába”³⁸ gaba-

32 MÁRAI Sándor, *Ami a naplóból kimaradt 1945–1946*, Toronto, Vörösváry Publishing Co. Ltd., 1991, 262.

33 Danilo KIŠ, *A hontalan (Variáns)*, ford. BORBÉLY János, in D. K., *Lant és sebhelyek (Novellák a hagyatékából 1980–1986)*, szerk. BALÁZS Attila, ford. BALÁZS Attila, BORBÉLY János, RADICS Viktória, RAJSLI Emese, Budapest, Pest Szalon Könyvkiadó, 1994, 63.

34 Ehhez Marko ČUDIĆ, Aleksandar Tišma fragmentumai a magyar irodalomról, *Alföld*, 2018/9, 63–64.

35 Aleksandar TIŠMA, *Egy makró emlékiratai*, ford. VÉGEL Beáta, in *Végel-Symposion (Tanulmányok Végel László műveiről)*, szerk. VIRÁG Zoltán, Budapest, Kijárat Kiadó, 2005, 14.

36 Erről Vladimir GVOZDEN, Aleksandar Tišma és a Holocaust-effektus, ford. ORCSIK Roland, *Tiszatáj*, 2005/1, 97.

37 Aleksandar TIŠMA, *Napló 1942–2001*, Részletek, ford. BORBÉLY János, *Híd*, 2003/3–4, 379.

38 Uő., *Napló 1942–2001 (II)*, Részletek, ford. BORBÉLY János, *Híd*, 2003/5, 471.

lyodástól borzadó Aleksandar Tišma elkülönülésének erkölcsi pilléreit, beleértve a már 1943. augusztus 8-án kiérlelt koreográfiáját: „Természetem szerint ugyanis a végsőkig őszinteségre és a jelenségekben, viszonyokban való teljes elmélyedésre törekszem, ez pedig csakis napló vagy monológ alakjában lehetséges.”³⁹

A csillapíthatatlan hontalanság és a téves csatatéren meghalás ódiúmát viselés – à la Domonkos István – jelképéül újvidéki tanszék-létrehozó tanárát, Sinkó Ervint teszi meg, a partizánesezmény megnyirbálásában élenjáró professzorának tiltott könyve közvetítette létanalízist tűzvén zászlajára. Az idegenségalakzatok gyökeréig leásás, az önmardosások és önlehántások avatják kulcsművé a *Bezúzott háborús naplót* (1939–1944), amelyet a *Két tükör között* az 1990-es évek szörnyűségeit előrevetítve megmagyarázó „igazi balkáni freskónak” nevez. A harcos elkötelezettség zsákutcáiba be-betevődő Sinkó Ervin annyi szociális, egzisztenciális és politikai kudarccal konfrontálódott, mint mások kevesen. A világhoz a fekete oldaláról, a sötétebb tónusai felől közelítés képességét híres zágrábi patrónusa és barátja meseterfogásaiból szemezgetve tanulta el. Akceptálva, hogy a vitatkozás és az apológia dialektikusan összetartoznak, nehezen választhatók el egymástól a művészetben, s borzasztóan veszélyes a vigyázatlanul integrálódás a társadalmi mechanizmusokba. Osztozott Miroslav Krležának részint a tolsztojánizmusra hajazó krédójában: az író szükségképpen disszidens (másként, eltérően gondolkodó), s e megszennvedettség nehezékével fordul akár a nemzet és tekintélyei, akár az állam és létesítményformái felé. Arra is rábólintva, hogy a tortúrák, a gaztettek végeérhetetlenek, az emberi ostobaság rendszerfüggetlen és kiapadhatatlan.

A hamis rágalmakból, a dehonesztálásokból Miroslav Krležának sem volt hiánya, ráadásul ezek délvidéki léptékeit többé-kevésbé megsaccolhatta, seregnyi fülest kapván arról, hogy „vele szemben Vajdaságban a magyarok között ellenszenvet uralkodnak és magyarfalónak stb. tartják”.⁴⁰ Ő, aki már az 1935-ös belső pártdisputákban a nemzetiségekkel való széles körű együttműködés mellett kardoskodott, flottul rácafolt e gyanúsítgatásokra. Vélhetően a Sinkó Ervintől gyűjtött értesülésektől is felcsigázottan, Zágrábra költözésre serkentette például Végel Lászlót az 1960-as évek közepén. Előirányozva, hogy a mentorálását és a karrierjének egyengetését nyugodtan rábízhajta. Az íróasztalánál lecövekelő neoplantai azonban nem számolta fel neusatzi főhadiszállását, Novi Sad környéki felségterületén maradt, ám csápjait kieresztvén, a Krleža-oeuvre „eltérő enciklo-

▼
39 Uő., *Napló 1942–2001, Részletek*, ford. BORBÉLY János, *Híd*, 2003/3–4, 374.

40 *Farkas Nándor – Sinkó Ervinnek* (Novi Sad, 1956. I. 13.), in *Sinkó Ervin levelezése II. 1945–1967*, s. a. r. és jegyz., KOVÁCS József, Budapest, Argumentum Kiadó, 2006, 74.

pédikus, bizarr, bűvöletbe kergető részletekkel és vibrációkkal, lebilincselő lexikai amalgámokkal csordultig telt⁴¹ tartományaiba örömmel mártózott.

A fiatalos csapongás fokozataira rezonált, az érettebb korú körületekintések gyümölcseit szüretelte. Elsősorban annak a véleményezési módszerének a cizellálásával zárkózott fel hozzá, hogy amikor egy uralmi berendezkedés a saját visszasságai, torzulásai és elfajulásai támogató erővel sáncolódott vagy bástyázódott körül, nincs mit csinálni, s ha a magánérdek elsődlegességét elvető nonkonformisták, a társadalmi egyenlőséget szajkózók már nem tudják a kapitalizmust hibáztatni minden rosszért, tényleg beüt a krach, végképp elfogynak a teendők. Regényeinek, elbeszéléseinek, drámáinak némelykor ironikusba, némelykor tragikomikusba hajló hangvételével nyomatékosítva, hogy a szocializmus negatív kilengéseit bőszen tagadók különösen szeretik élvezni a szocializmus szavatolta jólétet és előnyöket.

Szimpatizált vele a beskatulyázhatatlanságáért, hiszen a közép-európai kritikai tradícióból táplálkozó antisztálinista érvkészletét, a Josip Broz Tito fáraói allűrjeitől viszolygó baloldaliságát a vezéri rezidenciákba bejáratoság privilégiuma dacára sem „lehetett a szocialista realizmus kényszerzubbonyába terelni”.⁴² Követendőnek bizonyult, mert nem szenvedhette a sablonos előregyártású ars poeticákat, az ideológiai karámba tuszkoltság programkliséit; a szerzői meggyőződés és szándék nem garantálja egyetlen alkotás minőségét sem. A képzőművészeti szélsőségektől őrizkedés szószólójaként Miroslav Krleža „az én radikális önlehamozásának”⁴³ literátori hívéül szegődött, s a végeli ragaszkodást bizonyosan konzerválta ama koncepciója, hogy a szabadság pusztán absztrakt vég, ami akkor és annyit ér, amikor és amennyiben a cselekvéseink feléje tendálnak: ha elérhetnénk, belefutnánk az unalomba. Az írónak bele kell nyugodnia, hogy a gigászi vasúti szerencsétlenségként reprezentálódó civilizáció hordágyakat igényel, gyógyszerekért és orvoslásért kiált. Az irodalom sebtapasz, ideiglenes fertőtlenítő, alkalmi fájdalomnyhító csupán.

Tömérdék inspirációhoz jutott az általa számos alkalommal és különféle változatokban előadottakból.⁴⁴ Kíváncsiságát talán az az orientáció és személyiségkombináció srófolta fel, amelyben „a kritikus marxista összeolvad a szépség rendkívül

▼

41 István LUKÁCS, *Tekstovi, pretekstovi, nepokretne slike*, in I. L., *Krležine nepokretne i pokretne slike*, Maribor, Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba, 2023, 18.

42 Ivo BANAC, *Divisions*, in I. B., *With Stalin against Tito (Cominformist Splits in Yugoslav Communism)*, Ithaca and London, Cornell University Press, 1988, 72.

43 Vladimir BITI, *Svjedok sjećanja: Lice diskurza u Krležinim Davnim danima i Djetinjstvu 1902-03*, in V. B., *Doba svjedočenja (Tvorba identiteta u suvremenoj hrvatskoj prozi)*, Zagreb, Matica hrvatska, 2005, 81.

44 Ilyenek: Predrag MATVEJEVIĆ, *Razgovori s Krležom*, Zagreb, Naprijed, 1969 és Enes ČENGIĆ, *S Krležom iz dana u dan I-IV*, Zagreb, Globus, 1985

érzékeny oltalmazójával”.⁴⁵ Az *Idővár I. és II.* minden ízében közép-európaiként utal a horvát népszerűségi listák eme éllovasára, aki megingathatatlanul ostromozta mitteleurópai örökségét. A földrajzi, demográfiai etc. értelemben izgalmas konglomerátum, tagolódásait és differenciálódásait tekintve, nem bírt számára vonzóbb tulajdonságokkal és jelentéskiterjedésekkel, mint mondjuk Közép-Ázsia vagy Közép-Afrika. A *Két tükör között* profilozása emiatt kifejezetten beszédes:

„A horvát író naplóiról beszélgetünk. Nagy egyetértésben állapítjuk meg, hogy naplójegyzeteiből hiányzik a személyes irányelv, ám ha közügyekről ír, végítéletet mond ki. A személyesről legtöbbször csak álmodik. Bizonyára azért, mert nem nyomasztotta a magány.” (147.)

Ráérez, hogy a lenyűgöző műnemi és műfaji repertoárjával, a gyermekkori tapasztalatokat felgöngyölítő, a politikai vargabetűket, a győzelmeket és a vereségeket véka alá nem rejtő önelszámolásaival Miroslav Krleža a „nem azonosulás egyik legnagyobb európai képviselője”,⁴⁶ sejtetve róla, hogy a „(poszt-)birodalmi határvidék értelmiségijeként”⁴⁷ ünneplendően volt és marad megkerülhetetlen kútfője.

„A naplóíró az idő áldozata, ki van szolgáltatva, az idő sebeitől, stigmáitól nem menekülhet. Gyakran a tévedései is olyan fontosak, mint az igazságai” (149.) – hangsúlyozza a *Két tükör között* 2011-es bejegyzése. „A napló távolságot teremt köztem és a világ között, aminek köszönve tisztábban látok” (212.) – szögezi le ugyanitt 2014-ben. A *Peremvidéki palackposta* a Vickó Árpád fordította *Novosadski dnevnik 1991-2016* apropóján oda fut ki 2018-ban, hogy a monumentális kiadások és az emlékezet kirablásának korába érkezvén a napló a hitelesség és az emlékezet megőrzésének a letéteményese.

Alfred de Musset-hez csatlakozva, Végel László a huszadik század fattyúgyermekének (a harmadik évezred legelejébe is szimatoló) vallomásaiba csapott bele. Nincs takargatnivalója, az önelidegenedés és az önelfogadás kétségekkel teli identitásdrámájának szövegörvénylése az életszerűség és a tényszerűség összebékítéseinek nagyszabású kísérlete. A (se)hovatartozásával mérközve, lankadatlan honkeresőként bandukol a peremvidéki mezsgyéken, köröz a nyelvi és kulturális kereszteződések rengetegében. Ő a jugolabirintus Thészeusza, akinek a napló(ja) az iránytűje, a vezérfonala. Ezért sem elvetendő vagy feladandó a remény, hogy az 1991 előtt létrejött etapokkal és szegmentumokkal mihamarabb előrúkkolva ajándékoz meg bennünket.

▼

45 Viktor ŽMEGAČ, *Majstor neidentifikacije*, in V. Ž., *Europski duh (Zapisi 2011-2012)*, Zagreb, Profil knjiga, 2012, 86.

46 Uo., 83.

47 Vladimir BITI, *The Politics of Remembrance: Walter Benjamin's Berlin Childhood Around 1900 and Miroslav Krleža's A Childhood in Agram in 1902-1903*, in V. B., *Attached to Dispossession (Sacrificial Narratives in Post-imperial Europe)*, Leiden | Boston, Brill, 2018, 275.

Pikó András Gáspár

Az énképzés módozatai Bereményi Géza Vadnai Bébi című regényében

II. rész¹

Társas viszonyok: énképzés a szociális közeg és a hatalommal való szembesülés által

Az írói és egyéb identitások központi szerepet töltenek be Dobrovics következő felbukkanásakor, a harmadik fejezetben is. A tét itt a lelepleződés: a Törzs Kárpátia sörözőben ülő tagjai, Felvinczy és Pasztelkó fennhangon olvassák az aznapi újság irodalmikritika-rovatát, amelyben a fiatal írók frissen megjelent antológiájáról írnak – ebben szerepel Dobrovics „névvel azonosított” novellája is. Mindeközben a sörözőben rendőri igazoltatás veszi kezdetét: a hivatalos név, amit „hangosabban kell ismételni, mint egy szégyent” (45.), nyilvánvalóvá tenné az őt csak álneven ismerő Törzs számára, hogy ő szerepel a gúnnal felolvasott szerzői névsorban. Ennek első említése a pénzhez kötődik: Dobrovics rendelés előtt kiszórja az asztalra az összes pénzét, a „teljes honoráriumot, amit aznap vett fel a könyvkiadó pénztáránál.” Ezt a vezeklésnek is felfogható, Júdás-párhuzamot mutató gesztust azután teszi, hogy az egyik vezér, Pasztelkó azért nem hajlandó kimenni a pulthoz, mert nála vannak a „betiltott versei” (38.). A Törzs szabályrendszere tehát jóval rugalmasabb, mint korábban feltűnt: az írás általában véve tabu ugyan, de a szamizdatban, vagy kéziratban egymás között terjesztett, megmagyarázatlan okból maguknál hordott „betiltott” versek jelenléte összefér ezzel. Feltehetően a törzsbeli alacsony rangja, valamint a hivatalos megjelenés miatti büntudat miatt Dobrovics irodalmi érdeklődését általában véve elrejtí a törzstagok elől: Ajváz távozásával mindez az ő egyszemélyes szférájára szűkül.

A Törzsről, annak belső viszonyairól, alapelveiről, normáiról ugyanazon a szeretetteli visszaemlékezést idéző, ironizáló hangon számol be a szöveg, mint a fiatal Dobrovics vívódásairól és útkereséséről. Az „íratlan szabályzat” által meghatározott szigorú rangsorban a vezéreket, mint Felvinczy és Pasztelkó, a vezetéknevük jelöli, előbbi vissza sem köszön a „közlegény” Dobrovicsnak, mert „megint valami másban” van benne (36.). (A „Felvinczy” név a Krúdy Gyula regé-

▼

¹ A tanulmány első része a címben foglalt tárgyat a megnevezés és az öntükröző poétikai eszközök, a szerző-alakzat virtualizálódása vonatkozásában vizsgálja. Megjelent a *Forrás* 2023. novemberi számában (60–77).

nyeiben szereplő Alvinczy gróf nevének komikus kifordításaként szintén ehhez az iróniához sorolható.) A legfőbb összekötő tevékenységet jelentő szóbeli kommunikációt illetően pedig a Törzs „nem volt vitaklub”, tagjai „nem tárgyaltak, hanem kinyilvánítottak”, kerülve az összeütközést, „mert abból csak életre szóló harag lett volna ilyen megszilárdult egyéniségek esetében”. (37.) Ugyanekkora hangsúly esik a környezetük iránti lenézésre és a folyamatos színpadi gesztusokra: Felvinczy a sörözőben „tüntetőleg” elkezd újságot olvasni, egy „etnográfus érdeklődésével mindez pedig „heppening” (sic!) lehetett a részéről. (38.) Ennek részeként végül csapkodni kezd az összezsavart újsággal – mint kiderül, a fenti kritika hatására. A közben hisztérikusan kiabált jelzők és metaforák („[b]uzgárok, mókusok, hernyók, verebek, benyali kecsgek eminens anyukák vakbuzgó csöcsein! Kívülről befelé szoppancsok! Belülről kifelé impotens [...] vakablak” [41.]) a szerzők névsorára vonatkoznak. A jelenet komikus színekkel ábrázolja a nem hivatalos művészközeg frusztráltságát: Felvinczy addig csapkod az újsággal, „[m]íg ki nem potyognak a betűk”, elakadt monológiát „Pasztelkó, a költő” fejezi be, valamint az ezt követő névsorolvasás színpadi túljátszottságát is artikulálja a szöveg:

„Á! »Irodalmi kritika« [...] Á! »Induló tehetségek.« Á! »Ígéretes prózaírók új nemzedéke.« – Ezt a szót úgy betűzte, hogy többen röhögni kezdtek a boxban. – Nem-ze-dék. Ez jó! »Felfedezés« – betűzte a Ló még nagyobb sikerrel.” (42.)

A passzus ismét az *Irodalomra*, méghozzá annak sokat idézett kezdőmondatára („Dobrovics – aki az induló tehetségek közé tartozott”²) utal vissza. Ez már eredeti közegében is egy ironikus, túlhangsúlyozott metafiktív állásfoglalás a korszak irodalmáról, fentebb említett nemzedéki kategóriáiról és az írói pályáról általában, ugyanakkor az *Irodalom*-beli Dobrovics identitásának alapköve és leginkább lényegi komponense. Azzal, hogy ebben a kontextusban idézi fel, a *Vadnai Bébi* narrációja a két Dobrovics-figura közötti azonosságot hangsúlyozva írja tovább, jeleníti meg egy új szinten ezeket a témákat. A „vakablakok névsorának” Felvinczy általi, a neveket egyenként, gúnyos pantomimmal megszemélyesítő felolvasásának a hallgatóság nevében „A provinciális próza stréberei” címet adja az elbeszélő. A metafiktív kritika minden, mégoly gyöngéd (ön)íronia mellett sem hagyja érintetlenül a Dobrovics saját közegének frusztrációtól fűtött, örökös mellérendelésben, bagatellizálásban megnyilvánuló arisztokratikus művészpózát. A performansz Dobrovics „személyi igazolvány” szerinti nevéhez érve egy

▼

2 BEREMÉNYI, Géza: *Irodalom in uó: A svéd király*. Magvető Kiadó, Budapest, 1970. 5–24.

„[k]övérkés, izzadt, haszonleső herélt”, egy „szerájbeli tégla” (43.) alakításával zárul, szexuális vetületet, valamint a besúgás allúzióját kölcsönözve a nyilvános írói szereplés általi kompromittáltságnak.

A performansz, és a törzstagok viselkedése a regény immanens világában szemlélve, és metafikciós kommentárként is Mihail Bahtyin karneválfogalma mentén értelmezhető a legtermékenyebben. Bahtyin a karnevált a középkori és reneszánsz kori Európa népi kultúrája egyik központi elemeként határozza meg, amiben „a hierarchikus viszonyok, kiváltságok, normák és tilalmak” ideiglenesen érvényüket veszítik, az emberek között a mindennapi életben elképzelhetetlen, „különleges érintkezési módok” alakulnak ki, melyeket leginkább familiárisként lehet jellemezni.³ A karnevál lényegét a „nép kacagása” adta, a karneválon kívüli világ szokásainak, erkölceinek visszájára fordítása, a világi és egyházi ceremóniák, szertartások parodisztikus kifigurázása, a hatalom és a tekintély gúnyolása és kinevetése. Mindezek mellett a karneváli paródia „magukra a nevetőkre is irányul”, és „igen messze van az újkor tisztán tagadó és formális paródiájától: a karneváli paródia úgy tagad, hogy egyszerismind új életre kelti, meg is újítja azt, amit tagad”.⁴

A bahtyini karnevállal szemben a törzstagok viselkedése, performansza nem össznépi, a résztvevők köre az időbeli határokat is önkényesen kezeli, és annak sincs jele, hogy a Törzsön belüli szigorú hierarchia akár egy ilyen „heppening” idejére megszűnne. Viszont a hatalommal, a tekintéllyel szembeni parodisztikus gúny, kifigurázás, az ebben megjelenő testi, anyagi, szexualitáshoz és anyagcseréhez köthető funkciók egyértelmű karneváli elemek. A Törzs tagjai elutasítják ugyan a hivatalos művészetet és kultúrát, de fölényességüket állandó, keserű önirónia hatja át, amit a narráció ironiája is felerősít. A káromkodást, a „hosszú és kacskaringós, durva kifejezéseket” Bahtyin ugyancsak a „familiáris vásári beszéd” jellemzőiként határozza meg.⁵ Szintén a karneváli megfeleléseket erősíti a jelenet – a szövegben egy beágyazott visszatekinthető rész után lejátszódó – végkifejlete: az időközben megérkező, szent őrült Doxa-karakter az asztalra ugorva Keresztelő János, és Jézus alakjaihoz köthető bibliai idézeteket kezd el ordítózni, magára vonva a rendőrök figyelmét, akik megverik és elviszik, az igazoltatásnak pedig vége szakad. Mint Bahtyin írja, a keresztény egyházi kultusz és szertartásrend paródiái, a Szentírást, szentek életét parodizáló szövegek, a szentségparódiák, *parodia sacrá*k ugyancsak a középkori és reneszánsz kori karneváli irodalom szerves részét képezték, így a Doxa által rendezett jelenet csak tovább erősíti ezt a korrelációt. A kiabált idézetek

▼

3 BAHTYIN, Mihail Mihajlovics: François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája. Rabelais és Gogol – A szó művészete és a népi nevetéskultúra. Szatíra. ford.: KÖNCZÖL Csaba, RAINCSÁK Réka. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.

4 BAHTYIN, i. m.

5 BAHTYIN, i. m.

részben a korabeli „nemzedékre” vonatkoznak, részben az Atyához szólnak Jézus nevében – utóbbiakat egyenesen a rendőrfőnökhöz címezi, az eredetihez hű, tegező megszólítással, amely a szakrális szöveg kifordított előadása mellett a hierarchiát felrúgó, „familiáris” beszéd instanciája is. Doxát közvetlenül a jelenete előtt az egyik törzstag egy „készülődő fing”-hoz hasonlítja (50.), ami ismét az anyagcseréhez sorolható motívum. A karnevál ráadásul ünnepi alkalomhoz kötődik: a sörözőben lezajlott jelenetre karácsony előestéjén kerül sor, amit Dobrovics kifejezetten Doxa jelenléte miatt kezd el „teljesen ünnepnek érezni” (39.). A hagyományosan nem karneváli funkciókhoz köthető karácsony a fenyőfákkal hazasiető emberekkel és az igazoltató emberekkel a bahtyini „hivatalos ünnep” példájának tekinthető a regényben, mely „visszafelé, a múltba tekintett, a múlttal szentesítette a jelenben főnálló rendet”, és „azt hangsúlyozta, hogy a főnálló világrend [...] stabil, változhatatlan és örökkévaló”.⁶ A Törzs tagjainak karneváli felforgató szándéka tehát univerzális jellegű, a hivatalos kultúra (irodalmi antológia) és az annak helyét szavatoló karhatalom (rendőrség) mellett a karácsonyi időpont által a teljes, hazugnak és álságosnak tekintett világra irányul.

A sokat idézett, ugyanitt olvasható szentencia, miszerint „[a] világban, ahol mindenki hazudik, a szerep túljátszása a lényeg” valamelyest relativizálja és egyetemessé teszi a – már eleve ironikusan ábrázolt – egyéni és kollektív identitásválságot és identifikációs törekvést. A mondat ugyanakkor utalhat egy másik, jóval konkrétabb jelenségre, amely a Törzs egyértelmű valós mintájaként meghatározható, 1970-es évekbeli alternatív és underground művészeti közegben keresendő. Ez a létezés átesztétizálását, az „életvilág, a biográfia és a személyiség elemeinek művészi stilizálását”⁷ célzó LebensKunstWerk-konceptió, mely a magyar neoavantgárd szubkultúra egyik legfőbb, mindvégig jelenlévő irányvonala volt. A „szerep túljátszása” itt a teljes életet átszövő létmód, melyben az alkotó minden egyes cselekvése valójában előadás, esztétikai képződmény – különös tekintettel magára a közegen belüli kommunikációra. Mindez pedig a tiltakozás, a hatalommal, a hazug világrenddel való ellenszegülés jelenségeit is hordozta.

„A neoavantgárd szubkultúra szereplői mesterei voltak az önszenírozásnak, a személyiség művészi, színpadias stilizálásának. A kortársak és az utókor diskurzusaiban a művészek következetesen a saját mítoszukat építő és megélő hősökként, gurukként, dandykként,

▼

6 BAHTYIN, i. m.

7 HAVASRÉTI, József, Alternatív regiszterek. A kulturális ellenállás formái a magyar neoavantgárdban. Typotex Kiadó, Budapest, 2006. 23.

forradalmárokként jelennek meg, illetve mint olyan aktorok, akik saját kis »élet-színházukban« minduntalan saját életstílusukat és személyiségüket inszcenálják és adják elő. Más szempontból ugyanezek a művészek az »illegális legendáriumának« is részei, körvonalaik heroikus arányokat kapnak, személyiségük mitológiai mintákban oldódik fel, színes elbeszélések hőseivé válnak – egyrészt az utókor szemében, de sokan [...] aktívan dolgoztak is ezen.”⁸

Felvinczy jellemzése, miszerint „nemigen lehetett megállapítani, mikor komoly, mikor performansz az, amit éppen előad” (43.), megfeleltethető ennek a koncepciónak. Ugyancsak ezt támasztja alá a szöveg tipográfiája, amikor a performanszon a közönség „»szórakozni« kezdett” – a „szórakozni” szó a regény szövegében is idézőjelek között szerepel. Ebben ismét az a jelenség érhető tetten, hogy Bereményi szövege a fikciós keretek között pontosan beazonosítható, valós jelenségeket jelenít meg – jóllehet, az imaginárius minőségben feloldva, de folyamatos rejtett utalásokkal a valóságosság lehetőségére.

A törzsi nyelvhasználat, azon belül is Felvinczy performansza ugyanakkor a regényvilágon belüli jelenségként szemlélve újabb szubjektumelméleti szemponttal gazdagíthatja a regényen belüli énképződések vizsgálatát. Julia Kristeva *Egyik identitásból a Másik(ba)* című előadásában⁹ az orosz formalistáktól átvett poétikus nyelv fogalmát helyezi vizsgálódása középpontjába, mely túlmutat a jelölés és jelentés funkcióin: az ösztönkésztetésekre, a libidóra, a hangképző szervek izomösszehúzódsaira vezethető vissza, amit genetikusan a gyermeki (nyelv előtti) és pszichotikus (nyelv utáni) beszéd fonetikus jelenségein mutat ki. Kristeva a „próbára tett, folyamatban lévő szubjektumot” (*sujet en proces*)¹⁰ határozza meg, mint a poétikus nyelv beszélő alanyát. A poétikus nyelv a paternális, jelentésrögzítő hatalomnak ellenálló természete által jelentős szubverzív potenciállal rendelkezik: benne foglaltatik annak a lehetősége, hogy az irodalom pusztán ismeretből dinamikus társadalomformáló erővé váljon. Kristeva szerint ennek a potenciálnak a megnyilvánulása az a „hely”, ahol „a társadalmi törvény megsemmisül és újjáéled”. A jelentés kimozdítása a társadalmi rend kimozdítása is: Kristeva szerint a kor (a 20. század második fele) irodalmi, humán tudományos és társadalmi jelenségeiben egyaránt tetten érhető ez az elmozdulás.

Kristeva elmélete felől olvasva Felvinczy „heppeningje” termékeny értelmezési keretet kap: verbális kitörése, melyben a keserű gúny a kontextuális értelmet

▼
8 HAVASRÉTI, i. m.

9 KRISTEVA, Julia: *Egyik identitásból a Másik(ba)*. (ford.: Farkas Anikó) in: *Helikon*, 41, 1995 1–2., 62–79.

10 KRISTEVA, i. m.

látszólag nélkülöző hordalékszavakkal vegyül, egyszersmind ritmusos, lendületes, életteli szöveg, megfeleltethető a Kristeva által leírt poétikus nyelvhasználattal. A cselekménybeli szituáció és környezet még jobban alátámasztja ezt: egy rendőri megfigyelés alatt álló sörözőben, egy hamarosan bekövetkező rendőri igazoltatás előtti légkörben, a „betiltott verseit” rejtegető, nem hivatalos művészközeget tragikus, ellenállói pózában, a „benszülöttek” által olvasott újság felhasználásával zajlik le a jelenet. Felvinczy az újsággal üti az asztalt, és „a csapások ritmusára” dühöng, elakadt monológját „Pasztelkó, a költő” fejezi be, és az egészet egy irodalmi kritika váltja ki, amely a „provinciális próza strébereit” méltatja. A társadalmi feszültség felnőtt, nem pszichotikus világ keretei között létező, intézményes levezető szelepjét tehát egy patnáli, elnyomó hatalom birtokolja – láthatóan pont azért, hogy ettől a levezető funkciójától megfosssa, vagy azt az értelmetlenné válásig ellenőrzés alatt tartsa. Felvinczy performansa a „ritmusos ösztönkésztetések” nyelvi kitérőseinek egyértelmű demonstrálása mellett obszcén szavakat is tartalmaz: Kristeva szerint az obszcén szó ugyancsak kívül esik a szimbolikus modalitású jelentésen, mivel nem „a tudat által külsőnek tartott tárgyra utal, hanem egy vágysszituáció minimális jele”, amely a szubjektumot „a mozdulathoz, a kinezikushoz, az ösztönkésztetésekkel teli testhez kapcsolja”.¹¹ A művészi ambíciójú törzstagok számára a hivatalos szépirodalmi antológia a nyelv hatalom általi végső kisajátíttóságát, az elfojtó funkciók egyeduralmát jelképezi, a rá adható reakció pedig az ösztönkésztetések poétikus kicsapásaival telített nyelvi, szóbeli kitérés. Kristeva elméletében a poétikus nyelvhez köthető alany, a „próbára tett és folyamatban lévő szubjektum” is megfeleltethető annak a folyton alakuló és változó énképnek, amelyre a regény elbeszélői hangja Dobrovics és a törzstagok kapcsán vissza-visszatérően hivatkozik, és amely még a szubjektumelméletek szintetizálásának igénye nélkül is szembeállítható a szilárd, statikus énnel, amelyet a hatalom interpellációs, névadási és egyéb funkcióin keresztül a szubjektumaira kényszerít. Az a gesztus, hogy Felvinczy „elakadó rohamát” Pasztelkó a „vakablak” szóval fejezi be, hordozhat egy diszkrét konnotációt ezeknek a késztetéseknek és a Törzs általában vett törekvéseinek a kilátásaira és lehetőségeire. A „kívülről befelé szoppans” és a „belülről kifelé impotens vakablak” önmagukban is metafikciós kommentárok, ez azonban csak a regény egy későbbi pontján derül ki.

A „szerájbeli téglá” kapcsol át egyén és hatalom viszonyának szintén nyelvi meghatározottságú másik síkjára: a besúgás motívumköréhez. A Dobrovicsot felismerő Novák százados alakja eszébe juttatja az „előző tavaszon” történt beszerzési kísérletet: az étteremben őt megszólító férfinak óvatlanul elmondja, hogy ír, később a rendőrőrsön, mikor a nevében előre megírt vallomást alá akarják vele

▼
11 KRISTEVA, i. m.

íratni, Novák százados szintén írósaága kapcsán vonja kérdőre, mint az állítólagos gyilkos „író ismerősét”. A kihallgatás mindenben a tragikomikus végződésű kiadói jelenetsor párdarabja: ebben is postás viszi ki a rendőrségi idézést, Novák százados ugyancsak többször a hivatalos nevéen szólítja, rákérdez író mivoltára, valamint a részvételét követeli a „gyilkos” elleni tanúskodásban. Mikor vallomását nem írja alá, Novák százados „egyszer s mindenkorra megjegyzi magának ezt a nevet” (49.), ami ismét egy rafinált ellentmondásra épülő szövegjáték és belső tükör. A szöveg intenciója szerint itt a név megtagadása egyenlő a név rögzítésével: ez homológ azzal a folyamattal, ahogy az identitás szétírása pont ezen szétíráson keresztül rögzíti is az identitást. A cselekményben ez hamarabb történik, mint a kiadói jelenet: ennyiben Dobrovics a kiadóban egy korábbi, nehezen elért diadal mintáját követve, valamint az írói identitást ráruházó Ajváz iránti hűségéből tagadja meg a „raj” létformáját, a hivatalos nevéen való szólítottaságot, valamint – végső soron – a világban érvényesülő írói létet. Az olvasó számára nyilvánvaló beszerzési célzatú „játék”, a gyanútlan Dobrovics sörözőbeli beszélgetése a később gyilkosnak titulált, zavarba ejtően kedves férfival akár ismét kapcsolatot adhat a *Játékok a vadászterületen* szüzséjével – noha itt a metafizikailag eddigre erősen relatívvá tett hivatalos név is a játék része.

Az a tény, hogy a karhatalmat képviselő, fenyegető fellépésű Novák százados következetesen teljes, hivatalos nevéen szólítja Dobrovicsot, legközelebbi elméleti párhuzamként a szubjektumot a hatalom alattvalójaként tételező Louis Althusser interpelláció-fogalmával ragadható meg. Althusser ideológiakritikai elmékedésében az ideológiát csak a „szubjektumok által és a szubjektumokért”¹² létezőként tételezi, és alapvető természetének, központi feladatának tartja a szubjektumalkotást, melynek a hatalom általi, eleve alávettként tételező megszólítás, *interpelláció* az eszköze (a latin eredetű „szubjektum” szó etimológiáját, miszerint az „alávettett”, „alattvalót”, sőt egy cselekvés tárgyát [*sujet*] is jelenti, Althusser elmélete termékenyen kihasználja).

„Azt sugalljuk tehát, hogy az ideológia olyan módon »cselekszik« vagy működik, hogy »besoroz« szubjektumokat az egyénekből (mindet besorozza), vagy »átalakítja« az egyéneket szubjektumokká (mindet átalakítja), ezzel a nagyon pontos eljárással, amit *megszólításnak* nevezünk, amit a leghétköznapibb típusú rendőri (vagy nem) megszólítással is bemutatathatunk: »hé, maga ott!«”¹³

▼

12 ALTHUSSER, Louis: Ideológia és ideologikus államapparátusok. (ford.: LÁSZLÓ Kinga) in: Testes könyv I., szerk.: KISS Attila Atilla, KOVÁCS Sándor s. k., ODORICS Ferenc. Ictus–JATE, Szeged, 1996. 373–412.

13 ALTHUSSER, i. m.

A rendőrtiszt általi teljes, hivatalos néven szólítás tehát interpellatív aktus, mely tágabb kontextust ad annak a ténynek, hogy Dobrovics ellenérzéssel viseltetik saját „személyi igazolvány szerinti” nevével, különösen annak nyilvános használatával szemben. Novák interpellációja hasonló dermesztő erővel bír, mint a *Játékok a vadászterületen* vadászának gesztusa, mikor valóban magára veszi a játék és a megjelenése kiváltotta rémület hevében ráaggatott identitást, és gyakorlatilag fegyveres, fenyegető erőszakkal a játékban maradásra, abbéli identitásai – és az azzal vállalt, eredetileg képzeletbeli veszélyek – fenntartására kényszeríti a játékos fiatalokat. Novák a teljes neve mellett íróként is megszólítja Dobrovicsot – mi több, „megfigyelői” készségeinek vélt vagy valós hiánya miatt le is minősíti. Az írói működés, ambíció mégoly privát, titkos szinten, minden nyilvános szerepvállalást megelőzően, mintegy önkéntelenül is a hatalom körébe vonja az egyént.

A regénynek ezen a pontján hatalom és egyén viszonya egy meglehetősen egyszerű, elnyomó-elnyomott képletet látszik felvázolni, de már itt felvillan valami a később kirajzolódó összetettségből. Az írásához ugyanaz a megfigyelőkészség szükséges, mint a besúgói munkához.¹⁴ A „maga, Péter, rossz megfigyelő, ugye?” (48.) a szervezési kísérletek papírforma szerinti kibúvójának tűnik, melyet a tiszt a vonakodó alanyának felkínál – ugyanakkor jelentősége a megfigyelést (és az ez általi írói anyaggyűjtést) – mint azt recenziójában¹⁵ Reichert Gábor is megállapítja – életformaszinten űző Dobrovics számára a hivatalos közeg által elismert „megfigyelői” és írói kvalitások egylényegűségében van. Itt ismét hivatkozni kell az *Irodalom és a Vadnai Bébi* fentebb már tárgyalt párhuzamára, miszerint mindkét mű szervesen az írói tevékenységhez kapcsolja a kém, a titkos ügynök, az adatgyűjtő minőségeit. A megfigyelőképességen túl ilyen feltétel a hivatalos név is: az interpelláció alanyképzésén túl a megalkuvás végső aktusának, az aláírásnak is ez a voltaképpeni szöveges információja. A postások által kézbesített rendőrségi idézés és kiadói értesítő egyaránt aláírást kívántak meg – a hívnak engedelmeskedve pedig a kiadóban szerződést, a rendőrségen tanúvallomást akartak aláírtni vele. Ajváz cselekedeteinek ellentmondásossága Dobrovics érzéseinek sugallt ellentmondásosságában folytatódik: írását egyszerre akarja a legszemélyesebb, hétpecsétes titokként megőrizni, és mégis a nyilvánosság elé tárni. Margócsy István recenziójában amellet foglal állást, hogy mindez túlmutat a Kádár-kori Magyarország kulturális és politikai közegére vonatkozó referenciális-metafikciós olvasaton: a mindenkori művészlét kérdésének ábrázolásaként látja.

▼

14 Külön tanulmányt érdemelne ez az összefüggés a Bereményi-életmű egészét figyelembe véve: példának okáért a Cseh Tamás által előadott *Presszó* című dal említhető, melyben a lírai én egy férfit figyel meg, és kihallgatott szavait „papírra írja” akár írói, akár egyéb motivációval. A vendéglátóhely, mint a megfigyelés és megfigyeltség időn kívüli helyszíne, ugyanilyen konzisztens: a *Legendárium Irén levele* című fejezetében Irén, a nővér dőbben rá egy ponton, hogy a presszóban, eufórikus önfeledtségben töltött délutánja során végig megfigyelték.

15 REICHERT, Gábor, *Hiteles érzések. Bereményi Géza: Vadnai Bébi*. Új Forrás, 2014/03, 34–37.

„Az a kettős ösztön, amely Bereményi regényének narrátorában működik, hogy szeretne is megjelenni könyvben, persze elsősorban saját könyvben, de ennek híján akár antológiában is, meg szeretné elhallgatni is, hogy megjelent, s ezért inkább a társaság által nem ismert néven, tehát álneven publikál, kitűnően mutatja ennek a művészlétnek belső skizofréniáját (s történeti leírásként megrendítően pontos és hiteles is); ugyanakkor tágabb értelemben is magában hordja a művészlétnek egy nem kiküszöbölhetően súlyos problémáját: az autonóm alkotó írói személyiség és a kényszerűen kompromisszumra szorított, megjelenést kereső, kiadókra utalt, önmagának helyet s műve révén, akárhogyan nevezzük is, karriert kereső figura örök dilemmáját”¹⁶

Dobrovics novellája megjelenik, pedig a kiadói jelenetnek bármiféle megegyezés előtt vége szakad. A szöveg tartalmaz ugyan egy halvány utalást arra, hogy fizikai erőszakot alkalmazva kényszerítették, de végül nem derül ki, miért vagy hogyan egyezett meg a lektorral. A hivatalos, nyilvános világ, a hatalom szférája tehát már itt egyszerre rettegettként és vágyottként tűnik fel. A hatalom képviselője általi néven szólítás ennyiben az íróvá avatás újabb stádiuma is.

A törzstagok viselkedése ugyancsak ezt az ellentmondásos jelleget hordozza: a polgári név és az írás tabui ellenére Felvinczy és Pasztelkó hivatalos nevükön szerepelnek, egyikük a „betiltott verseit” is magánál hordja, és a „provinciális próza strébereinek” kigúnyolása is egyértelmű irigy frusztráció által motivált. Dobrovics valószínűsíthetően lebukik, hogy ő a „szerájbeli téglá” szerző az antológiából, de ez ugyanúgy függőben marad, mint a kiadói jelenet vége: a szöveg nem tér ki rá, hogy a törzstagok egyáltalán hallják-e a nevét, és ha igen, mennyi jelentőséget tulajdonítanak neki. Itt is csak később, utólag vetődik fel, hogy a lebukás talán tényleg megtörtént: a következő fejezetben Ló kérdőre vonja, de ugyanazzal a levegővel a bagatellizálás és a jelentéktelenné tevés köznapi formulái felé tereli a kérdést. Ezzel Dobrovics küldetésének kettős, egymást látszólag kioltó és lehetetlenné tevő feltételei (érvényesülés, önazonosság és a barát identitásának tisztázása az íróság által, valamint az önazonosság és minden más elvesztése a hivatalos világgal megkötött kompromisszum által) elindulnak valamiféle feloldás lehetősége felé. A két esemény közötti időtáv szűkszavú összefoglalása, szövegbeli közelsége mintegy azonnaliként láttatja az azelőtt hatalmas jelentőségű tabu feltörését és szerte-foszlását. Ajváz esetében Dobrovics egyszerre titkos és nyilvános íróvá avatása az átörökítés, hagyományozás képzelete által válik összegegyeztethetővé; itt már az

▼

16 MARGÓCSY, István: „Azt te csak hiszed, Bébi...”, *Holmi* 26/5, 2014. május, 608–612.

utólag visszatekintő narrátori hang jóindulatú iróniája az egyetlen tényező, ami valamilyen logikai és poétikai keretet ad a történeteknek. A regényegészre nézve ez egyén és hatalom viszonyának összetettségét, az egyszerű, elnyomáselvű kettősségen túli kölcsönös függését, valamint az ellentmondások szintéziseinek látszólag sorsszerű folyamatát, a normáknak és tabuknak rendszerint már a megfogalmazódásuk pillanatában történő, nemegyszer halmozott feltöréseinek, áthágásainak tendenciáját is felvezeti.

Énképzés a történelmi múlthoz fűződő viszony által

A *Vadnai Bébi* címadó karaktere a második fejezetben jelenik meg először. A szöveg itt az első fejezet in medias res-kezdését mellőzve, hagyományosabb visszatekintő hanghordozással, de tömören, alig két oldalon beszéli el Bébi életének korai szakaszát az 1920-as évekbeli születéstől kezdve az 1940-es évek eleji ifjúkorig, ahol a regény szempontjából érdemi cselekményszál elindul. További jelentős különbség, hogy Dobrovicséhoz képest Bébi jellemzése sokkal nagyobb hangsúlyt helyez családi, társadalmi hátterére, gyerekkorára, valamint külsejére. Bébi 1940-es évekbeli és Dobrovics 1970-es évekbeli története a regény elején egymást fejezetenként váltogatva szerepelnek, a negyedik fejezettől kezdenek el konvergálni egyes szereplők megnyilatkozásai, majd ennek kapcsán az időskorú Bébi első megjelenése által. Bébi idős asszonyként a Dobrovics-hoz köthető cselekményszál szereplője is, lényegi funkciója saját fiatalkori történetének elmesélése.

Az első és harmadik fejezetek Dobrovics alakját a kívülállás létmódjának különféle vetületei mentén vezetik fel. Megfigyelői pozícióból, írói fikcionalizálással távolságot teremtve szemléli saját megélt valóságát. A szerelmi csalódás beavatásként leírt „halálközeli” élménye után „[a] világ mintha kilökte volna magából Dobrovicsot” (8.), ami a „nekiszabaduló” tudatalatti, a jelek, rejtett összefüggések észlelésére kihegyezett figyelem által szakrális jelleget is ad a karakter idegenségének és elkülönülésének. A Törzs révén egy közösség tagjaként is meghatározza önmagát, ez a kollektíva ugyanakkor a saját koruk társadalmával, szüleik generációjával való szembehelyezkedésre épül – Dobrovics „az ő nevükben nézhetne le kora társadalmát” (25.), – valamint saját keretei között is individualisztikus jegyeket mutat, még ha ez utóbbi ellentmondást a szöveg rendszerint iróniával oldja is fel. Ettől a közegtől a titokként kezelt írói ambíció mellett az irodalmi fikcionalizálás is ugyancsak elkülöníti: a körükben töltött karácsony-előeste is inkább irodalmi alapanyagként, mint élményként megragadható a számára. „Ezt kell megírnod, ahogy itt megyünk” – mondja magának az utcán, valamint az ünnepen túlmenően az időt is csak „az[on] a megírni való tél[en]”-ként határozza meg (37.).

A regény negyedik – csak az „[e]gyszer” mitikus időhatározójával bevezetett – fejezete mindezt egy temporális vonatkozású kívülállással egészíti ki, ami elő-

szőr a múlt iránti rendkívül intenzív érdeklődés által nyilvánul meg: „[h]irtelen, minden előzetes feltevés, elhatározás nélkül Dobrovics a tegnapi találta magát azon a tavaszon. Mint aki elszökött saját életéből.” (55.) Ez az irányultság ekkora hangsúllyal itt bukkan fel először, noha az első fejezet már tartalmazott néhány utalást és említést: a „Tegnap” kutatása a lányok családi történeteiben és „kortársak emlékkönyveiben” (23–24.) rögtön a titkos írói ambíciók és munkamódszer leírása után szerepel.

Kevésbé explicit, de ugyanilyen jelentős – és szintén az íráshoz kapcsolható – példa Ajvással folytatott sorsfordító beszélgetése a regény első lapjain. Első mestere itt bevallja neki, hogy disszidálni fog, saját kötete megjelenését letiltotta, viszont Dobrovics novelláit eljuttatta a kiadójának. Mindezt egy busz hátuljában állva, hátrafelé kinézve beszél meg – ez a tömegközlekedési jármű átmeneti, heterotopikus kivüliségét és a múltra fókuszálás, hátratekin-tés alapállását társítja a regény egyik fő cselekményszálának elindulásához. Az autóbust Marc Augé az általa szürmodernitásnak nevezett korszak egyik „nem-helyeként” határozza meg az „az emberek és a tárgyak gyors helyváltoztató-sához szükséges” létesítmények, közlekedési eszközök, bevásárlóközpontok és menekültáborok¹⁷ között. A hellyel, vagy antropológiai térrel szemben a nem-hely „sem identitást, sem viszonyokat, sem pedig történetiséget nem implikál”¹⁸, és az antropológiai terek „szerves társadalmiságával” ellentétben „magányos szer-ződéses viszonyokat” hoz létre. A teljesen soha meg nem valósuló nem-helyek, és a teljesen soha el nem tűnő antropológiai terek mátrixában „az identitás és a viszony zavaros játéka szüntelenül újraíródik”.¹⁹ Az a tény, hogy Ajváz és Dobrovics életük sorsfordító eseményeit egy busz utasterében, utasokként beszél meg, a szöveg elidegenítő intencióihoz igazodó poétikai szükségszerűségnek tekinthető. Természetesen ez nem a baráti, mester-tanítvány viszony felülírását jelenti egy névtelen és efemer utastársi viszony által: első fokon kettejük – valamelyest közös platformú – identitása tünékeny, újra- és újraíródó jellegét hozza kontrasztba a korabeli Budapest miliójéhez, a név szerint említett Rákóczi úthoz viszonyítva. A köztük lezajló beszélgetés életük lényegi változásairól, énjük és egymáshoz való viszonyuk újabb átalakulásáról szól: a busz mint helyváltoztató jármű szimbolikája már Ajváz disszidálását, Budapestről és az írói szerepből való távozását is előrevetíti, Dobrovics számára pedig mindezek megöröklésének hely-színévé válik. Ajváz a buszon vesz búcsút Dobrovicstól: közvetlenül ezután kiderül róla, hogy erdélyi örmény származású, akik „[m]indig továbbmennek mindenhon-

▼

¹⁷ Marc, AUGÉ: Nem-helyek. Bevezetés a szürmodernitás antropológiájába. (ford.: Fáber Ágoston) Műcsarnok Nonprofit Kft., Budapest, 2012.

¹⁸ AUGÉ, i. m.

¹⁹ AUGÉ, i. m.

nan” (13.) – tehát a karaktere eleve a busz által konnotált lokalizálhatatlanságot hordozza. Sajat kötete letiltásának, valamint Dobrovics zsengei kiadóba küldésének közlése által az írói szerep áthagyományozása itt teljeseedik be. Az önélet-írással, narratív identitással foglalkozó elméletek egyik alapvető elgondolása, miszerint a narratív én-megalkotás eleve visszatekintő helyzetet feltételez, szintén párhuzamba vonható a járműből hátrafelé kitekintő figurákkal.

A buszból a Rákóczi útra látnak ki: a történetiség implikációja okán ez egyfajta hagyományra való visszatekintés képzetét is a jelenetnek rendeli. A Rákóczi út szcenírozása a mozgó busz történetiséget konnotáló, statikus kontrasztjaként még az utazástoposz felé is megnyitja a jelenet interpretációs lehetőségeit – jóllehet, szüksézszerűen és hétköznapi keretek között (a cselekmény a regény vége előtt, néhány rövid utalást leszámítva, egyszer sem hagyja el Budapestet). Augé az utazó terét a nem-hely archetípusaként jelöli meg, ami „[a] mozgás különböző világok egyidejű létezéséhez és az antropológiai hely, valamint a már nem antropológiai hely együttes tapasztalatához [...] hozzákapcsolja a magányosság és az „állásfoglalás” egyéni megtapasztalását”.²⁰ A nyitójelenet előretekintést konnotáló „végláthatatlan utcájával” szemben a hosszú, egyenes úton haladó buszból hátrafelé kitekintő alaphelyzet az út tényleges kezdetét: az írói-irodalmi szereppel együtt a magyar, budapesti történelmi hagyomány megöröklését jelenti.

Ez a megfigyelő pozícióban felvett szerep az, ami a negyedik fejezet elejére az érdeklődés fokozódásával az idő kizökkenését, a főszereplő saját, megtapasztalt valóságának átíródását eredményezi. Az irodalmi fikcionalizálás is jelen van, jóllehet itt az írói szerep helyett elsősorban az olvasmányélmények szolgálnak alapként a múltban való elmerüléshez: a kiindulópont egy könyvekkel eltöltött nap, és az ennek kapcsán részletezett, gyerekkor óta meglévő olvasási szenvedély. Dobrovics ráébred, hogy igazán a „megszületése előtti időről” szóló könyvek érdeklők: a „Tegnap” pontosan ezt a jól körülhatárolható időszakot, az 1940-es évek első felét jelöli, tekintve, hogy a háború utáni, „Nulladik Évben” született. A szöveg itt kitér Dobrovics apjának rövid, fiának adott beszámolójára annak születéséről – ez az első alkalom, hogy bármilyen családi vonatkozás felbukkan Dobrovics karaktere kapcsán. Adott a párhuzam Bébi karakterének egy fejezettel korábbi felvezetésével: mintha a Dobrovics jellemzése az ő családi hátterének, különösen az apjával való szeretetteljes viszonyának leírásához igazodna. A téma – a múlt, pontosan a Bébi fiatalkorával egybeeső múlt kutatása – ugyanakkor azt a feltételezést is megengedi, hogy utólagos érvénnyel Bébi fiatalságának története is egy, Dobrovics által kikutatott történetnek tekinthető. Ez már előrevetíti az idősíkok egymáshoz való viszonyának összetettségét, valamint későbbi konvergálásukat.

▼

²⁰ AUGÉ, i.m.

A múlt iránti egyre erősödő érdeklődés pedig a hagyomány, a múlt stabilitásának, statikusságának elvesztéséhez vezet. A könyvekben olvasott, fikcionalizált múlt rávetül saját valóságtapasztalatára, és tényleges, érzékelhető jelenlétté válik. Ezzel azonban a kontraszt rögtön el is mosódik, és egy folyamatos változást, körköröséget, idősíkokat egyszerűen hordozó, nyughatatlan világképben teljesedik ki:

„Rövidesen odáig fajult a dolog, hogy már a kortársak, az 1970-es évek járókelőinek a viseletét, de még a saját [...] ruházatát is csak egy átfutó történelmi korszak ideiglenes jelmezének látta. És a tegnaptól városszerre ott maradt összes épület mind tanúbizonyosság lett Dobrovics szemében. Még arra is, hogy a bennük, velük megtörtént események, azok megismétlődhetnek, sőt: történnek. Megint és megint megtörténnek [...]” (56.)

A jelen tehát pusztá kulissza egy örökös ismétlődésre kárhóztatott világban. A regény eleji végtelen utca, amely Dobrovics számára saját korát jelképezte, vagy a „kínosan elnyújtott, lágy ítéletidő”, „életfogytiglannak tűnő börtönhangulat”, melyet a Rózsa utcában tapasztalt apránként meg (22.), lineáris, jóllehet végtelen időt konnotált. Ez a Kádár-kori, egyformaságban telő évek állandósult toposza mellett akár a *Legendárium* kapcsán hivatkozott, benjamini „homogén, üres idő” történetfilozófiai koncepcióját is az értelmezési hálóba kapcsolja. A monoton egymásutánosság ugyanis az ősök, a szülők generációja iránti szenvedélyes kutatás apropóján adja át a helyét a dinamikus, örvénylő, nemlineáris időérzékelésnek, ami még egy esetleges implicit tartozást, lekötelezettséget is sejtet az ősök felé – a cselekmény további folyamán pedig pontosan ez az összefüggés bomlik ki. Az idő kizökkenése tehát itt is messiási potenciállal bír.

A passzus megfogalmazása azonban további párhuzamok lehetőségét is felveti. Az az esztétizálást is magában foglaló elvonatkoztatás, amellyel Dobrovics saját korát szemléli, homológ azzal, ahogy a Törzs tagjai „túljátszott szerepként” saját viselkedésüket, egymás közti kommunikációjukat egy folytonosan a végletekig esztétizált produktumként élik meg és mutatják be a hivatkozott *LebensKunstWerk*-koncepció mentén. Mindkettő univerzális indoklással és hatállyal bír: a „szerep túljátszását” a hazugság egyetemes létmódja indokolta, és a jelenben tovább létező múlt is kulisszákra, jelmezekre és tanúságtévő régi épületekre osztja fel Dobrovics budapesti életének mindennapi valóságtapasztalatát. Konkrét szöveges párhuzamként Hajas Tibor *Öndivatbemutató* című performanszát kell megemlíteni: ennek tervezete a szereplőket „egy tér járókelőiként” határozza meg, „akik arra lettek felkérve, álljanak néhány percig modellt önmaguknak és az időnek. A film ezáltal egy olyan képsorra tett szert, amely önmagában páratlan etnológiai lelet egy kor egy pillanatának embereiről, rideg, tárgyilagos elrendezésben, akár egy lepkegyűj-

temény.”²¹ Az emberek etnológiai leletként való tárgyiasítása ugyanazt a befogadó pozíciót feltételezi, amit Dobrovics írói anyaggyűjtése is, a színpadias szcenírozás pedig egyaránt megfeleltethető a jelmez és kulissza motívumaival, valamint a törzstagok folyamatos performanszokban és heppeningekben megnyilvánuló önesztétizálásával. A tényleges *Öndivatbemutató* szövegében is ez az esztétizálás, a szereplők saját mindennapi életének eljátszott szerepként való eljátszása köszön vissza, külön kitérve a korszakra: „C: Tegyen valami sajátosat. [...] A: Képviseljen egy életformát. B: Egy korosztályt. C: Egy várost. B: Egy korszakot. A: Egy sorsot. C: Egy személyiséget.”²² Dobrovics egyéni történelem- és időélményének megfogalmazása is olvasható tehát a kor underground-avantgárd művészeti elképzeléseinek poétikai lenyomataként, a szcéna művészeit foglalkoztató énkérdés reprezentációjaként. A *Vadnai Bébi* szövege visszatérően utal ezekre.

Dobrovics múltban élése az idősíkok közti határok felbomlásával saját helyzetének viszonyítási pontjait is kimozdítja. A múlt csak a jelen által elérhető és megismerhető, ugyanakkor a jelen lényegét a múlt elfedett újrajátszása teszi ki, mindez pedig önmeghatározásának, énképzésének temporális vonatkozására is kihat. Ezt tükrözi identifikációs folyamatának következő stádiuma is: a kiküldött hivatali személy kilakoltatási végzésén – melyet ismét alá kell írnia – meglátott „rosszhiszemű, jogcím nélküli ottmaradó”, a hosszabb, jelzős szerkezettel körülíró identitások sorába illeszthető az „álkülönc népfí”, a „kövérkés, izzadt, haszonleső herélt” és a „szerájbeli téglá” után. Erre a többivel ellentétben szégyen vagy büntudat helyett – mint Pogány Eszter is kiemeli²³ – őszinte örömmel reagál, és magáénak vallja, noha eddig ez érkezett a legteljesebb mértékben a külső, hivatalos világból (saját rossz lelkiismerete és gúnyolódó törzstagjai helyett egy hivatalos iraton olvassa az „anyakönyv szerinti” neve mellett [59.]). Dobrovics számára „fontos, hogy minek tekintse” magát (60.), és a felszíni, elnyomó-elnyomott dinamikához igazodva ez a besorolás kiegyensúlyozza a hivatalos világgal való viszonyát: azon kívülre pozicionálja, az „ottmaradás” révén a jelenetben is hangsúlyozott, „papír szerint aznapi” dátumhoz (58.) képest saját, szubjektív idejéhez, az érdeklődése közép-pontjában álló múlthoz rendeli hozzá, ezzel jóváhagyva elhatárolódásának időbeli aspektusát. Az elismeréseket, melyeket a hivatalos szféra az „anyakönyv szerinti” nevéhez társított (az írása megjelentetése, újságcikk), mintegy kompenzálja ez a kirekesztés. Dobrovics múlt iránti érdeklődését, elvágyódását a hatalom regisztrálja, és saját efemer jelenében ehhez méltó névvel ruházza fel. Ez ugyanakkor a hatalommal fennálló viszony összetettségének újabb kihangsúlyozása is: Dobrovics

▼

21 HAJAS, Tibor: Filmtervezet. Ideiglenes cím: *Öndivatbemutató* in uő: Szövegek. Enciklopédia Kiadó, Budapest, 2005, 191–192.

22 HAJAS, Tibor: *Öndivatbemutató* in uő: Szövegek. Enciklopédia Kiadó, Budapest, 2005, 193–196.

23 POGÁNY Eszter, *Az írás megmarad*. *Tempevölgy*, 2015/3, 43–47.

örömmel fogadja, és nagy jelentőségű eseményként éli meg, hogy ilyen „pontosan meghatározzák”, és tisztázódott „szerepe az ügymenetben” (59.). A „rosszhiszemű, jogcím nélküli ottmaradó” a hatalomhoz képest valami kívülálló tolvaj-szerepet jelöl ki, az új titulus ezért több okból is elnyeri tetszését, de mindezek valódi jelentőségét az adja, hogy a hatalom felől érkezik, a hatalom igazolja vissza és helyezi el ezáltal saját képletében, egyáltalán: a hatalom terében és idejében értelmezhető ez az identitás. Dobrovics reakciója – noha kisajátítja, saját világában aktualizálja a ráaggatott címkét – semmiképpen sem a hatalom szubjektumképzési hatáskörén kívül helyezkedő emberé. A *Vadnai Bébi* ennyiben hasonló tanulságokkal szolgál a művészlét önellentmondásainak feloldhatatlanságáról – lásd Margócsy István fentebb idézett gondolatait – és a hatalommal szembehelyezkedni vágyás kilátástalanságáról.

Dobrovics a jelenét nem feltétlenül pusztán a múlt vonatkozásában, de valamiféle önmagában vett, metafizikus, már akkor „történelmi” távlatból szemléli. A fenti, idő kizökkenését leíró passzus visszafelé is érvényes: nemcsak a múlt van ott a jelenben, de a jelen is valamiképpen már akkor „múlt”, amikor még éppen tart és történik – ennyiben időtapasztalata mindvégig megfeleltethető a nyitójelenet esőallegóriájának („szanaszét fog hullani ez az eső, nyom nélkül eltűnik a földben, még az emléke sem maradandó” [5.]). Amennyiben Dobrovics saját kora átmeneti jelenében a múlthoz rendelő jogcímet kap, azzal szemében a hivatalos valóság ismeri el önnön „múltbeli” mivoltát. A Kádár-kor jelene a maga interpellatívan megképzett szubjektumaival és „papír szerint aznapi” dátumával nem pusztán Dobrovics dinamikus, alakulásban levő énjéhez képest kerül kontrasztba valami „eleve” múltbeli képződményként – hanem a Dobrovics által érzékelt, nyughatalanul örvénylő történelmi időhöz képesti illuzórikusságát is megerősíti a szöveg. Múlt és jelen szétválaszthatatlan, megfejthetetlen egységében Dobrovics és a narrátori hang egyaránt több ízben a múlt kategóriához társítják a hatalom képviselőit és rendszerét, mindez pedig hiába kapja meg az ósdiság és elavultság konnotációit (a megismerést célzó romantikus érdeklődés helyett, melyet Dobrovics magának tart fenn), ha közben azt is egyértelműsíti, hogy a múlthoz tartozás, a múltban való alámerülés nem jelent menekülést a hatalom hatásköréből. (Ezt erősíti a múlt és jelen lényegi hasonlóságának hangsúlyozása: „egy csöppet sem vonzó és legalább annyira aljas korban találta magát, mint amilyen az ő jelen ideje volt.” [55.]) A títullal ismét a múlt Dobrovics által regisztrált folytonossága, tovább létezése kap hivatalos elismerést. Ebbe beletartozik térbeli, szociális, kulturális környezetén kívül saját énje is – amennyiben minden vagy következményként, tanúságtételként, vagy egyszerű folytatódásként, ismétlődésként és tovább élésként, de mindig csak a múlthoz viszonyítva megragadható.

Ennek térhez, időhöz és identitáshoz köthető vetületei számos megfogalmazást kapnak a passzus során: Dobrovics a jelenet kezdetén „valamely Atlantisz lakói

között” jár, az ágyán heverő, „1930 és 45 közötti könyvek” között elterülve olvas (57.). A személyazonosságát csak rögtön elbizonytalanítva vállalja fel („Igen. Vagy nem?”), arra a kérdésre, hogy mióta lakik abban a lakásban, szintén visszakérdez („Ahol jelenleg tartózkodunk?”), majd reméli, hogy „a másik legalább a kérdés hangsúlyából felfogja a belerejtett nézetet” (58.). A „papír szerint aznapi” dátum felolvasása után Dobrovics „megpróbál[t] korabeli lenni” – ehhez a hivatalos nyelv alkalmazása társul –, majd regisztrálja magában, hogy „egy Dickens-regényben” szerepelnek éppen – ismét egy irodalmi élményhez rendelve teremt távolságot saját valósága és önmaga között. Dobrovics szövegszerű jelenlétként értelmezi magát: egyszerre a hagyomány (saját múltja) és a nyelv, sőt az irodalmi hagyomány termékeként. Ez a jelleg ismét visszatérő elem: Dobrovicsot a könyv eddigi terjedelme során a narráció több tényező, így a történelem, egy sajátos viselkedésformájú közeg, a hatalom szubjektumképzése termékeként ábrázolta. A motívum a narratív identitás korábban hivatkozott elméletével is párhuzamba hozható: a kulturális élményekre támaszkodó, narratív énmegalkotás nem pusztán az itt említett, Dickens-regényen keresztüli fikcionalizálást, de a „Tegnappan” való, könyveken keresztül történő elmerülést is magába foglalja. (A múlt megismerhetőségének zálogát jelentő könyvek, melyeket a jelenet előtt olvas, ugyanakkor nem Dickens-regények: mindennek iróniától sem mentes többletjelentést kölcsönöz az azóta – a *Vadnai Bébi* megjelenéséhez képesti jövőben – megjelent Bereményi-memoár, a *Magyar Copperfield címválasztása*. Ezen túlmenően viszont az írói életmű múltbeli része, jelesül ismét a debütáló novelláskötet szolgáltat erősebb párhuzamokat: a *Nyomorultakat* saját, önéletrajzi ihletésű műveként beállító – és közben a fejében kémtörténetet író – Dobrovics az *Irodalomban*, valamint a regényszereplő svéd királlyal diskuráló Somogyi *A svéd királyban* egyaránt ide sorolhatók – de még a csak folyóiratban megjelent *Tenyészet*²⁴ rovarméretűre zsugorított, Paradicsomból kiűzetett emberpárja is, akik a novella végén személyesen a narrátori én zsebében végzik.) Továbbá metareflexív gesztus is: Dobrovics önéletrajzi, és a „Tegnappól” táplálkozó ihletettséggű szövegeket ír – saját magát szövegjelenlétként értelmezni utalhat az önéletírás kikerülhetetlen csapdájára. A Dickens-utaláson túl itt ismét felmerül a szöveg öntükrözésének, önreferenciájának lehetősége is: a „rosszhiszemű, jogcím nélküli ottmaradó” titulust rögtön egy „kéziratba” akarja beszúrni Dobrovics, ami az irodalmi szereplőként, szövegjelenlétként értett önmaga más szövegből „ottmaradt” mivoltára is kiterjeszti a motívum értelmezési lehetőségeit. (60.). Megjegyzendő, hogy a *Vadnai Bébi* recepciója is foglalkozott ezzel a jelenséggel: Bán Zoltán András szerint a regény Dobrovicsot „ravasz módon nem egyes szám első-

▼

24 BEREMÉNYI, Géza, *Tenyészet*, *Mozgó Világ* 1., évf., 2. sz., 1971. 94–102.

ben lépteti fel, hanem harmadik személyben beszél róla, mintha már ő, Dobrovics is egyfajta történelmivé vált alak lenne”.²⁵

Az új identitás felvételének a cselekmény további menetében is kiemelt jelentősége van: ezen a napon avatja be Doxa származásának, kettejük esetleges rokonságának önmaga számára is feloldatlan rejtélyébe, mely az egyik fő cselekményszálnak tekinthető nyomozást elindítja. Amennyiben a szereplők énkeresése(i) a regény egyik központi motívuma, a származás, az origó megismerése a metafizikai eredet kijelölhetőségeként, fundamentumaként döntő jelentőségű – noha, mint a későbbiekben kiderül, az új identitás felvétele, ami a nyomozás kezdetével egybeesik, szintén leginkább az identitás képlékeny, ambivalens jellegét erősíti meg. Ezt a kiemelt jelentőséget támasztja alá a jelenet szcenírozása is: a hivatalos személy „déli harangszó” hangjaira kopog be az ajtaján (párhuzamot vonva a *Legendárium* hasonló fordulópont-jelenetével, a fiútestvér látogatásával az elbeszélő fiúgyereknél a *Korkülönség* fejezetben, szintén délben), valamint mindvégig angyali, hírhozóí minőségeket társít hozzá a szöveg – ehhez híven a nyomozási szál később életfeladat-szintű, szakrális vonatkozásokat sem nélkülöző küldetésé alakul.

Fontos kiemelni az „ottmaradó” identitás ellentmondásosságát: a Dobrovics-karakter a cselekmény során időről időre letelepszik ugyan egy-egy helyen, megmarad egy-egy társaságban, de jóval hangsúlyosabbak újra meg újra bekövetkező tovább állásai, újrakezdései, tiszta lappal indulásai új helyen és új emberek között. A cselekmény egyik ilyen pontján a szöveg úgy jellemzi, mint aki „annyira érdekelt volt bármely változásban, lehetett az akármi rossz is” (243.). „Ottmaradó” státusa tehát egyrészt tágabb téridőkontextusának szól, másrészt egyfajta mindvégig megőrzött önazonosságot és a küldetése végigviteléhez való ragaszkodást jelképez, harmadrészt viszont – pont erre az önazonosságra vonatkozóan – egy groteszkül ellentmondásos jelleget is hordoz. Az önazonosság elért stádiumai, az aktuális szerepek, identitások tehát ugyanolyan rövid életűnek és átmenetinek bizonyulnak, mint a regényben feltört tabuk, megszegett szabályok és normák. Mi több, nem pusztán rövid távra szólnak, de még e mívoltukban sem „igazak”: az emberi felépítmények általában vett illuzórikussága jellemzi még az én aktuálisan megragadható, megnevezhető állapotát is. A regény elején sokszor hangsúlyozott „bizonytalanság”, „alakulóban” levés ugyan előrevetít valamit ebből, de igazi jelentőségét csak a cselekmény teljes terjedelmén végigsorjázó, újra és újra elkövetkező bebizonyosodások adják meg, melyek alól a regény zárlatában elbeszélő eksztatikus megvilágosodás sem kivétel. Ezt ismét csak a visszatekintő narrátori ironia – mi több, maga Dobrovics hivatalos személlyel szembeni ironiája – enyhíti és oldja

▼
25 BÀN Zoltán András, „Az, és mégsem az”. Magyar Narancs, 2013. december 21. <https://magyarnarancs.hu/konyv/az-es-megsem-az-87532> – hozzáférés: 2020.10.22.

valamelyest, amely korábban a törzstagok „megszilárdult” egyéniségeinek leírását is körülöngte. Az ellentmondásos, sőt, illuzórikus jelleg ugyanakkor nem jelent teljes nivellálódást, inkább az út menti kép melankolikus hangulatát kölcsönözi az identitások egymás után következésének. Dobrovics ugyan „szeretett minden bizonytalanságot akkoriban” (60.), de ahogy a lokalizálhatatlanságot Ajváz, úgy az „ottmaradó” identitást Ló jeleníti meg még egyszer pontosan ez után: kiderül róla, hogy disszidálni akart, de az utolsó kőkerítésnél megfordult, és „visszafutott a szocializmusba”, majd elvette „korábban csak félvállról vett” barátnőjét (61.). Ő maga ugyan szintén fennen hirdetett szándéka ellenében cselekszik, megtörve a disszidens éppen csak felvett, hősies-romantikus szerepét, de a ház, amit Dobrovicsnak lakhatásra felajánl, az ottmaradás, a múlt és a hagyomány képzetéhez a szimbolikus halált is hozzárendeli azáltal, hogy a Farkasréti temető mellett helyezkedik el. Az „ottmaradó” identitás tehát szintén már közvetlenül felvezetése után ellentmondásossá válik: Dobrovics örül ugyan neki, de mindeközben továbbra is „folyamatos változásban” van, a hatalom hatásköréből csak látszólag vonja ki, lényege szerint romantikus, de megnyilvánulásai, eredményei teljes mértékben romantikátlanak (kilakoltatás, megfutamodás, múlt aljassága), és a halál konnotációja a benne rejlő veszélyre is figyelmeztet.

Doxa későbbi beszélgetésükkor a kiadói alkalmazottól tapasztalt fizionomikus, a platóni Kratülosz-dialógus címszereplőjének nézetét aktualizáló szemlélettel jut utóbbival ellenkező eredményre: szerinte Dobrovics arcához „[n]em illik” a neve – melyet Doxa szintén tud –, ellentétben az apai Oszkayval, ami már „rajta[d] van” (69.). Ez a nagy időbeli kihagyásokkal folytatódó beszélgetés hozza el a polgári nevek tabujának feltörését Doxa és Dobrovics között: előbbi szent örült-csavargó létére szintén megmondja neki sajátját, utóbbi számára a Tegnapp- és származáskutatás, ezzel összefüggésben az írás sokszorosán rétegzett küldetésének teljes körvonalazódása hozza el a polgári név tisztára mosását – továbbra is egy időben saját, fentebb elemzett új identitásának felvételével. Saját neve az ottmaradó státus révén, az általában vett polgári név kategóriája pedig történeti dokumentumként válik elfogadhatóvá számára. A „mindenkibe mocsárig belátó” Doxa is regisztrálja, hogy Mohó-Dobrovics „kutatja a neveket” (68.).

Az egyéni és kollektív történelmi látószögek más sorrendben kerülnek az epikai húzóerő szerepébe, mint az a *Legendáriumban* megfigyelhető: Dobrovics általában vett történelmi érdeklődése támad fel először, ezt követi – egy ideig csak párhuzamosan – a családja irányában kibomló nyomozás és múltfeldolgozás, valamint ezek összeérése is egyetlen, hangsúlyos pontban – a címszereplő Bébi történetmesélésében – jön létre a folyamatosan fel-felbukkanó, változó intenzitású összefüggések, kölcsönhatások és párhuzamok szerepeltetése helyett.

Két beszélgetés Orosz Istvánnal – az *Apakönyvről*¹

„Azt hiszem, a legnehezebben írt könyvem volt”

Kriskó János (KJ): Nagy öröm, hogy sok ismerős arcot látok a mai estén; itt ülnek Orosz István családtagjai, régebbi katonás diákok, más generációhoz tartozó katonás diákok, tisztelők, tanártársak más iskolákból, érdeklődő olvasók. Mindenkinek nagyon örülünk, aki eljött a mai alkalomra, hogy egy kicsit belepillanthassunk abba a folyamatba, hogyan és mi módon írt könyvet egy grafikusművész édesapja emlékének adózva. Köszöntöm Füzi Lászlót is, a *Forrás* főszerkesztőjét, aki 1982 óta él a városban. Szerkesztőként szoros szakmai kapcsolatot ápolt Orosz Lászlóval, és számos emléke van róla. Kezdjük azzal a beszélgetéssel, kedves István, hogy nem kis döntés egy ilyen formátumú apával a háttérben könyvet írni. Milyen indítékok mentén született meg az *Apakönyv*? És te magad, amikor magadban megfogalmaztad a szándékodat, mit tartottál a legfontosabb jellegzetességeinek, mi kell ahhoz, hogy valóban apakönyv legyen, és ne csak valami egészen más műfajú visszaemlékezés?

Orosz István (OI): Bevallom, még soha nem írtam úgy könyvet, hogy azt gondoltam volna, most könyvet fogok írni. Elkezdek összerakni mondatokat, és aztán kinövi magát könyvvé a dolog. Ebben az esetben az volt a kiindulópont, hogy a húgommal (Orosz Andreával – a Szerk.) együtt találtuk meg apámnak a memoárját és a naplóját. Ő akkortájt kezdett el memoárt írni és naplót vezetni, amikor hatvan vagy hatvanegy éves korában nyugdíjba ment. Korábban is írt már naplókat vagy naplószerű jegyzeteket itt-ott, de azok nem voltak folyamatosak, illetve egy jó részük olvasónaplónak tekinthető. Tulajdonképpen a későbbi naplóbejegyzései is szinte kivétel nélkül egy-egy olvasmányélmény leírásával fejeződtek be, tehát az olvasás és az írás nála elválaszthatatlan volt. Aztán Füzi Lacinak beszéltem erről, és mondtam neki, szívesen közölnék részleteket a *Forrás*ban, és akkor megcsináltam egyet, és szerencsére egyáltalán nem volt elutasító. Ezek után mondtam azt, hogy írom a következőt. Úgy alakult, hogy több mint egy éven keresztül működött a dolog; tizenhárom, egymást követő részben jelentek meg a *Forrás*ban ezek az írások. És akkor történt az a nekem nagyon szívet melengető felajánlás, hogy dr. Dani Erzsébet, a Katona József Könyvtár igazgatója, olvasta a folyóiratban ezeket, és a könyvtár nevében fölajánlotta, kiadná ezeket az írásokat. Ekkor megijedtem, hogy egy igazi könyv lesz ebből, és elkezdtem még gyűjteni anyagokat hozzá. A folyó-

▼

¹ Az Ünnepi Könyvhéten, 2023. június 7-én mutatták be a Katona József Könyvtárban Orosz István *Apakönyv* című könyvét, amely a könyvtár gondozásában jelent meg. Az esten Orosz István grafikusművésszel és Füzi Lászlóval, a *Forrás* főszerkesztőjével Kriskó János televíziós szerkesztő beszélgetett. A könyvet ugyancsak bemutatták 2023. június 22-én a 16. Kecskeméti Animációs Filmfesztivál keretében, Orosz Istvánnal ekkor Bujdosóné dr. Dani Erzsébet, a Katona József Könyvtár igazgatója beszélgetett. Folyóiratunkban a két beszélgetésen elhangzottakat rövidített formában adjuk közre. A szövegeket sajtó alá rendezte: CSENKI NIKOLETT. (A Szerkesztőség)

iratban megjelent részek alapján pedig elkezdtek gyűlni az anyagok, mivel az Apu ismerősei, tanítványai is olvasták őket, írtak nekem levelet, vagy amikor találkoztam velük, beszéltek erről. Tehát én is kutattam, illetve jöttek automatikusan is anyagok. Úgyhogy ez a könyv jóval bővebb lett, mint a *Forrásban* megjelent anyag.

– *Én már olvastam mind a két változatot, a folyóiratban megjelenteket is, a könyvet is, így én is alá tudom támasztani, a könyvformátum jóval bőségesebb tartalmat rejt magában. Laci, elhangzott itt, hogy a Forrás azonnal vállalkozott a szövegek megjelentetésére. Beszelnél nekünk erről?*

Füzi László (FL): A történet kicsit összetettebb, mint ahogy azt István elmondta, mert onnan indult az egész, hogy először Laci bácsi följegyzéseit kaptuk meg. Elküldték nekünk, elolvastam, és azt mondtam, természetesen közöljük. De az a kérdés, hogy miért mond az ember automatikusan igent. Itt most Laci bácsit kellene idéznem, aki azt mondta, amikor Németh Lászlót a Katona József Társaság tiszteleti tagjává avatták, nem az a kérdés, hogy a Társaság miért avatja tiszteleti tagjává Németh Lászlót, hanem az, hogy a Társaság mivel érdemelte ki, hogy Németh László a tagja lehessen. Én is ezt éltem át. Nyilvánvalóan evidens volt egy olyan folytatásos szöveget közölni, amelynek központi alakja a *Forrás* indulásától segítette a lapot és folyamatosan közölt benne, s aki a kecskeméti irodalmi élet kulcsszereplője volt. De ennél tovább megyek: létezik az a jelenség is, hogy szerkesztői bizalom. És a bizalom ott volt bennünk, a szerkesztőség egészéről beszélek, Laci bácsi és István iránt is, mert amikor az ember és a szerkesztőség nem tudja, hány részre mond igent, ahhoz bizalom kell. Ez megkerülhetetlen. Ha az ember érzi azt, hogy valami jó születhet, akkor igent mond. Hát ezért mondtam.

– *István, az Apakönyv nagyon intim műfajú szöveg. Tudjuk, könnyedén írsz, de most meg kellett-e küzdened az írással? Nem is annyira a memoárra, mint inkább a naplóra célszók. Voltak olyan részek, ahol hezitálnod kellett, hogy megjelenjenek, ne jelenjenek meg? Mennyire dolgozott meg téged az, hogy ezt a szöveget végül is úgy rakd össze, ahogyan most olvashatjuk?*

OI: Azt hiszem, a legnehezebben írt könyvem volt, legalábbis abból a szempontból, hogy ez nem fikció. Itt kutatnom kellett, egy picit arra is vigyáznom kellett, hogy ne sértsek meg vele senkit, vagy ne nagyon sértsek meg valakit. Lehet, ezt nem mindig tudtam tartani. Ráadásul ez egy olyan műfaj, amelyben én eddig még egyáltalán nem dolgoztam, és mégiscsak a saját apámról volt szó. Igazából azután kezdtem el az írással intenzíven foglalkozni, hogy ő már nem igazán olvashatta el az írásaimat. Ráadásul az a tény, hogy van egy komoly irodalmár a családban, egy kicsit visszatartott engem. Apám olvasta az írásaimat, nem is volt mindig nagyon jó véleménnyel a munkáimról, bár mondjuk, de nem is nagyon bántott érte. Például a *Sakkparti a szigeten* című könyvem legelőjén azt olvashatjuk, hogy „Mi a faszt vár még? Mi az apja fasztát, Alekszandr

Alekszandrovics?² Ezt nem tette szóvá, pedig olyan nagyon nem kedvelte az ilyen dolgokat. Egyébként abban a könyvben nincs más durvaság.

– Egyébként, ha már ezt mondod, nagyon emlékezetes volt számomra, és nagyon tisztelni kezdtelek azért, amikor – valahol még a könyv első negyedében – arról írsz, hogy valahol kiállítottál, és édesapád beleírja a memoárokba vagy a naplóba, hogy István kezd nagyképp lenni, öntelt lett, mert nagyon fut vele a szekér. Tehát abszolút kendőzetlenül odairja, hogy ez neki nem feltétlenül tetszik.

Ol: Az Apu nem volt egy hízelgő ember. Ezt talán a tanítványai is igazolhatják, akik itt ülnek, és a családban sem volt az jellemző, hogy túldicsérte volna a gyerekeit.

– Olyan megjegyzéseire emlékszem az Apakönyvből, amikor mind a kettőtököt olyan módon aposztrofált, hogy kicsit későn érő típusok vagytok, de nem reménytelen a dolog, sőt... De folytassuk inkább ott, mennyire érezted úgy, hogy egy tudósak vagy a gyereke, aki nem feltétlenül ér rá mindig játszani veled, hanem egy kicsit külön léteztek egymástól?

Ol: Az, hogy nem egyfajta majomszeretetet fűzött hozzá, számomra egészen természetes volt. Olyannyira, hogy inkább azon csodálkoztam, amikor később apaként, nagyapaként láttam, más szülők hogyan ajnározzák a gyereküket vagy az unokájukat, és csak róla tudnak beszélni. Ez tényleg nem volt a mi családukban jellemző, és akár rosszul is eshetett volna, de olyan nagyon nem figyeltem a más mintákra. Inkább megbeszéltük az olvasmányainkat, vagy éppen együtt jártunk el kirándulni. Emlékszem, amikor a Balatonon nyaraltunk, és nem volt éppen fürdésre alkalmas az idő, a környékbeli várakat vagy múzeumokat együtt jártuk be az Apuval, de ezek az utazások – így utólag belegondolva – inkább kulturális misszióknak tűnnek, és lehet, a saját gyerekeimmel az ő példáját követve jártam be én is egy-két külföldi országot.

Nem tudom, hogy ez bölcs dolog-e vagy nem, de valószínűleg a tanítványai, akik itt ülnek most is, igazolhatják, hogy korrekt, ugyanakkor egy picit távolságtartó kapcsolatuk lehetett az Apuval. De az is lehet, ez nem mindig volt így. Lehet, egy sokkal barátságosabb ember volt régen, tehát az ötvenes, a negyvenes, a harmincas években, de akkor én még nem ismertem. Való igaz, neki okozhatott – ha nem is beszélt erről – egy törést '56 és '57, ami nehéz periódus volt az életében.

– '56 a te életedben is nyomot hagyott? Kérdezhetném úgy is, azért nem lettél bölcsész, mert neki '56-os múltja volt?

Ol: Erről írok a könyvben, igen. '56 személyes emlékemben mély nyomot nem hagyhatott, mert én ötéves voltam akkor, de az való igaz, hogy amikor én 1970-ben jelentkezhettem volna egyetemre, akkor eleve lebeszélt róla és a baráti környezete

▼

2 Orosz István, *Sakkparti a szigeten* (Zebegény: Borda Antikvárium, 2015), 5.

is, hogy minek kudarcélménnyel indulni, mert bölcsészetre úgysem juthatnék be olyan curriculum vitae-vel, amelybe bele kellett írni, hogy az apja egy börtönviselt ember. De az Iparművészeti Főiskolát, amely Budapesten egy külvárosi iskola volt, ahol rajzolgattunk, és ahol olyan komoly hatással nem lehetett az ember a társadalomra, meg lehetett jelölni, és oda föl is vettek.

– Nagyon érdekes a munkádban, és rendre vissza is köszön, hogy édesapád, aki az Eötvös Collegium tagja volt, olyan értelmiségi elitez tartozott, amelyik végigkísérte az életét, a barátságait, a munkahelyi kapcsolatait, és hogy ez a tény mennyire meghatározta a későbbi életét is, még úgy is, hogy nem Pesten tudott elhelyezkedni. Mennyire volt elégedett azzal a pályával, amit végül megfutott? Kecskemét szeretted, elismert tanára volt, végül Apáczai Csere János-díjat³ is kapott, igaz, már jó későn, de még a rendszerváltás előtt. Rengetegen tisztelték, becsülték, de időnként érezni lehet a memoárjában leírtakból, hogy úgy érzi, egy egyetemi karrier kijárt volna neki?

Ol: '56 előtt állandóan erről írt, a barátaival erről levelezett. Föl akart kerülni Pestre vagy Szegedre akart kerülni. Szegeden az egyetemen tanított is egy darabig, de elsősorban a lakáshelyzet miatt nem tudott odakerülni. Tehát nyitva lett volna előtte az út, de gyakran írja a leveleiben – legtöbbit egy Nagy Miklósnak, a neves Jókai-kutatónak, aki az Eötvös Collegiumban a szobatársa volt, és később, nemcsak a memoár és a naplók, hanem a Nagy Miklós-levelek alapján is nagyon sok részlet rekonstruálható volt –, hogy Pestre akar kerülni, és nagyon sok volt Eötvös collegista barátja dolgozik is ezen. Állást tudnának is neki szerezni, de a lakás megoldhatatlan, és az, hogy ne tudjon fölköltözni, abban már én is szerepet játszottam, mert egy feleséggel még mobilisabb az ember, de ha van egy gyerek is, akkor már nehezebb elköltözni. Úgyhogy az egyik ok talán én voltam, hogy Kecskeméten maradt. Kedves kecskemétiék, be kell valljam, olyan nagyon nem szerette ő Kecskemétet az első időkben. Nota bene, a kecskeméti reformátusokhoz járt, aztán amikor az első bécsi döntés (1938) értelmében Kárpátalja visszakerült Magyarországhoz, ami az ő szüleinek a szülőföldje volt, akkor rögtön elküldték a nagyszülőkhöz Beregszászba, hogy ott járjon tovább gimnáziumba, így a felső gimnáziumi osztályokat Kecskemét után már Beregszászban végezte. Ott érettségizett, és Beregszászról jelentkezett az Eötvös Collegiumba. Tulajdonképpen komoly kecskeméti gyökerekkel rendelkezett, majd amikor tanári diplomát kapott, illetve ledoktorált, egy pesti iskolát jelölt meg, hogy oda menne tanítani, és a Kecskeméti Református Kollégiumot, de egyiket kapta meg, hanem a piaristákhoz küldték el, így a Piarista Gimnáziumban kezdett tanítani Kecskeméten '48-ban.

▼

3 Az Apáczai Csere János-díj 1973-ban alapított, az oktatásügyet felügyelő miniszter által adományozható szakmai elismerés pedagógusok és főiskolai, egyetemi oktatók részére, kiemelkedő oktatási-nevelési-gyógypedagógiai munkájukért, valamint a pedagógiai gyakorlatot segítő kiemelkedő tudományos tevékenységükért.

– Ez is tulajdonképpen politikai ízű cselekménynek tekinthető, noha köztudottan református volt.

Ol: Ezt pontosan én nem tudom. Erről ő se ír. Valószínűleg akkor már a piarista gimnáziumnak épphogy csak volt valamiféle egyházi jellege, mert mindenféle egyházi iskola akkor már az államosítás határán mozgott.

– Azt hiszem, igazad van. A könyvet olvasva kiderül, elég alaposan utánajártál az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában mindannak, milyen módon tartották őt szemmel '56-ot követően és talán előtte is. Találtál-e valami olyan nívumot, amit nem tudtál egészen addig, ameddig ennek a könyvnek az írása nem került szóba?

Ol: Természetesen találtam. Az Aput elég komolyan megfigyelték, illetve a baráti körét is szemmel tartották. Volt, akire rájöttem, ki volt az. Név szerint én csak azokat említettem meg, akik már köztudottak voltak, hogy beszervezték besúgónak. Akikre én jöttem rá, ott csak utaltam, de elég könnyű volt rájönni, ki volt például a Katona József Gimnáziumban az a tanár kolléganő, aki jelentett róla. Voltak ilyenek, de nagyon komoly jelentéseket nem találtam. Valószínűleg azért nem, mert az Apu elég éber volt. Tehát azt, hogy őt figyelik, nyilván tudta. Azt, hogy ki figyel, arra neki kellett rájönnie, de rá lehetett erre jönni.

– Laci, Müller Rolf írt⁴ hosszan arról, hogy mi történt a Forrás környékén a III/III.-mas megfigyelések kapcsán. Találtál-e olyan részleteket, amelyek kifejezetten Orosz Lászlóra vonatkoznak?

FL: Ez nagyon bonyolult kérdés, mert igazából Bács-Kiskun megyei és kecskeméti anyag nem nagyon került be a Történeti Levéltárba. Müller Rolf inkább áttételes anyagból tudta földolgozni azt, hogy a Forrás körül mi történt, mit tudtak meg a Forrásról például Csoóri Sándor vagy Kiss Ferenc megfigyeléséből. Laci bácsi neve ezekből az anyagokból nem jött elő, de a vonatkozó III/III.-mas anyagot nem ismerjük, csak bizonyos áttételeket ismerünk belőle, hogy például Csoóri Sándor ezt és ezt írta Hatvani Dánielnek stb. Viszont olvasóként el kell mondanom, hogy István hatalmas munkát végzett ennek a könyvnek a megírásával, mivel hatalmas háttéranyagot mozgatott meg, olyanokat, amiket a Forrásban közölt szövegben még nem olvashattunk. Én ezt már csak azért is meg tudom ítélni, mert én is írtam egy családkönyvet, amely tulajdonképpen egy énkönyvnek⁵ tekinthető, így meg tudom ítélni ezt, és magamról könnyebb volt anyagot gyűjteni, mintha az embernek a szüleiről kellett volna anyagot gyűjtenie. István olyan mélységeket hozott felszínre, mint például az 1956 utáni bírósági tárgyalás, amelyből abszolút drámát lehetne írni. Amikor elkezdenek vitatkozni arról, mondta-e Laci bácsi, hogy nem szereti a

▼

4 Müller Rolf, *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban* (Budapest: Jaffa Kiadó, 2012)

5 Füzi László, *A világ változása* (Budapest: Noran Libro Kiadó, 2021)

szocialista realizmust. Ez hosszú oldalakon erről beszélgetve megy. Mondta, nem mondta, mi a szocialista realizmus stb. Vagy azt is tudnám idézni, ahogy az már korábban elhangzott, mikor a Katona József Gimnáziumban egy fiatal kolleginát állítanak Laci bácsira, akit István beazonosított, és akit én nem tudnék beazonosítani, mert nem jártam a Katonába. De István írja, Laci bácsi éber volt, és ezért nem engedte magát behálózni az ifjú kolléganő által. Tehát olyan abszolút morbid szituációk adódtak egy alapvetően békés, a társadalommal megbékélten élő, a maga feszültségeit inkább önmagában elrendező ember körül, amelyre csak ez a 20. század volt képes. István az anyagot nagyon erősen kibővítette, úgy is mondhatnám, kiírta magából mindazt, ami gondolatban összeállt a fejében. Ilyen szempontból most az is fontos, hogy ez a könyv a Katona József Gimnázium iskolatörténete is egyben. Ahogy mondtam, nem jártam a Katonába, de Szekér tanár úr⁶ révén a nevek azért ismertek voltak.

OI: Inkább csak följelentője volt – már mint a kollegina.

FL: Igen, csak a följelentője volt. Egy kicsit visszatérnék még a bírósági tárgyalás abszurditására. Tehát a Laci bácsit végül is följelentették azért, mert megfogalmazott egy utasítást az Ideiglenes Nemzetgyűlés részére, hogy minden területen fogjanak le kommunistákat. Laci bácsi ezt soha nem fogalmazta meg, ő egy levelet diktált le. De előjött az is, hogy a Bibóval gond van, mert Bibónak a feljegyzése is ott volt a családban. De nem Bibó Istvánt keresték, hanem Bibó Lajos nyomait keresték a Laci bácsinál, akit többször Bibóknak neveztek. Tehát akik vádolták, azok nem tudták, miért vádolják, és mi az, amiért egyáltalán vádolható. És végül is úgy jött ki, hogy annyit kapott, mint amennyit bent ült, tehát ezzel az adott viszonyok között elismerték, hogy nem tett olyat, amiért el kellett volna ítélni. Tehát ilyen jellegű anyagokat hozott István felszínre, és nyilvánvalóan a világháló is nagy segítségére volt, például az, hogy hozzáfértél a *Petőfi Népe* online archívumához, azaz valójában egy történeti súllyal bíró anyagot is sikerült felkutatni. Ugyanakkor van egy Orosz László-fejlődésrajz is a könyvben, és van egy másik is, de az már az István fejlődésrajza.

OI: Ebben igazad van, nagyon sokat olvastam a *Petőfi Népet*. Például kiderült, hogy olyan iszonyú érdekes előadásokat tartott – amit akkor talán nem is biztos, hogy mindenki észrevett –, melyeknek hátsó mozgatórugói is voltak. Például volt Magyarországon egy országgyűlési képviselő-választás valamikor, és az azt megelőző napokban az apám tartott egy irodalomtörténeti előadást Mikszáth Kálmán *Két választás Magyarországon* című regényéről, és akinek volt egy kis füle az áthallásokra – ismerve a kékcédulás választások történetét –, az rögtön tudta, miről van szó, de hát Mikszáth Kálmánt mégsem lehetett betiltani. Még Kecskeméten se.

▼

6 dr. Szekér Endre (1935–2013) a Kecskeméti Katona József Gimnázium tanára, a *Forrás* főszerkesztő-helyettese.

– *Laci arról beszélt, hogy énkönyvet írt, de hát te is írtál ilyen könyvet, nyilván ennek a könyvnek a részeként, az Apakönyv részeként, de írtál Kecskemét-könyvet is. Sőt, mindketten írtatok Kecskemét-könyvet. Arra kérlek, mesélj egy kicsit arról, neked milyen identitásod volt van ehhez a városhoz kötődően!*

OI: Nekem egy kicsit nyilván más, mint apámnak volt, mert ő el akart innen kerülni, én meg beleszülettem Kecskemétbe, kecskeméti vagyok, úgyhogy nekem ez nem volt kérdés. Bár nekem aztán végül el kellett mennem. De úgy mentem el, hogy amikor mondjuk a KTE játszik, akkor én tudom, hogy nekem ott kell ülnöm a televízió előtt. Sőt, volt rá eset, hogy Apuval együtt voltunk meccsen, de hát ez még inkább a '60-as években volt, amikor a KTE egyáltalán nem volt olyan jó futballcsapat, mint mostanában.

– *Meg nehéz róla is elképzelni egy kicsit, hogy egy focimeccsen legyen...*

OI: Pedig fontos volt neki. Tudta az Aranycsapatot is, de ami érdekesebb volt, az úgynevezett ezüstcsapattal is tisztában volt, azzal a válogatottal, amelyik még egy előző világbajnokságon lett második helyezett. Tehát érdekelte őt a foci, gombfocizni pedig kiválóan tudott. Szórakoztatóbb ember volt ő, mint amire ti emlékezhetek.

– *A kicsi mérges öregúr.*

OI: Kicsi mérges öregúr... Idősebb korában egyébként már ez a bácsizás volt megszokott, Füzi Laci is Laci bácsinak szólítja, ami nekem persze jól esik, de hát tudom, hogy azért az itteni barátainak nem Laci bácsi volt ő azért. Bár higgyék el, hogy megmelegedett a szívem azon, amikor például a könyv szerkesztésén együtt dolgoztam Káldi Zsuzsával, aki valószínűleg személyesen soha nem ismerte, de amikor szóba hozta, ő is mindig azt mondta, a Laci bácsin dolgozik.

FL: Elhoztam egy könyvet emlékként, a *Homok-haza* című kiadványt, amely 1994-ben jelent meg. Itt volt a bemutatója ebben az intézményben. Amit István mondott, ahhoz kapcsolódnék. Egyszer csak Szekér tanár úr elindította ezt a könyvet, hogy a jelenlévők írjanak nekem, mint szerkesztőnek valamit a könyvbe. Én, aki világeletemben Laci bácsinak szólítottam, a következőt kaptam tőle. Egy nagyon rövid kis szöveget Laci bácsitól: „Köszönettel: Orosz Laci”.

OI: Tehát ő nem hiszem, hogy magát Laci bácsinak szólította volna.

FL: Így használta. Én nem tudtam – másokat sem – így „per Laci” szólítani. Egyszerűen számomra *Laci bácsi* volt. De Kecskeméthez hadd térjek vissza, a Kecskemét-jelenséghez. Mondjátok, hogy akart tanítani Szegeden, akar tanítani Pesten. Én '76-ban láttam először Orosz Laci bácsit. Másodéves hallgató voltam, Csetri Lajos tartott előadást, és Laci bácsi, aki akkor a tanszéken tanított, bejött a professzor előadását meghallgatni akkor mondták, hogy Orosz László kecskeméti és Katona Józseffel foglalkozik. Tehát ez volt az én képem róla, és amikor '82-ben idekerültem Kecskemétre, megkerestem Grezsa Ferencet – aki egyébként Laci bácsi tanítványa volt –, és azt mondta, hallom, Kecskemétre kerültetek; ha egy dol-

got javasolhatok neked, Orosz Lacit keresd meg, ő volt a magyartanárom, az ország legjobb magyartanára. És akkor szeptemberben, tehát a szezon kezdetekor, 1982-ben Pintér Lajossal mentünk föl a művelődési ház lépcsőjén, és szembejött velünk egy idős, mértékadó úr, Orosz László, Lajos bemutatott neki, Laci bácsi pedig azt mondta, nagyon örülök, hogy itt vagy köztünk Kecskeméten. És az az ember, akire Ti azt mondtátok, hogy el akart távolodni a várostól, én úgy éreztem, hogy az az ember engem Kecskemétre fogadott be. És ez számomra nagy öröm volt.

OI: Hát el akart távolodni, de azért mindent tulajdonképpen idekötötte, mert az ő szülőfaluja, Csépa, itt volt a közelben. Ő ahogy mondd is, Katona Józseffel foglalkozott. Katonával Kecskeméten foglalkozni evidens dolognak tűnhet, holott hadd tegyem hozzá, az első komoly Katona József-tanulmányát nem Kecskeméten írta, hanem Beregszászon, még beregszászi diákként.

FL: Ez azért érdekes, mert nem Kecskemét inspirálta a Katona-kutatásra.

OI: Hanem eleve is Katonával foglalkozott, és a másik kedvence Berzsényi Dániel volt. Katona Józsefre és Berzsényi Dánielre jellemzőbb talán a leginkább a magyar irodalomban, hogy ők vidékiek és nagyon magányosak.

FL: És még Németh Lászlót ebbe a sorba tegyük be.

OI: És még Németh László is, aki éppen akkoriban szintén vidéki, mert Hódmezővásárhelyen él, és az Apu meg Hódmezővásárhelyen jön össze Németh Lászlóval, ami egy nagyon furcsa dolog volt, mert az Apu a negyvenes évek végén tényleg szakfelügyelőként járta az alföldi településeket, többek között Hódmezővásárhelyt is. Kicsit szégyellte is, hogy szakfelügyelőként a tanárokat vizsgálja, mert a tanárok először azt gondolták, ez valami fölébük rakott kommunista funkcionárius lesz. Csak amikor elkezdtek beszélgetni, akkor derült ki, mégse az. Németh László akkor már nem tanított, de az Apu bement egy tanár kollégának az órájára Hódmezővásárhelyen, ahol valahogy szóba került Németh László. És akkor ez a tanár, tudván, hogy Németh László akkor éppen egy politikailag harmadvonalba kárhoztatott író, elkezdett egy csomó rosszat mondani Németh Lászlóról, és akkor az Apu félbeszakította, vagy a végén odament hozzá, és elmondta, hogy ő nagyon szereti Németh Lászlót, és akkor a pasi is a homlokára csap, és azt mondja, ez mégsem olyan ürge, amire én gondoltam. Azt is hozzátette, itt él Németh Laci bácsi, ha akarod, elviszlek hozzá. És akkor ismerkedett meg az Apu személyesen a Németh Lászlóval, és akkor egy délutánt ott töltöttek.

– *Ha jól emlékezem, van egy olyan dedikációja édesapátoknak, ahol Németh László kedvenc szakfelügyelőjének nevezi.*

OI: Igen, Németh László akkor nem emlékezett már rá, csak mint szakfelügyelő került Hódmezővásárhelyre, de nem mint az ő szakfelügyelője, de valahogy a Németh László emlékeiben ez összefonódott, és akkor egy jóval későbbi könyvben dedikációként már ezt írta be.

– István, nagyon szívesen szóba hoznám azt a kérdést, ami megint csak intim. Laci bácsit tősgyökeres reformátusként tartják ezen a településen számon, de ebből az ő általa közzétett memoárjaiból kiderül, hogy neki rendkívül sok kételye volt, nemcsak a vallással vagy elsősorban nem a vallással, hanem inkább az egyházzal kapcsolatban. Ennek otthon ti is tanúi lehettetek, vagy ezek inkább belső gyötrődései voltak?

OI: Azt hiszem, inkább belső gyötrődései voltak. Főleg a naplójában nagyon sokat foglalkozik az istenhittel, és egyre inkább az egyháztól függetlenül. Apu nem csak református istentiszteletekre járt el. Tulajdonképpen azért lett református, mert az édesanyja református paplány volt. Tehát a nagypapa, az én dédnagypapám református lelképásztor volt, és a nagymama csak úgy ment hozzá a nagypapához, aki görögkatolikus volt, hogy úgynevezett reverzálist ad, azaz akármilyen nemű gyermek születik, az csak református lehet. Nagypapa boldogan belement ebbe a dologba, és Apu és nővére, aki kétéves korában meghalt, ők mind reformátusok kellettnek, hogy legyenek. Ami persze azzal járt, hogy például a csépai temetőben nyugszik az én nagynéném, aki kétéves korában halt meg, de Csépa katolikus falu volt. Így a sírkert végében van csak néhány sír, elkülönülve a főbb síroktól, ahol a reformátusok nyugszanak, és ott nyugszik Magdika is. Jó messze kell menni a nagypapa sírjától megtalálni a Magdika sírját, de én minden évben elmegyek, és nem olyan régen új fejfát is kapott Magdika, akkor, amikor százéves lett volna.

– Laci szóba hozta, hogy az ő közelmúltban megjelent könyve, A világ változása műfaját tekintve énkönyv. Ebben az Apakönyvben is van egy jelentős én-fejezet Orosz Istvánról. Beszéljünk egy kicsit erről. Édesapádnak mi volt a viszonya a te grafikusságodhoz? Meg ahhoz mi volt a viszonya, hogy beutaztad a fél világot, vagy az egészet talán a grafikus sikereid kapcsán? Nekem úgy tűnik, nem nagyon örült ennek. Ez egy olyan aggodalom, hogy állandóan repülőgépen ül a gyerekem és aggodom, hogy mi történik? Vagy mi volt a mozgatója?

OI: Azt hiszem, jelen volt egy bizonyos fokú aggodás is, és tudod, az, hogy én grafikus lettem, az azt jelentette egy kicsit, hogy kvázi fekete bárány is lettem abban a családban, ahol az Anyu is, a testvérem is irodalommal foglalkoztak.

– Időnként kiolvasható a memoárból, hogy elégedetlen veled, tudniillik szűkszavú vagy. Ez egyébként nem nagyon mondható el rólad, nem igaz?

OI: Most már nagyon sajnálom, hogy szűkszavú voltam, mert nem tudtam, hogy a naplójába beleírja azokat a dolgokat is, amelyek velem történtek meg. Amiket viszont nem mondtam el otthon, azok nincsenek benne a naplóban, következésképp én is elfelejtem őket. Számptalan dologra tényleg amiatt emlékszem, hogy az Apu naplójában ott van, és így fel tudtam idézni, és ezeknek egy részét a könyvbe is beírtam.

– Hosszabb idő óta te is naplót írsz, csak ez blog formában történik. Vajon vannak-e ebben a blogban – én nem olvasom, meg kell mondanom – édesapádra vonatkozó feljegyzések?

OI: A blogban nincsenek, de amikor az Apu kilencvenéves volt, akkor a testvéremmel kitaláltuk, neki is indítunk egy blogot, amelybe ugyan ő már nem írt, de az emlékeit összeszedjük. Tehát ezt még látta is, de nem nagyon tudta, mi az a blog, viszont olykor belenézett. Kilencvenegy éves korában halt meg, tehát ez nem sokkal a halála előtt történt, és ott például arra a blogra – mert azt látom azért, hogy olykor-olykor ellátogatnak – a mai alkalomnak a meghívóját is fölvettem, így az sem kizárt, hogy itt, a társaságban ül olyan, aki az Apu blogját látva jött el ide.

– *Van egy nagyon megrázó történet a könyvben, amikor arról írsz, hogy talán egy francia irodalmi idézetet keres könyvtározva, hosszú időn keresztül, majd István hazaérkezik, és tíz perc alatt kiguglizza azt, amit Laci bácsi sok napon keresztül nem talál meg. És hogy ez nagyon mélyen megérintette őt, akkor érezte meg, talán szóvá is tette, hogy mintha eljárna az idő felette, hogy már bizonyos olyan eszközöket nem használ, amelyekkel ma már magától értetődő módon muszáj élnünk, ha felszínen akarunk maradni.*

OI: Igen, ez, ha jól emlékszem, egy Voltaire-idézet volt, és nemcsak ő kereste, hanem francia irodalomtörténettel foglalkozó barátjaival is levelezett velük. Azaz a saját korosztályával értekezett róla, és nem jöttek rá, honnan származhat. Ha nem is tíz perc, de egy fél órán belül megtaláltam az interneten azt az idézetet. Pedig én nem is tudok franciául.

– *Mondtad, nyomon követi a munkáidat folyamatosan. Ti vajon Andival olvastátok-e az ő írásait, vagy igényelte-e, beszéltek-e róla családon belül, hogy mi az, amit éppen végez, vagy ezt egyfajta tudósi elvonultságban művelte?*

OI: Be kell ismernem – lehet, a testvérem szorgalmasabb ennél –, elég sok olyan írása volt Apunak, amelyet csak a halála után olvastam el. Nem voltam teljesen naprakész az írásaiban. Persze sok olyan írása van, amelyet nem is olvashattam, mert akkor még nem került elő, vagy én még nem tudtam olvasni egyszerűen, amikor azokat írta. Nagyon sok mindentről írt, sokféle dologgal is foglalkozott, de a legalapvetőbb az tényleg a felvilágosodás és a reformkor irodalomtörténete volt, amelyben ő leginkább benne volt, de írt kortárs színdarabokról is, illetve színikritikákat, könyvkritikákat egyaránt.

– *Az Új Magyar Irodalmi Lexikonban százötvennél több szócikk az ő nevéhez köthető.*

OI: Az Új Magyar Irodalmi Lexikonban ez volt a kisebb munka, hanem ő a szerkesztőbizottságban is benne volt, és neki kellett kiverni a többi szerzőből a cikkeket, az ezerszer nagyobb feladat volt számára, mint megírni a saját szócikkeket, vagy kijavítani azokat, hogy egységes legyen.

– *Varga Mihály, a Forrás első főszerkesztője írt egy könyvet édesapádról. Most megjelent általad az Apakönyv. Laci, téged kérdezlek, nem Istvánt. Ennek a könyvnek a jelentőségéről, fontosságáról mondj nekünk néhány mondatot!*

FL: Mi adja ennek a könyvnek a súlyát? Hogy egyszerűen apakönyv, és ez szép. A magyar irodalomban van egy ilyen vonulat, sok mindenki hozzátett ehhez a vonulathoz könyveket, de a meghatározó szerintem Simonffy Andrásnak a könyve, *Kompország katonái*. Simonffy-Tóth Ernő vezérkari százados volt az, aki a magyar katonai ellenállás körül tevékenykedett, és Simonffy András az ő följegyzéseiből kiindulva bontja ki a katonai ellenállás történetét. Orosz István egy pedagógus világot bontja ki, azt mutatja meg, hogy egy tanárember a maga tisztességével, szorgalmával és hatalmas tudásával miképpen tudott ebben a nagyobb részt ellenséges világban kicsit távolságtartással, kicsit kívülrőlállással vagy leplezett kívülrőlállással jelentős pedagógusi és tudósi életművet létrehozni. A könyv jelentőségét, súlyát számomra ez adja.

Orosz Istvánnal és Füzi Lászlóval Kriskó János beszélgetett

„Nem gondolom, hogy ez presszió lett volna”

– *Kedves István, megbeszéltük, hogy mivel már beszélgettél erről a könyvről – nem velem, hanem másokkal –, eltérő irányba fogjuk ezt a beszélgetést terelni, hogy egy picit közelebb menjünk ahhoz az Orosz Istvánhoz, akit művészként, grafikusként, íróként már ismerünk, de a magánemberi oldalát kevésbé. Arról, hogy miért kezdte el foglalkozni édesapád memoárjával és napi jegyzeteivel, nem sokat tudunk. Mi volt az a belső indíttatás, amely azt mondta neked, igen, én ezt szeretném földolgozni szöveges formában?*

– Amikor apám halála után az íróasztalának fiókját és a dobozokban maradt iratait a testvéremmel megtaláltuk, minket is meglepetésként ért, mekkora nagy anyag maradt utána: olyan személyes dolgok, melyekről nem igazán beszélt. Hogy ő naplót írt, azt sejteni lehetett, de hogy évtizedeken keresztül, és ilyen nagy mennyiségben, azt nem. Majd azon lehetett még gondolkodni, ő vajon publikálásra szánta őket, vagy sem. Ő biztos azt mondta volna, hogy nem. De hogyha valaki ilyen hosszú ideig és tényleg irodalmi színvonalon, gyakorlatilag áthúzott szavak nélkül, nagyon szép kalligráfiával ír feljegyzéseket, valószínűleg arra számítva, hogy ezt más is el fogja olvasni, akkor gyanítható, nem lenne ellenére a publikálásnak. Legalábbis én így gondoltam, a testvérem lehet, nem pontosan így gondolta, de én vettem magamnak a bátorságot, hogy egy kicsit átírva, olykor-olykor a saját megjegyzéseimmel vagy az íráshoz kapcsolódó saját emlékeimmel kiegészítve megjelentessük a *Forrásban*. A folyóiratban közölt írásokat a volt tanítványai is olvasták, akiktől sok visszajelzés érkezett hozzám, és én is elkezdtem kutakodni, így állt össze ez az anyag.

– Azaz elindult benned egy belső diskurzus. A leírt szövegeken keresztül találkoztál az édesapáddal, akit következetesen Apunak hívsz. Az emberben ilyenkor elindul egy belső harc, hiszen van egy gyermekkorban megjelent apaképe, van egy felnőtt korban átalakuló apaképe, és akkor van egy szövegen keresztül megjelenő apakép. És ez feltehetően a te veled való viszonyát is valamilyen szinten megváltoztatja. Hogy élted ezt meg? Bele tudtál látni abba, hogy édesapád milyen szinten gondolkodott a világról? Szignifikánsan átváltoztatta a benned élő gyermekként megismert apát?

– Próbáltam a gondolatait olyan szempontból megérteni, hogy világnézetünkben mi a közös és mi az, ami eltér. Elég sok olyan, a világról történő meglátását vettem észre, amely nem áll az enyémtől sem messze, de hát ez logikus, mert mégiscsak az ő fia vagyok. Ennek ellenére vannak azért meglepő momentumok, főleg a naplóban, de azért a memoárban is van ilyenre példa.

– Tehát számvetésnek tekinthető az egyéniséged kialakulásában, illetve formálódásában. Föltevődik a kérdés sokunkban, milyen lehet egy ilyen egyéniség mellett felnőni? Az első kapaszkodó a könyvben, hogy ahol a maximum volt a minimum, és ez vissza-visszatér a könyvben.

– Igen, ez azért nem a családra vonatkozott, hanem az Eötvös Collegiumra.

– Ezt tudom, de ez az attitűd valamilyen szinten a családban is megjelenik. Mennyire tartod magától értetődőnek a saját életedet tekintve azt, hogy te is magadévá tudod tenni ezt a mércét?

– Utólag visszagondolva azt gondolom, sokkal inkább annak kellett volna tekintenem, de nem így történt. Ha az embernek a saját szülei diktálják azt, hogy a maximum legyen a minimum, akkor azt kevésbé veszi komolyan, mintha egy iskolában vagy egy kollégiumban találkozna ezzel. Arra célok ezzel, hogy mi mindent megtanulhattam volna, ha egy kicsit szorgalmasabb vagyok, vagy ha egy kicsit jobban odafigyelek rá. Például édesapám latintanár is volt, és próbált engem is latinra tanítani. Volt egy úgynevezett külön latin a gimnáziumban, ahova csak azok járhattak, akik akartak latint tanulni. Főleg olyanok tanultak itt, akik később az orvosira akartak menni, tehát nekik fontos volt, mert akkor – a kádári időkről beszélünk – a latintanítás már gyakorlatilag megszűnt a középiskolákban. Én voltam az egyetlen, aki nem önként jelentkező volt, hanem nekem oda járnom kellett, így nem vettem elég komolyan, és nem is tanultam meg rendszeresen latinul. Pedig ott minden lehetőségem megvolt hozzá. És még sok-sok ilyen példát mondhatnék.

– A könyvet olvasva látható, hogy irodalom vette körül az életedet. Nem éreztél sohasem egy enyhe nyomást afelé, hogy akkor te is ebbe az irányba menj?

– Nyomást nem éreztem, de a milió ott volt. Az, hogy én gyakorlatilag már általános iskolás koromban irodalommal kezdtem el foglalkozni. És ez végigkísérte az életemet. Azért nem gondolom, hogy ez presszió lett volna, mert amikor már

annyira intenzíven foglalkoztam irodalommal, hogy meg is jelentek könyveim, az már apám élete vége felé, de leginkább a halála után volt.

– *Laci bácsi egészen világosan megfogalmazza, miért lett tanár – egy Válasz-esszében, reflektálva egykori tanítványa, Szabó János Miért nem lettem tanár című írására. És akkor fölteszem a kérdést. Te miért lettél grafikus, animációs filmrendező?*

– Talán erről már itt a múltkor is beszéltem.⁷ Volt egy olyan történelmi periódus a koromban, az '56-os forradalom utáni időszak, amikor az ember nem pontosan azt választotta pályaképül, amelyre úgy érezte, predesztinálva volt, hanem amelyre éppen lehetőség nyílt. Mehettem volna talán az ELTE-re, de többen mondták, jobb nem kudarcélménnyel kezdeni, mert a családi háttér miatt úgysis elutasítanak. Ezért mentem az Iparművészeti Főiskolára, ahova úgy tűnt, semmiféle politikai vizsgálódás nem lesz azzal kapcsolatban, honnan jövök és mit akarok csinálni. Ebben az intézményben mindenféle irodalmi dologgal lehetett foglalkozni: könyvet lehetett illusztrálni, tipográfiával foglalkoztam, könyvdizájnt, színházplakátokat terveztem. Gyakorlatilag irodalmi közegben voltam, annak ellenére, hogy nem kifejezetten irodalmi jellegű volt az iskola, hanem kicsit olyan, mintha bölcsészkarra mentem volna.

– *Ha megengeded, felolvasnám édesapád tanári hitvallásának egy nagyon-nagyon szép megnyilvánulását, és szeretném, ha erre reflektálnál! „A divattól koronként felkapott, sőt kötelezőnek nyilvánított irányzatoktól irodalomtörténész-ként is, tanárként is igyekeztem elhatárolódní. Meggyőződésemet ugyanis, hogy az irodalmat csak a művek tudják megkedveltetni, a hozzájuk vezető utat pedig az a tanár mutathatja meg, aki nemcsak a műveket, hanem tanulóit is ismeri. Nem jó az, ha a tanár arra kényszerül, hogy a tankönyv tudós szövegét magyarázza. Végül is miért tanítunk irodalmat? Azért-e, hogy a tanulók csak félig-meddig értett műelemzéseket tanuljanak meg, vagy azért, hogy megszeressék az irodalmat, saját véleményyt formáljanak a művekről, olvasó emberekké váljanak?”⁸*

Igen. Tehát maga az olvasás. Ez egy megválaszolatlan kérdés. Mit fogunk majd a következő nemzedéknek mondani és mutatni, hogy megmaradjon ez az olvasó embertípus. Te is olvasó ember vagy, értelemszerűen író ember is. Az édesapád olvasmányait nézve különösen az utóbbi évtizedekben, megérintett esetleg téged is az, hogy újraolvass könyveket, újraértelmezz irodalmi alkotásokat? Milyen a te olvasásmintázatod?

– Az, hogy apám miket olvasott, az tényleg a naplójából kiderül, mert a naplójának legalább a kétharmad része, lehet, a fele is csak az olvasónapló. Leírja, mikor mit olvasott, és az is látszik, hogy óriási mennyiségű könyvet elol-

7 L. az előző, „Azt hiszem, a legnehezebben írt könyvem volt” című beszélgetést.

8 OROSZ István, *Apakönyv* (Kecskemét: Katona József Könyvtár, 2023), 305.

vasott, de nagyon nagy könyvtára nem volt. Inkább éppen ide (a Katona József Könyvtárba – *a szerk.*) járt be, akkor még talán nem itt volt az épület, és innen vitt haza magának könyveket, elolvasta, és aztán becsületesen visszahozta őket. És most eszembe jut talán az egyik legelső olyan komoly olvasmányélmény, amely az Apu olvasmánya volt. 1956 után, amikor egy jó ideig nem kaphatott munkát, a barátai jóvoltából kritikai kiadásokat szerkesztett. Nagy Miklós egyetemi tanár, Nagy Micu bácsi bízott rá Jókai-köteteket, például a *Mire megvénülünk* című nagyszerű romantikus regényt. A kritikai kiadások szerkesztése úgy történik, hogy az ember apja és anyja ül egy asztal mellett, és fölolvassák egymásnak a különféle szövegváltozatokat. Egy Jókai-regény esetében ez 8–10 kiadásnak a különböző szövegváltozata is lehet. És ül ott mellette a gyermekük és a nagymama, akik együtt végighallgatják ezeket a könyveket. Tehát én olyan 7–8–9–10 éves koromra a *Mire megvénülünk*et legalább tízszer végighallgattam. Van is olyan kollégám, Ács Mara, aki az egyik első kritikát írta a *Páternosztér* című könyvről, azt mondta, miután ezt a történetet meghallgatta, már tudta, honnan ered az anekdotikus meseszöveg írásmódom. Ez történt az *És mégis mozog a föld* című regénnyel is, meg még talán néhányal. Úgyhogy a szüleim olvasmányélményei egészen közről és korán érintettek engem.

– *Van igényed arra, hogy ebből az olvasmánylistából, amellyel találkoztál az édesapád naplójának a kapcsán, valamit még egyszer elolvass, és esetleg az olvasónaplóból kiindulva újraértelmezd azt a művet?*

– Igen, eleve az újraolvasást egy nagyon fontos és jóleső dolognak gondolom. Sajnos közben az ember időnként arra gondol, olyan rövid az élet, hogy nem lehet újraolvasással foglalkozni, hanem mindig új dolgok felé kellene nyitni, de aztán amikor előveszek egy-egy régi könyvet és elolvasok újra, rájövök, az újraolvasás nagyon fontos, és nyilván nem mindegy, mit vesz elő az ember még egyszer.

– *Most akkor belekapaszkodok abba, hogy azt mondtad, annyira rövid az élet. Rengeteg dolgot csinálsz, különböző objektumokon keresztül nézed a világot, és sokszor és sokat utazol. Bejártad a világot. Gyakorlatilag keresztül-kasul, föl sem lehet sorolni, hány helyen jártál, és egyszer, talán többször is megvillant annak a lehetősége, hogy az Egyesült Államokban legyél tanár. És azt mondtad – ez a rendszerváltás környékén volt –, hogy hazajössz, mert itt olyan érdekes dolgok fognak történni. Nem bántad meg, hogy nem lettél Amerikában egyetemi tanár?*

– Erre nehéz válaszolni. Akkor ez egészen természetesnek tűnt. Talán '91-ben vagy '92-ben volt, amikor nekem följánlottak egy tanári állást egy nyugat-virginiai kisvárosi egyetem grafikai tanszékén. Azt gondoltam, hogy mivel kinyílt az ország, nem maradok kint. Lehet, jó lett volna néhány évig ott maradni, vagy kipróbálni magam, de akkor olyan nagy érdeklődés fordult az újra szabaddá vált kelet-európai országok felé, hogy akkor tényleg nagyon-nagyon sok meghívást

kaptunk a kollégáimmal együtt. Ez egy olyan alkalomnak tűnt, amelyről biztos voltam, hogy még sokszor meg fog ismétlődni, aztán nem ismétlődött meg olyan sokszor, de az a lehetőség volt a legkonkrétabb.

– Akkor az jó döntés volt, és tulajdonképpen olyan lehetőségek jöttek, amelyekkel aztán élni tudtál. Az elment, jött más néven más. Nem véletlenül történt. Visszatérve még egy kicsit az Apakönyvre. Leginkább Laci bácsiról van benne szó, és átvételezen a te és a te családodnak az életéről is, de viszonylag kevés szó esik az édesanyádról. Mindig ott van a háttérben, talán két kép jelenik meg róla a több száz oldalas könyvben. Milyen volt, milyen most is az édesanyádhoz fűződő viszonyod? Hogy jelenik meg a te életedben egy ilyen nagyon kemény egyéniség mellett, mint amilyen az édesapád volt? Azt mondtad, modern volt, olvasta a Burdát, néha kihúzta a száját, talán még a szemét is, de olyan csöndes, visszahúzódo háttérfiguraként értelmezem én a könyvben. Picit beszéljünk róla!

– Érzem én is, hogy hát ez egy apakönyv, és Anyuról nem olyan széles kép jelenik meg benne, mint édesapámról. Ez egyébként az egész családi mitológiában így volt, ugyanis apám egyke volt, a születése előtt egy kishúga meghalt, úgyhogy nagyon vigyáztak rá. És aztán az Apu naplót írt, memoárt írt, meg mindent. Anyám pedig egy árva kislány volt. Neki meghalt négyéves korában az anyukája, utána ráadásul négy fiútestvére is született a második házasságból, tehát eleve hátrányos helyzetben volt. Vele sokkal kevesebbet foglalkozott a család, de hát ő valahogy az életben szegény hendikeppel indult az Apuhoz képest. Ez persze nem ok arra, hogy én kevesebbet foglalkozzam vele, de kevesebb olyan feldolgozható matéria maradt Anyu után. Amit mondtál, hogy modern nő volt – a Burdára és a rüzsra és a szemöldök ceruzára hivatkozva – az igaz volt, mert például az ő szemöldökceruzájával festettem ki az érettségi tablón a saját bajuszomat, hogy egy kicsit férfiasabban jelenjek meg a képen. Szóval ő olyan szempontból praktikusabb volt Apunál, hogy amikor a mi családunkban valami komoly dolog történt, az Anyu révén történt. Amikor arról volt szó, hogy van némi plusz pénz, és valamit kéne vele csinálni, ő mondta azt, vegyünk a Balatonnál egy telket, melyet azóta is használunk, és nagyon jó ötlet volt, hogy megvettük. Vagy amikor apám olyan problémásabb helyzetekben volt, gondolok itt a börtönben eltöltött éveire Kecskeméten, akkor azért az anyám és az odaköltöző nagyanyám révén éltük túl. Erről az időszakról azért csupa-csupa jó emlék van.

– Igen, ez egész pontosan így van. Édesanyád azt is megfogalmazza, meg-megjegyezi egy-két helyen, hogy szerette volna, hogy építész legyél.

– Anyu olyan határozottan nem találta ki, mi legyen velem. Nagyon sokszor emlékszem, hol ezzel, hol azzal az ötlettel jött haza.

– Van benne egy pár ötlet, igen.

– Minden. Amikor a pályaválasztás szóba került, ő mondta azt is, könyvillusztrátor legyek, aztán meg, hogy kibernetikus, és nem is biztos, hogy valamelyikünk

is tudta, mit jelentett akkor még. Valóban többször mondta, hogy építész legyek, ezért is kezdtem el matematikával, geometriával egy kicsit intenzívebben foglalkozni. A praktikus dolgokat illetően sokkal többet beszélgettem édesanyámmal, sokkal több tanácsot adott, mint az Apu.

– Köszönöm. És akkor térjünk rá egy picikét a Kecskemét-kérdésre. Kecskeméten születél, kecskemétinek tartod magad, és nagyon-nagyon szépen leírod azt, mit jelent neked kecskemétinek lenni. Nevezetesen azt, hogy bárhol jársz a világban, bármilyen várost látogatsz meg, azt Kecskeméthez hasonlítod. Tehát akár egy lokálpatriótaként is értelmezhetjük ezt.

– Én azt gondoltam, ez természetes, hogy mindenki a szülővárosát, vagy azt a várost, ahová leginkább kötődik, azt képzele bele az idegen városok bizonyos helyszíneibe.

– Az otthon érzése, a gyökerek fontossága, amely édesapádnál is érezhető, hisz azért ő a Kárpát-medencében is tudott gondolkodni, ami nem azt jelenti, hogy mi nem tudunk. De nála már csak a történelmi események kapcsán is más érzelmi kötelék fűzi az otthonához. Beregszász, Csépa, Kecskemét – és egy állandó elvagyódás Budapest irányába. Neked ez nem volt meg, te a mai napig kecskeméti vagy, annak ellenére, hogy most már sokkal többet éltél Budakeszin, mint Kecskeméten.

– Az az igazság, hogy Apu, aki ugyan nem Kecskeméten született, szerintem ezerszer kecskemétibb lett, mint én, mert ő egész életében itt él, de elvagyódott. Nekem azért nem kellett elvagyódnom, mert én eleve elkerültem Kecskemétről.

– Így alakult az életed. Egy ügynevezett Kecskemét-fóbiát nevezel meg, és az ő szavait idézve a '48-as levelekből, hogy „Egyetlen vágyam talán csak az már, hogy mégse Kecskeméten temessenek el.” Ezt egy kicsit tegyük helyre, hiszen azért eltelt sok-sok évtized, mire megtalálta a helyét ebben a városban. Hogy érzed, amikor te elkerültél Budapestre, az ő meg nem valósult vágyai színhelyére, segített-e neki abban, hogy úgy érezze, jó helye van neki Kecskeméten? Utólag nézve ez a Kecskemét-fóbia szépen helyretevődik az ő életében.

– Miután Kecskemétre kerül, vagy visszakerül Kecskemétre, mert azt mondjuk el, hogy ő Csépan született, ami egy közeli kis falu, ahonnan az ő szülei a Kecskeméti Református Kollégiumba hozták be tanulni. Gyanítható, hogy azért választották épp ezt a várost – noha Szolnok vagy Szentes ugyan közelebb lett volna –, mert Kecskemét református város volt a '30-as évek legelején, és az apám édesanyja pedig egy református pap lány volt, így neki fontos volt, milyen környezetben tanul. Úgyhogy abba a Református Kollégiumba került, ahová Jókai Mór és hasonló nevezetességek jártak. Aztán az első bécsi döntés következtében az ő szüleinek a szülőföldje visszakerült Magyarországra, így már Beregszászon, a

▼

9 OROSZ, *Apakönyv...*, 123.

nagyszülőknél lakva érettségizik, mert a szülők azért nem költöztek vissza, de a fiúkat visszaküldték. Onnan kerül az Eötvös Collegiumba Pestre, és aztán az Eötvös Collegiumból, amikor megkapja a diplomáját, meg kell nevezni néhány helyet, hova menjen tanítani, és ő bejelöli utolsó helyen Kecskemétet. A minisztérium pedig úgy dönt, Kecskemétre küldik, miközben ő vágyik vissza a budapesti barátai közé, az intenzíven beinduló irodalmi életbe, mert akkor ő már a *Válasz* munkatársa, valamint publikációi jelennek meg egy csomó fővárosi újságban. Vágyik nagyon vissza, de nem tud visszamenni, úgyhogy a Kecskemét-fóbia az inkább innen eredeztethető. Aztán egyre inkább részt vesz a kecskeméti életben, de a levelezésekből látszik, hogy a pesti kollégák, barátok is dolgoznak azon, hogy az Apu Pestre kerüljön. Valószínűleg a legfőbb akadályja annak, hogy a fővárosba kerüljön, én vagyok. Ugyanis egy csomó álláslehetőség lenne neki Pesten, lakást viszont nem tud szerezni, én pedig 1951-ben megszülettem, és nyilván csak olyan lehetőséggel élne, ahol el tudja helyezni a családját is. És aztán azt hiszem, a Kecskemét-fóbia egy kicsit 1957–58 után változik meg, amikor a politikai háttere miatt egy ideig Kecskeméten sem tud komolyabb állást kapni, viszont közben borzasztó sok szeretetet kapott a várostól: amikor börtönben van, egymásnak adták a kilincset, vagy húzták meg a csöngőt egymás után olyan ismerősök, meg ismeretlenek, meg ismerősök ismerősei, meg ismeretlenek ismerősei, akik azért jöttek, hogy például a nagyanyámtól rendeljenek csipketerítőt, amiért fizethetnek. Én még nem olyan régen, egy-két-tíz évvel ezelőtt is láttam olyan csipketerítőket televíziók tetején kecskeméti lakásokban, melyeket az én nagymamám csinált abban az időben pénzért. Úgyhogy nagyon sok jó élményt kaphatott itt az Apu, amitől ez a Kecskemét-fóbia megváltozott.

– *Otthon és lakhatás. Nagyon megindítóan írsz a Hargitai utcai házról. Viszont nem jellemző rád, hogy egy témát részletesen kifejtenél. Te is viszonylag szűkszavúan írsz, mint ahogy az édesapád ír egy-egy esemény kapcsán, de ez olyan kiemelkedően részletes. Még a virágokra is emlékszel. Mi volt az ablakban? Mi volt a kertben? Az volt az első igazi otthonod. Áll még ez a Hargita utcai ház?*

– Igen. A Hargita utca az tulajdonképpen egy úgynevezett társbérlet volt, mert az egy nagyon szép villa volt a Villanegyedben, aminek volt egy egyszemélyes tulajdonosa, és a szocialista időkben az volt, hogy neki akkor be kellett fogadni másokat. Valójában korábban máshol is laktunk már, de ez a bizonyos Hargita utcai otthon az első ház, amelyre emlékszem, én ott laktam gyakorlatilag tizennyolc éves koromig, tehát olyan körülbelül tizennégy éven keresztül. Apám egyébként azt írja, nem voltak olyan jó körülmények ott, mert a víz nem volt bevezetve, a WC kint volt a kert végében, szóval nem volt ez egy olyan nagyon luxus lakás, mint amelyre gondolhatnánk. Két utcával arrébb kellett menni a nyomós kúthoz, ahonnan vizet lehetett hozni, de azért valahogy élvezték, mert mégis önálló helyen lakhattak. Én is nagyon élveztem, mert volt egy kertje. A társbérletünk nagyon izgalmas ember volt, a Hausinger Pali, aki egy feltaláló

volt, és belopódnai az ő szobájába, és ott látni a különféle szerkezeteket, olyan volt, mint a *Vissza a jövőbe* című filmnek a föltalálója. Ránézésre is olyan volt egyébként. És még azt is el tudom képzelni róla, hogy ő föltalált ilyen időutazó kapszulát. Ez egész biztos.

– *Térjünk egy picikét vissza családi körbe. Azt írod, amikor megszületik az unokád, hogy nagyapa-érzés, hogy te ezt nem tudtad megtanulni a te édesapádtól. Most már vannak unokáid. Gondolom, belső igényed az, hogy te azért megmutasd a gyerekeidnek a nagy-apa-érzést.*

– Tényleg nem tudtam megtanulni, hogyan működik ez, mert az egyik nagyapám, az apám nagyapja, mielőtt megszülettem volna, meghalt. Az anyám édesapja ugyan élt még, de nagyon keveset találkoztam vele. Alig emlékszem rá. Igen, ez egy új érzés, amely nem egy rossz érzés.

– *1986 vízválasztó a ti családotoknak az életében. A naplójegyzetektől, legalábbis azokból a részekből, amelyeket te gondosan kiválogattál, kirajzolódik egy nagyon komoly gondolatsor, és egy Istenen keresztül saját létkeresése az édesapádnak. Egyrészt tudatosan keresett valamit az életében, elkezdte olvasni a Bibliát, és ezzel párhuzamosan visszanyúlt az ókori filozófusokhoz, sztoikusokat olvasott és szinte párhuzamot vont a kettő között. Hogy látod, milyen volt egyébként az ő vallási meggyőződése, és ez milyen hatással volt rád? Beszéltetek ti erről?*

– Nagyon keveset beszéltünk. Az, hogy apám a vallással annyira mélyen foglalkozzon, az életében – számomra – nem derült ki. A naplók alapján vált világossá nekem is, hogy egyrészt a saját gondolatait írja, másrészt nemcsak a Biblia, hanem szépirodalmi munkák olvasása kapcsán is kitér bizonyos hittel kapcsolatos problémákra. Azt nem merném mondani, hogy nagyon határozottan megtért hívő lett volna, viszont nagyon intenzív kereső volt. Az is benne volt, hogy az ő édesanyja egy paplány volt, így amikor ő kint tanult és élt gimnazista korában Beregszászban, gyakorlatilag egy református pap lakásában töltötte a fejlődése szempontjából legfontosabb időszakot, amely nagyon befolyásolhatta őt. Ennek ellenére ugyanúgy eljárta katolikus istentiszteletekre is, de az egyháztól inkább távol tartotta magát, a hit az egyháztól függetlenül volt számára fontos.

– *Igen. Írja is valahol, hogy Platón sokkal magasabb rendű erkölcs, mint az Ószövetség. Ebben azért egy nagyon komoly állásfoglalás van, szinte érvel saját magával. Nagyon érdekes lét és hit dimenziókat nyit meg. És akkor itt most idézek ehhez kapcsolódván. „Amit leírok, el lehet felejtetni – ezzel nyugtatom magam, mert érzem, szükségem van a felejtésre, a lélekkönnyítő amnéziára, de azt is tudom, fölöslegesen ábrándozom róla. A leírt mondatok mélyebben vésődnek be a szürkeállomány barázdái közé, mélyebben, mint az emlékek, átveszik a helyüket, és egy idő után pontosabban emlékszem a leírt mondatokra, mint az emlékképekre, amelyek felidéztek őket. Semmi értelme sincs, hogy folytassam – lapozok vissza újra 2012-es*

jegyzetéhez, s döbbenten látom, ahogy életem jól-rosszul összeillesztett, hézagosan egymásnak döntött képei elengedik a hozzájuk tartozó emlékek kezét, hogy apám életének emlékei közt keressenek társat, hogy azokba karoljanak bele.”¹⁰

Igen, abban a könyvben nagyon mélyen megjelenik Orosz István is, de ahhoz, hogy a te unokáid a rád jellemző dimenziót megélhessék, ahhoz kell egy Orosz István-emlékirat. Én ezt legalábbis így értelmezem. Kicsit próbállak provokálni Téged.

– Érzem.

– *És akkor még egyetlen egy dimenziót, a politika dimenzióját közelítsünk meg. 1986-tól szinte napi rendszerességgel megjelenik a naplóban; ez történt, az történt, és nemcsak magyar viszonylatban, hanem európai és világviszonylatban is. Világosan megfogalmazott mondatok, gyakorlatilag kritika nincs is benne, csak tényszerűen közöl dolgokat. És persze a rendszerváltozás körüli gondolatok is megjelennek. Egy kordokumentum tárul elénk. A sebész pontosságával mindent leír. Beszéltetek ti erről otthon? Elmondta a saját maga gondolatait ezzel kapcsolatban? Az, hogy aggódott a világ sorsáért, az egy teljesen természetes gondolat nála. Megosztotta ezt veled mint a felnőtt fiával?*

– Azt hiszem, hogy amit felsoroltál, és amire azt mondtad, hogy ő csak objektíven közli a tényeket, azért az, hogy milyen tényeket közöl, abból lehet következtetni arra, hogy ő tulajdonképpen aggódott a viláért. Szerintem sokkal jobban aggódott a ’80-as évek végén, a ’90-es években, a kétezres években a viláért, mint amennyire én aggódtam. Ebben benne lehet az is, hogy ő 26 évvel idősebb volt nálam, tehát más perspektívából látja az eseményeket. Az még inkább benne lehetett, hogy ő a világ folyásából sokkal, sokkal több rosszat tapasztalt meg. Átélt egy világháborút, amelyet én megúsztam. És abból, hogy milyen dolgok történnek, ő tudott arra következtetni, hogy ezekből mik fejlődhetnek még ki. Szerencsére akkor az ő életében olyan nagyon rossz dolog nem sült ki. Ha élne, most lehet, hogy jobban félne, mi süllhet ki ebből a mostani világból.

– *Rendszerváltozás, és egy picit beszélj nekünk a Tovarisi konyec-plakátról. Az utóéletét ismerjük. Gyakorlatilag még nagyobb világhírt kaptál ennek a plakátnak köszönhetően. De mikor rajzoltad ezt? Milyen motivációból jött, hogy ezt vizuálisan megjelenítsd? Merthogy erre nem találtam utalást. Lezsák Sándor elmondta, hogyan került bele a közéletbe, hogyan lett belőle egy rendszerváltó plakát. De hogy született a plakát, István?*

– Hát azért úgy a ’80-as évek közepén, második felében már benne volt a levegőben, ezzel sokan foglalkoztak.

– *Hát igen, csak nem ilyen eredménnyel.*

– Az meg, hogy amiről ez a plakát szól, az gyakorlatilag ’56 óta ott volt a köztudatban, már az ’56-os forradalomnak is az volt talán a legradikálisabb követelése,

▼

¹⁰ OROSZ, *Apakönyv...*, 461.

hogy menjenek el innen a megszállók. Később nyilván nem lehetett olyan nagyon határozottan hangoztatni, de hogy erre mindenki gondolt, és mindenkinek ott volt a tudatában, az világos, és akkor a nyolcvanas évek közepe táján már lehetett nem csak gondolni lehetett rá, hanem beszélni is róla. És hogy akkor én megcsináltam ezt a plakátot, hát szerintem ezt bárki megcsinálhatta volna.

– *Legendás szerénységedről adsz bizonyosságot, mert az, hogy sokan gondolunk sokfelét, sok mindenről, talán még beszélünk is róla, talán vesszük a fáradságot, hogy egy kicsit nagyobb társaságban is beszéljünk róla, az egyfajta bátorságot feltételez, de hogy ezt vizuálisan mégis jelenítsük, azért ez sokkal több.*

– Azt hozzá kell tenni, hogy az a plakát egy-két évvel korábban már ott volt a szobánk falán, és akkor még csak néhány barátunk látta. Ha ezt én korábban, tehát '89 előtt mutatom meg, akkor még zűrös lehetett volna, és akkor esetleg el lehetett volna tüntetni a plakát alkotóját a plakáttal együtt. Ha pedig később veszem elő, már senkit nem érdekel. Tehát az, hogy '89-ben hozakodtam elő vele, szerencsés volt, illetve az, hogy nagyon nagy példányszámban nyomtatták ki, ami miatt ismertté és talán sikeressé vált a plakát, de ezek már tőlem független dolgok. Apám egyébként aggódott érte, mert a naplóban is írja valahol, hogy István Oroszországba utazik, talán nem kéne neki most éppen Oroszországba utazni, mert ki tudja, mi lesz ott vele. Igen, voltak ilyen dolgok, de hát nem történt az Orosz Istvánnal semmi baj.

– *Hálistennek! A másik plakát az elhíresült december 5-i népszavazás kapcsán született. Erre én is rácsodálkoztam, merthogy nekem is van otthon egy ilyen kettészelt kenyérplakátom, és ezt mementóként ott is tartom mindig a falamon. Kettészelt kenyér, és mintegy mozdítja a szavazóközönséget, hová kell lerakni a voksot. Hogyan éltetek meg a népszavazás eredményét? Különös tekintettel az ő kárpátaljai gyökereire, és te hogy élted meg, aki megrajzolta ezt a plakátot, amellyel gyakorlatilag tanúbizonyosságot tett amellett, hogyan kell szavazni?*

– Azt gondolom, hozzám hasonlóan nagyon sokan egy fölháborító dolognak tartották, hogy egyáltalán ilyenről, ami teljesen természetes lenne, szavazni kell. Azaz, hogy a határon kívül szorult magyarok azok részei a nemzetnek, vagy pedig nem. És akkor rajzoltam egy olyan kettészelt kenyeret, mint amilyen a nagy Magyarország volt, és beleírtam neveket. Beleírtam neveket, amelyekből kiderült, hogy a magyar kultúra, a magyar tudományos élet, a magyar művészeti élet nagyon nagy része az a mostani határokon kívül született, és semmi más nem volt a plakát, csak oda voltak írva ezek a nevek. Azt hiszem, nem különösebben kellett magyarázni senkinek a jelentését.

– *Végzőként egyrészt megköszönöm a beszélgetést, és még engedd meg nekem, hogy a szülők halványodó képéről egy nagyon szép részletet felolvashassak veled a könyvből, hogyan élnek a bennünk élő szülők, milyen intergenerációs tapasztalatot tudunk magunkévá tenni.*

És akkor majd utána szépen fölteszek egy kérdést, és nem engedlek el addig, amíg nem válaszolsz rá. És akkor ezzel együtt üzensz a gyerekeidnek és az unokáidnak is.

– „Félek, hogy elfelejtem a pillantását, a hangját, az illatát. Egyre hosszabb koncentráció kell, hogy felidézzem az arcát. Néha magamban fedezem föl, ami akár vigasztaló is lehetne, ám ilyenkor mégis megijedek. Az, hogy a hangom az övé, régóta tudom – mondják az ismerősök – olykor a telefonálók össze is tévesztettek velem. Hang alatt persze csak a beszédhangot értem, hiszen énekelni, vele ellentétben egyáltalán nem tudok. Mondják, az nem is hang, hanem hallás kérdés. Mostanában vettem észre azokat a piros pontokat a bőrömon, amelyek rajta is előjöttek, s hogy kézfejükön egyformán ráncosodik a bőr. A legfurcsábbak a fogak. Az alsó fogsora öregségére szűkülni kezdett, a középső fogat a többi addig taszigálta jobbról és balról, amíg ki nem hullt. Ugyanezt veszem észre én is: még áll, birkózik a többivel, de tudom, mi lesz a sorsa.

Azt hittem, könnyebben tudok írni, ha elmúlik egy kis idő, ha távolabb kerülök tőle... Rálátás, distancia... Aztán azt vettem észre, egyre közelebb vagyunk. Tudom is, miért. Vagy legalábbis van rá magyarázatrom, mért érzem így. A közöttünk lévő távolság 26 év volt, illetve három hónappal több. Kiszámolom, pontosan: 9599 nap. Ennyi idős volt, amikor születtem. Jókora korkülönbség, amikor az ember megszületik, aztán egyre kisebbnek látszik, de mégsem csökken sosem. Illetve dehogyisnem. Attól a perctől fogva, hogy meghalt, megállt az öregedésben, én pedig követem, önkéntelenül is igyekszem, hogy utolérjem. Hogy befogjam. Már is hoztam rajta... mennyit is?”¹¹

– Ezekből a szavakból kiindulva: Márton fiadnak, Anna, Ida lányodnak, a már megszületett és a majd megszületendő unokádnak ezek után fogsz naplót írni?

– Hagyományos naplót nem hiszem. Időnként leírom a gondolataimat, van nekem egy blogom, amely akár naplónak is tekinthető, de van egy másik napló is. Amikor az Apu 90 éves volt, a testvéremmel elhatároztuk, hogy csinálunk neki egy blogot. Apámnak szerintem már fogalma sem volt, mi az, de oda főtettük az ő írásait, illetve a vele kapcsolatos dolgokat. Úgyhogy van valamiféle naplószerűség. Az, hogy én olyan hagyományos naplót írjak, amit az Apu írt, azt most nem merem megígérni neked.

– Pedig én reménykedtem abban, hogy a te habitusodból kiindulva megfogod azt a pennát, valódi pennát, és kalligrafikus írással, nyilván nem úgy, ahogy azt az előtted lévő generáció csinálta, mert afölött már eltelt az idő. De az, hogy egy füzetben leírod azt, igen, most erre gondoltam, Marci. Emlékszel erre? Anna, erre emlékszel? Nincs meg benned ez a belső készítés? És nem egy számítógépnek a klaviatúrája előtt, mert annak teljesen más a története. De nem beszélek a digitális világ ellen, félre ne értse senki.

▼

¹¹ OROSZ, Apakönyv..., 462.

– Tulajdonképpen egészen kiszámíthatatlan dolgok azok, amik naplórészhez vezetnek. Amikor az előbb beszéltem arról, hogy Apu nyugdíjba ment és elkezdett naplót írni, ahhoz még egy dolgot hozzá kell fűznöm. Lehet, el sem kezdi írni őket, ha az egyik ismerőse nem hoz neki hat darab füzetet Kárpátaljáról. Hat darab, viaszos vászonnal borított füzeteket, majdnem olyanokat, mint a könyvek, de egy kicsit puhább borítóval. Ezek ott álltak már egy ideje a polcán, és tudta, valamit kezdeni kell velük. A naplórészbe ilyen prózai dolog is belejátszhatott. És gyakorlatilag ezeket teleírta, csak az utolsó füzet fele maradt üresen. És a többi tele lett írva jól olvasható, de egészen apró betűkkel, amelyek folyamatosan kisebbek lettek, noha panaszkodik, hogy romlik a szeme. Néha egyébként csak úgy tudtam elolvasni, ha lefényképeztem és a képernyőn fölnagyítottam.

– Köszönöm szépen.

Orosz Istvánmal Dani Erzsébet beszélgetett

Békési Sándor

Ablak a világra, ajtó a szívre

Horváth Mária rajzfilmrendező kiállítása a kecskeméti Hírös Agorában

Mari rendszeresen felkucorodott az ablakmélyedésbe, mert a kicsi gyermekecske ott szeretett játszani. A felnőtt, beérett animációs művész, Horváth Mária már nem is akar abból az ősi ablakból lemászni. A méregzöldre és türkizkékre festett ablakkeret ad neki biztonságot és otthonosságot a világra való tekintettel.

Nem kis szerepe van az ablak keresztlécei által osztott képmezőknek, amelyek kiszabják a világ rendjét. Mert csak a rend biztosítja az igazságosságot. Ahogy Szent Ágoston doktor is a rend alapján írja le a teremtett világ csudálatos harmóniáját, amelyben mindennek ki van jelölve a maga helye. Ebben a teremtési rendben még a rossznak is helye van az öt megillető sarokban. Ha azonban a rossz kimozdul a helyéről és elkezd helytelenkedni, sőt a szentnek kitüntetett helyét foglalja el a gonosz, akkor felborul a világ rendje. Megkérdőjeleződik az igazságosság, és megbotránkoznak a gyermekeink. Horváth Mari tekintetében ezért őrzi a jónak és a rossznak helyét az ablakkeret keresztfája a négyszögletű kerek erdő közepén.

A német és rác falu, Véménd meghitt otthonának ablakában ülve kap keretet a külső világ ahhoz, hogy a teremtés kirügyezzen, kivirágozzon a kicsi leányka belső világában is.

Ablak a világra, ajtó a szívre.

Ablakkeret lesz Horváth Mária alkotókorában a filmkocka, a rajzfilmek vetített képmérete éppúgy, mint a bábszínház függönnyel takart proskénionja, vagy ezen a kiállításon látható színes papírmásé képek azonos méretű négyzetei.

A keresztben kívül a keret szintén nélkülözhetetlen eleme a világrendnek, nélküle nincs teremtés, nincs alkotás sem. Itt a nagy fehér lap, azt csinálsz rajta, amit akarsz! No, ekkor semmi sem jut az eszünkbe. De ha meghatározzák, behatárolják, hogy pontosan harmincszor harminc centiméteres négyzetbe, csakis papírmásé technikával, és csupán négy színnel alkoss valamit, akkor e megkötöttségtől beindul a képzelet, s íme, létrejön a mű. A bármi bárhogyan határtalansága – az alkotó erő szélnek eresztése. Aki viszont keretet vagy törvényt szab, szabadságot is ajándékozik. A Paradicsomkert rózsálló sövényvel körbekerített szabad tere a lehetőségek hajnala. Rajtad áll, mivel töltöd ki. Még az Isten elleni döntés szabadságához is az Éden biztosított keretet. A megváltás felszabadultsága szintén a legszélsőségesebb megkötöttségben, vasszegekkel fakeresztre veretett isten-emberi testben lett valósággá.

Horváth Mari azonban kerüli a száraz és súlyos dogmatikát, játszani szeret az ablakban. Könnyedén, de könnyes szerelemmel. Azonban a játék magának az

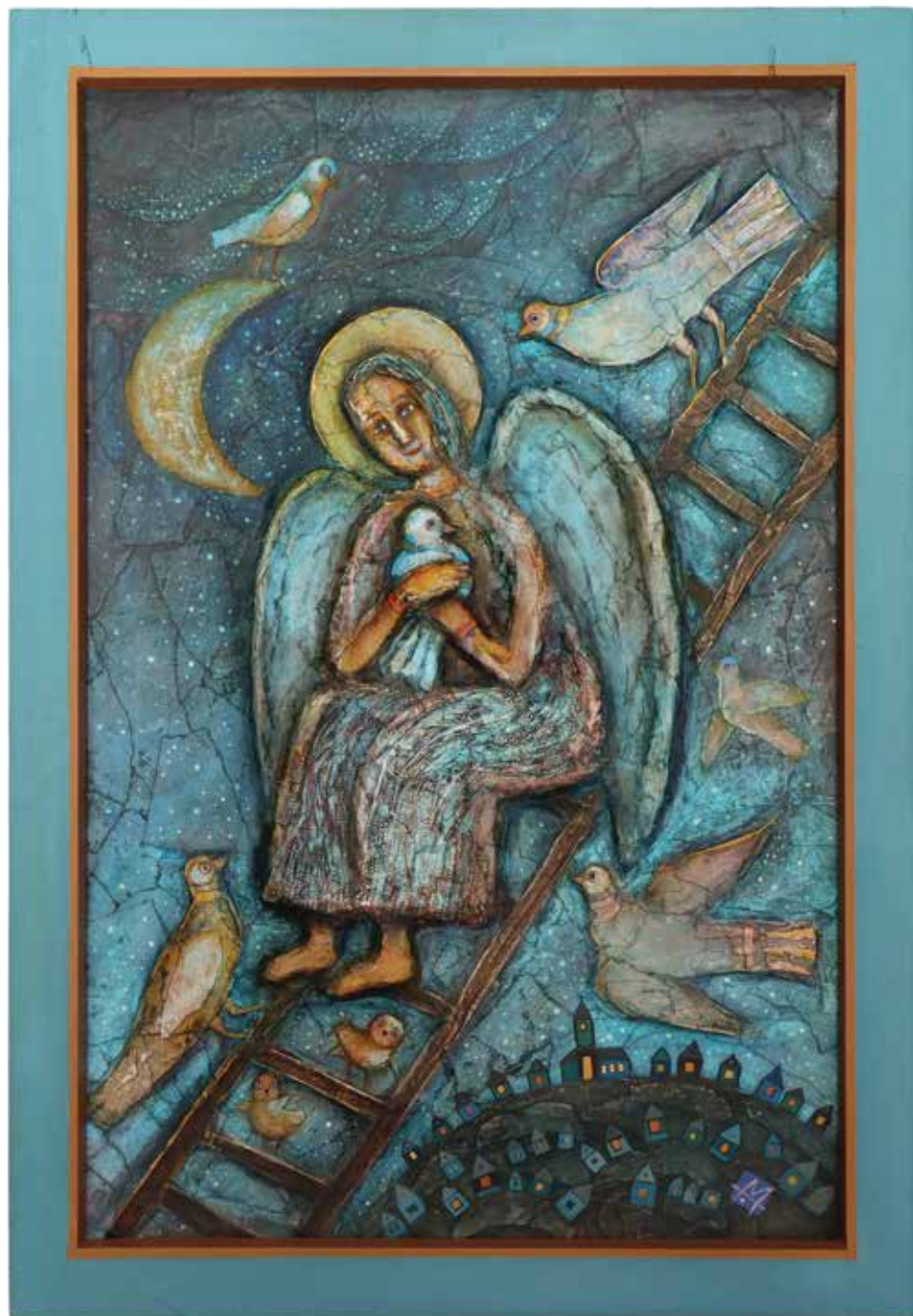

istenti teremtésnek alapmozdulata is egyben. Egyszerűen gyönyörűségből és szeretetből. A 104. zsoltár szerint nem a zsírjáért, nem is a haszonért teremtetett a cethal a tengerbe, hanem csupán a legfőlösebbnek tűnő dologért: egyszerűen azért, hogy játszadozzék a hullámokban, mi pedig gyönyörködünk benne. A játék a teremtés oka és célja. Az alkotás épp ezért játékos öröm a kitűzött határokon és játékszabályokon, a természeti törvényeken és az esztétikai kereteken belül. És Mariban benne munkálkodik a *furor poeticus*, hogy csak játszadozzon egy életen át.

Először is játék az anyaggal. Micsoda évezredes örömforrás az agyagból formált anyag selymessége és melegsége az edények korongozása közben. Aztán a kiégetett agyagra kent színes-ízes csillogó mázak ráégetése az izzó kemence titkos méhében, melynek teremtését a társteremtő ember rábízza az Úristenre, vajon ő milyen misztikus változtatásokat varázsol a milliónyi színfényeket megtörő kristályszerkezetben?

A pécsi művészeti iskolában kezdődött a fémek formálásával és bábszínházakban folytatódott babák és bábuk készítésével. Győr, Veszprém, Békéscsaba és Kecskemét városaiban Horváth Mária bábtervezőként dolgozott sokat Kiss Rita bábrendező felejtethetetlen irányításával. A bábfejek készítése közben tanult meg papírmáséni, amelynek anyaga könnyű, jól alakítható és szerethető, sőt megszerethető egy életre. Ahogy rákapott az ízére, tépett papírfoszlányok pépes keverékét, mint a lágy, kelt tésztát, úgy gyúrja és simogatja rétegenként gyönyörűséggel az agyagban már megformált domborműre. Aztán a megszáradt papír dombormű felületére jöhet a festés izgalma. Kettős élvezet: agyagozás és pépezés, szobrászkodás és festészet, nem beszélve a sokszorosítás, és azon belül a variálás játékoságáról. Horváth Mari ezzel a technikával egyesíti eddig művelt képzőművészeti műfajait, a táblaképet és a grafikát, az animációs film képi világát, valamint a szobrokat meg a bábokat a papírmásé képek többszólamúságában.

Másodszor játék a figurákkal. Miket is jelenítenek meg Horváth Mária papírmásé képei? Eredetmítoszok, népmesék, Szűz Mária-jelenések, apokrif imádságok motívumait sok-sok anygallal. Ezek az anygallak pedig végigröppentenek bennünket a vémenői álmodozástól elrugaszkodva a palóc csipke felhőin át az Égig érő fá tetejéig.

Jellemző a megrendült szív szerint bemozdított figurák közötti viszony.

Jakob lajtorjáján félúton ülő Angelosz a gonoszoktól sebzett, beteg madarat ölelgeti Ég és Föld között, máshol Csaba testvért mint Szent Ferencet a gyermekarcú anyalsereg zibongja körbe. Aztán ragyogva domborodik elő a Csíksomlyói Madonna éppúgy, mint az öreg Vémenői megörnyedt kerek hátán ülő Mária a kis Jézussal. Van úgy, hogy Szűz Mária szoknyáján belül áll meg a dombon lévő templom sok-sok kis falusi házacskával körbegallyazva, a középkori Köpönyeges Madonna változataként. Nem hiányzik a Napba öltözött Asszony sem lába alatt a megtaposott Hold sarlójával, mely kompozíció a Nap és Hold, Völegény és

Menyasszony, avagy Krisztus és az Egyház találkozásának címét is viselhetné. Ezt követően két egymással rokon kép előtt merengünk el, hiszen az egyikben magunkat látjuk még gyermekecske korunkban kedvenc hintalovunkon, a másikon pedig szintén magunkra ismerünk a kapu előtti padon ülő öreg házaspárban. Régi fotókat idéznek ezek a papírmásé képek, boldog békeidőket, a kezdet és a beteljesülés pillanatfelvételeit az örökkévalóság szerint. Zsánerképek könnyedségét és archaikus báját jeleníti meg a rózsaszínben tartott bábozó leánygyermek, ahol a bábu természetesen angyalka, valamint egy másik keretben a rozsdabarnába bronzosított szerelmes leányzó, aki rózsaszállban gyönyörködik. Mondanom sem kell, a leányzót is angyalszárnyai emelik egy magasabb szférába. És aztán ablakon kitekintő angyalportrék néznek velünk szembe számtalan változatban, de ugyanazon beállításban sokszorosítva, kifestve hol leányka, hol menyecske, hol asszonyosság, hol özvegyasszony képmására.

Végül pedig játék a szívben. A szíven lévő ajtó azonban csukva van. Ennek az ajtónak az a tulajdonsága, hogy régről rászáradt festékrétegei különböző árnyalatokban lekoptak már, díszítése, mint jobb napokat látott özvegyasszony nemesen feslett toalettje, szakadozik róla. A szíven lévő ajtót ma már senki sem akarja megnyitni. Elmennek mellette összeszedettség helyett könnyű szétszórtságot, szórakozást keresve, karriert és pénzt űzve, hírnevet, hatalmat hajszolva, vélt boldogságot kergetve. Pedig még dobog az az emberi szív, ősdráma zajlik benne vérrel és könnyekkel megszentelt boldogsággal. Horváth Mária az egyetlen közöttünk, aki ebben a rohanásban megáll e szívre írott ajtó előtt. Néki megadatott, hogy kulcsa legyen hozzá, s ezért meg is tudja nyitni számunkra a csikorgó ajtószárnyat, és bevezet bennünket a szív játékába.

A szív játékában nem realitás van, hanem valóság. A szív játékka nem az érdekről, hanem az igazságról szól. A szív ősdramájában lét és nemlét a tét, amelyben az győz, aki feláldoztatik. Egyedül a szív katarzisa tesz képessé arra, hogy átvigyen a veszteségeken, a fájdalomakon és a halálon át a beteljesedés felé, amelynek szentélyébe a szeretet van bepecsételve.

És miért mindig angyalok? – merül fel a kérdés. Azért, mert Horváth Mari szimbolikájában az angyal valójában az Istentől küldött és teremtetett legbelsőbb, rejtett, igazi személyiségünk, akit féltünk a világ verőfényétől, s inkább helyette képmutatóskodunk. Pedig a szárnyas kicsi gyermek az igazi Énünk, akit Dávid így énekelt meg az egyik zoltárában: „Lecsendesítettem és elnémítottam lelkemet. Amilyen az elválasztott gyermek az anyjánál, mint az elválasztott gyermek, olyan bennem az én lelkem.”

Horváth Mária valamennyi angyala, szárnyas gyermekecskéje az ő sebezhető, ugyanakkor nagyon érzékeny lelke, aki a szív szentélyébe lepecsételt isteni szeretet bizonyítására küldetett. Ezért földünk terhes hasára ráhasalva, rátapadva hallgat és figyel, miközben némán zizeg a szárnyacskája. A csendre irányul eszmélése.

A Földet, Eget és világot harmóniába olvasztó figyelemnek ez a játékos összpontosítása Horváth Mari ars poeticája is egyben. Kicsi mutatóujját az ajkaira helyezi, hogy a realitások és az érdekek hangzavarai elnémuljanak, hogy lecsendesítse és elnémítsa lelkünket, és rámutasson mindenek ellenére győzedelmes létünk univerzális valóságára. Nézzetek csak körbe, ímé, az Ég szülte a Földet, a Föld szülte a fát, a fa szülte ágát, ága szülte bimbaját, bimbaja szülte virágját, virágja szülte Szent Annát, Szent Anna szülte Máriát, Mária szülte Krisztus Urunkat a világ megváltóját.

Bakonyi István

Az élet és Mészöly Miklós – a templom és kilincse

Szávai Géza könyve

Remélhetőleg ma már nincs vita afelől, hogy Mészöly Miklós a közelmúlt egyik legjelentősebb írója. Róla szóló könyvek, tanulmányok, személyes hangú írások tárgya alakja és életműve.

S van egy mai író, aki közvetlenül a közelében élt, ám a személyes barátság mellett munkatársi, könyvkiadói tevékenységük is közel hozta őket egymáshoz. Szávai Géza ez az író, aki ezt a kötetet megelőzően Mészöly feleségéről, Polcz Alaine-ról írt *Az életed, Polcz Alaine* címmel. A két könyv szerves egységet képez, egyfajta „duológiaként”. S egy szép mondat a második könyv hátlapjáról: „... És felsejlik a szélverésekben inogó boltív, melyben két egymásnak támaszkodó pillér többet elbír és elvisel abból, amit a sors (egyenként) rájuk mér.” Valóban: különös és egyedi volt ennek a két nagyszerű embernek a házassága hosszú évtizedeken át. Szávai ezt a kapcsolatot is sokszor érinti, mindig a jó ízlés határain belül. Azért mégis fölsejlik Alaine és Miklós életének számos epizódja. Két szuverén egyéniség bonyolult, feszültségektől sem mentes, de azokat oldani kész viszonya.

És megszületett egy újabb izgalmas képeskönyv, amelyben a vizualitás és a szöveg egymást szolgálja és erősíti. Vannak bőségesen képmagyarázatok, melyek megmutatják a kamasz fiúnak az öregemberig terjedő történetét. Igaz, többnyire amatőr fotókat látunk, ám ezeknek is megvan a maguk szépsége és varázsa. Látjuk azt is, hogy Mészölynek milyen viszonya volt a fotóhoz. S arról is tanúskodnak a képek, hogy számos összekötő kapocs volt a két író és a két pár között. Polcz Alaine és Szávai erdélyi kötődései például, vagy az a kapcsolat, amely Kisorosziiban erősödött meg igazán. A természet közelében. S kapunk egy vegyes műfajú könyvet, melynek segítségével a Mészöly- és a Szávai-életmű szellemi, emberi hátterét ismerhetjük meg. Persze a kort is, hiszen a kötet szerzője Ceaușescu Romániájából jött át az anyaországba, és a kötet főhősével együtt az új világban is szerepet vállalt a kultúra és a közélet területén.

Kisoroszi tehát igencsak meghatározó helyszín és környezet. Pedig így jellemzi Szávai: „... Hűvös, elszáradt fű, melyről már elfújta a havat a tavaszi szél. Hervadtan itt felejtett, fonnyadt őszi táj...” Hajlamosak vagyunk ilyenkor jelképeket látni, de most nem ez a fontos. Fontosabb, hogy a természeti környezet a történet mind a négy szereplőjének kedves színtere (volt). Az urbánus emberek helyzete, akik ugyanakkor természeti emberek. A teremtett világ részei. S a kisoroszi kert Mészöly számára maga a Paradicsom! Az „úri virágokat nélkülöző vadon, az őstermeszlet. Az olvasót elragadja ez a szemlélet, akkor is, ha ő meg éppen egy, ettől különböző miliőben olvassa nyáron a kötetet. Ott, ahol az „úri virágok” uralkodnak éppen... S egy ilyen, elragadó részlet: „... A kisoroszi színek és fények – félho-

mályban is áttetsző foltok és kontúrok – mindenből áhítat-féleséget csiholtak...” Ez a mondat persze Szávait dicséri. Aki másutt egyébként értekezik a *mondat* fontosságáról. Hiszen prózaíró ő is, a legjobb fajtából!

A kép és a szöveg egysége is hangsúlyozandó. A különbség csupán annyi, hogy a fotók többsége amatőrnek mondható, szemben a szöveg profizmusával. A kép persze Mészölynek nem alapvető kifejezési formája, de a kötet vizualitása arról is tanúskodik, hogy van hozzá viszonya. S az is alapigazság, hogy a kép nem hazudik. S ez bizony még a mobiltelefonok előtti korszak, amikor még nem készültek milliószámra a képek. Ebben a digitalizáció előtti időben valószínűleg a hitelesség erősebb volt, mint manapság. Ahogy Szávai megjegyzi: „... Én Mészöly Miklóst szeretném (láttatni), így utólag. Ha belegondolok. (Inkább nem gondolok. Elégséges, ha be vannak kapcsolva körülöttünk Warhol kamerái...)”

S a képeket néhol elemző, de legalábbis kommentáló szöveg könnyed és természetes. Közben kapunk személyiségelemzést is a könyv főalakjáról, és megvan a fejlődés íve a kisgyermektől az érett és koros férfigi. Voltak vitáik, feszült pillanataik, ám ezek nem kezdték ki barátságukat és munkakapcsolatukat. Az egyik ilyen feszültségi pont volt az átmeneti politikai szerepvállalás, és ebben Szávai nem támogatta írórtársát. Mészöly jellemrajza mellett egyébként alaposan megismerjük Szávai világát is. S persze Polcz Alaine itt is megkerülhetetlen személyiség, és a férjéhez fűződő kapcsolatára igen találó ez a meghatározás: „egymást támasztó-támogató-tartó, boltívképző természet”. Mármost mindketten. Eszünkbe juthat velük kapcsolatban a múlt század nyolcvanas éveiben született Mészöly-mű címe is: *Megbocsátás...* Kapunk magyarázatot a különös alcímre, arra, hogy miképpen került oda a templom és a kilincs. Kós Károlyról tudatja velünk az író, hogy építményeihez még a kilincset is őt tervezte. Ehhez jön a következő fontos gondolat: „... Az igazi regényben a mondat éppolyan gondos figyelemmel megformált, mint egy jól tervezett épület szerkezetében a kilincs...” Remek észrevétel ez Mészöly prózájával kapcsolatban is!

Benne van a kötetben – krónikaszerűen – a Szávai és felesége vezette Pont Kiadó megalakulásának és fejlődésének a története is. A Mészöly házaspárnak ehhez is sok köze volt. Aztán mindkettejük könyveinek egy része is itt jelent meg, tehát ezáltal is tovább mélyült a kapcsolatuk. A krónika mellett itt lesz egyre elmélyültebb a kötet, Szávai intellektusának megfelelően. Szó esik a regényirodalom problémáiról, pl. arról, Mészöly miért nem írta meg azt a nagyregényt, amelyet egy ideig a barátja várt tőle. Aztán kikristályosodott, hogy inkább a kispróza az ő igazi területe. Emellett megismerjük írónk kritikai szemléletét az irodalmi élettel kapcsolatban, hangsúlyozván a *mű* elsőbbségét. S persze kikerülhetetlen Mészöly és a nők viszonya, valamint a „biológiai magány”, a gyermektelenség gondolja is.

Szávai Géza pályáján is fontos ez a vállalkozás. Tartozott ezzel kiváló szomszédainak és alkotótársainak. S nem melleleg: önmagának is.

(Pont Kiadó, 2022)

Borsodi L. László

A haza, ahová visszabújni

Vida Gábor: *Senkiháza. Erdélyi lektűr*

Mozaikszerűen kirajzolódó idő – ez a szö szerkezet fejezheti ki azt, ahogyan Vida Gábor három regényének megjelenési sorrendje (mindhárom a budapesti Magvető Könyvkiadónál látott napvilágot) és a történelmi kronológia viszonyul egymáshoz. Az *Ahol az ő lelke* először 2013-ban jelent meg, amely az első világháborúnak, a trianoni békediktátum aláírásának, Erdély Romániához való csatolásának és kezdeti hatásainak az időszakát fogja át. Az önéletrajzi karakterű *Egy dadogás története* (2017) ennek a traumatikus történelmi periódusnak a következményét, a kisebbségi léthelyzetbe kényszerült és a diktatúrává torzult román kommunizmust szenvedő Erdély világát jeleníti meg. Az *Ahol az ő lelke* (2019) második, átdolgozott kiadása – mintegy felcserélve a történelmi időrendet, okot és okozatot – az előzményekre irányítja a figyelmet, azt érzékeltetve, hogy az *Egy dadogás története* főszereplő-elbeszélője legfőbb problémájának, az idegenség-otthonosság kérdésének a magyarázata vagy legalább az eredője Werner Lukács korában és élettörténetében keresendő. Az ő világnézetében, magatartásában válik ugyanis diagnosztizálhatóvá mindaz, ami megváltozik Erdély státusában, közérzetében a poszt-trianoni létállapotban. A megírás sorrendjében az (eddig) utolsó könyv, az *Erdélyi lektűr* alcímmel ellátott *Senkiháza* (2023) pedig – akárcsak az *Ahol az ő lelke* – szintén visszaugorva az időben, tovább olvastatja Erdély történelmét, pontosabban újabb olvasatkísérlettel (a *lektűr az olvasat, olvasmány* értelemben válik értelmezhetővé a regényben) igyekszik kiegészíteni és megvilágítani az *Egy dadogás története* történelmi, politikai, társadalmi, antropológiai, lelki előzményeit, egyben árnyaltabbá tenni és módosítani korábbi olvasói stratégiánkat,¹ amely ok-okozati összefüggésben értelmezte az *Ahol az ő lelke* és az *Egy dadogás...* viszonyát. Az új könyv a megjelenített történelmi periódust illetően mintegy bekelődik az előbbi kettő közé, vissza- és elő-reutalva az időben: Kalagor Máté vagy Matei Călugăru élettörténetén keresztül jelenik meg Erdély és a világ történelme 1936. augusztus 1-től 1945. november 8-ig. Ebben a bő kilenc évben van minden: királyi diktatúra, vasgárda, kicsi magyar világ, második világháború, szovjet bevonulás, román kommunizmus. Olyan időszak, amelyben hol a román világ uralmát allegorizáló, történelemcsináló-terjeszkedő ortodoxia képviselőjének, Nicodim pópának a baját látják el, és akasztanak kutyát a templomában, hol a fasizmusért lelkesedő Kékly hadnagyot verik félholtra.

▼

¹ Ld. bővebben: Borsodi L. László: *Vida Gábor: Ahol az ő lelke* (Magvető, Budapest, 2019), Kortárs, 2021/7–8, 170–172. [A kritika eredeti címe: *Keresni a biztost, a valamit*]

Amennyiben Werner Lukács, az *Ahol az ő lelkének* főszereplője maga a két lábon járó hiányérzet, akinek Erdély sorsa mélyen belenyúl hányatott életébe, s ezért úgy definiálható, mint az erdélyi sors allegorikus alakja, akkor Kalagor Máté Werner rokona, csak másképp. Ahogy Werner idejében Erdély útban van Magyarországtól, az Osztrák–Magyar Monarchiától Románia felé, és ennek megfelelően Werner is állandóan úton van, keresve helyét a világban Kolozsvártól Budapestig, Fiumétől Port-Szaídig, Mombasától Eldoretig, Mount Egonig és vissza, Kalagor is úton van, igaz, egy szűkebb térben, Namajd, Vásárhely és Bukarest között, miközben szintén többszörösen idegen a világban. Az oklevél nélküli, tehetséges fiatal mérnök szerelmi bánata elől 1936 nyarán Bukarestből Erdélybe, az Isten háta mögötti Namajdba menekül azzal az elképzeléssel, hogy megjavítsa a régi, tönkrement vízturbinát, amely a város felvirágoztatását jelenthetné, ami nem következik be. Ennek több oka van.

„Gyakran szegeznek neki a kérdést: mit akar itt valójában? (...) Nyugalmat akarok.” Kalagor azonban „nem igazán találja helyét ebben az egészben” (*Hétköznapok*). Több vonatkozásban sem lelheti meg nyugalmát. Nem, mert a román fennhatóság alatt élő, az első világháború nyomán született trianoni békediktátum következményeit sínylő multikulturális Namajd polgárai gyanakodva figyelik. A világvégi kisváros világához képest a nemrég berendezkedett, hatalmi állásait a valahol messze, Európában erősödő fasizmus ellenében megtartani akaró román politikai hatalom emberének, őt magát pedig románként tartják, és ő is minden más, a zsidó, német és főleg magyar részről jövő megnyilvánulást a személye, a románsága iránti támadásnak véli: „ki volt már akkor adva rendeletbe régen, hogy nem szabad oláhozni, de senki nem bírja megállni. Nem a szó a sértő, mondta egyszer, hanem a hangsúly, a magyart is lehet úgy mondani, hogy *bozgornak* hallja az ember.” (*Ló és lovak*) A román hadsereg tartalékos tisztjeként azonban, miután 1941. június 22-én „a német csapatok megindultak a bolsevizmus elleni szent keresztes háborúba”, és behívadják Vásárhelyre, hogy „magyar” katona legyen, magyarnak vallja magát (*Barbarossa hadművelet*), akárcsak akkor, amikor a román átállás után Moldovan kijelentésére reagálva, miszerint „Románia ismét a románoké”, úgy reagál, hogy: „Én magyar vagyok, én mit csináljak, ha Románia a románoké lesz” (*Béke van megint*). Lehetne azt mondani, hogy a főszereplő kettős identitású, román–magyar nemzetiségű, de ezt éppen az ő magatartása, valamint a namajdi mikrovilág és az egymást váltó politikai elit hozzá való viszonyulása cáfolja. Identitását kereső, identitás nélküli ember, aki nemcsak a többnemzetiségű namajdiaknak és a változó, tágabb politikai kontextus, a román vagy az átmenetileg regnáló magyar hadsereg tisztségviselőinek idegen, hanem elsősorban önmaga számára tisztázhatatlan az identitása, önazonosság-idegen. Identitásbeli köztessége s emiatti meghatározhatatlansága a *Barbarossa hadművelet* című fejezetben fogalmazódik meg a legtömörebben és a legironikusabban: „Ahány hivatalos irata van, annyi néven szerepel, mondta egy százados Vásárhelyen, amikor végre beszóltották az

irodába. Călugăru Matei, Mateiu, Kologor Matei, Kalagor Máté, Cologor Mathias, Bukarestben született 1906-ban, Firtosváralján anyakönyvezték 1916-ban, Kalagor Mátyás néven, mint aki tízévesen született. A tiszt unottan letette a papírokat. Milyen név ez a Kalagor? (...) Azt állítja, hogy magyar, mondta a tiszt gúnyosan, és a román hadsereg tartalékos tisztje.” Az aktuálisan fennálló hatalom embere ironizálva ítélezhet ugyan, a főszereplő nevének változatai azonban inkább arra mutatnak rá, hogy a kor, amelyben élnie adatik, olyan önkényesen és kiszámíthatatlanul gyorsan változó tragikus történelmi periódus, politikai-társadalmi közeg, amelyben az ember nem lehet irányítója a saját sorsának, csupán elszenvedője.

Identitászavarával/-válságával(?) és a két világháború közötti politikai hatalomváltásokkal összefüggésben Kalagor/Călugăru létbizonytalanságban szenved, bár hogy szenvedne, nincs kimondva. Inkább úgy vélem, szenttelenül, szó nélkül cselekszik, de cselekvése nem saját elhatározás következménye, hanem végrehajtás, mert sodródik a katonai rendelkezéseknek megfelelően. Megjelenik a román, majd a magyar, majd megint a román katonaságnál, de valójában egyik hatalomnak sincs rá szüksége, nem tudnak mit kezdeni vele. Mint ahogy nyugalomra vágyva egyik politikai ideológiáért, sem a fasizmusért, sem a bolsevizmusért nem lelkesedik. Ennek a kívülállási vágnak a metaforikus térbeli kifejezője, hogy lakott településen kívül, a havason telepedik le családjával. Leginkább a szakmai tudása, illetve az ehhez viszonyulni nem tudó, nem akaró, mert képtelen éppen aktuális hatalom nemtörődömsége, valamint a legális papírjai mentik meg mindkét hatalom megtorlásától: „azt sem volt nehéz belátnia, hogy minden bizonnal kémnek tartják, Romániában pedig szökevénynek, bár a papírjai rendben vannak, de a lelke, hát az nincs, és nem kém, nem szökevény, bár ezt egyre nehezebb elmagyarázni” (*A kísértés*); „Kalagort azokban a napokban többször is letartóztatták, majd elengedték, egyik nap kinevezték a város elöljárójának, másnap szinte agyonlőtték.” (*Igazi háború*) Így lavíroz Bukarest, Namajd és Vásárhely között. Bár kezdetben a *b* betűvel kezdődő fővárosban jól érzi magát, aztán már ott sem. Térbeli bolyongása szintén helyt nem találásának a kifejezője: „Ment Kalagor a bukaresti utcán és szabadnak érezte magát” (*Katonaság*); „elszokott a nagyvárostól, azt érzi, hogy minden és mindenki megváltozott, négy év éppen elég ehhez.” (*Béke van megint*) S mint kiderül, tudása hasznavehetetlen, alkalmazhatatlan vagy kepleri módon (el)árulható. Nem csupán az általa nem áhított katonai karrierjéből nem lesz semmi (sőt, állandó hívatgatása zaklatásának az egyik fő forrása), hanem a vízturbinával kapcsolatos tervei is csődöt mondanak, aminek kevésbé ő, mint inkább a politika, a változó hadi szerencse az oka. Namajdba azzal a megbízatással érkezik, hogy a siralmas állapotban levő turbinát megjavítsa és működésbe hozza. Lassú lépésekben fel is szereli, de épp csak elindítaná, hogy a visszarendezkedő bolsevizálódó hatalom csatlósai a tartozékait újra szétlopják. Így lesz a működésképtelen turbina Erdély és az életterlen erdélyi lét szívszorító metaforája: „Azután egy nap

hatalmas amerikai gyártmányú teherautó jelent meg, az orosz katonák szakszerűen leszerelték a generátort, kiemelték a járókereket, kivésték a csigaházat a betonból, leszerelték a transzformátort és a kapcsolószekrényt, majd elhajtottak. (...) Bement az üres turbinaházba, legszívesebben felkötne magát a csörlő láncára, erre gondol, de az oroszok azt is elvitték, hát inkább elsírta magát” (*Igazi háború*).

S ahogy identitásnélkülisége, -köztessége nem jut el megnyugtató önazonosságig, ahogy nem érzi jól magát a katonai világban, és nem érvényesül a szakmában („Tartalékos őrmester egy csupán papíron létező repülőezredben”), ahogy idegen marad Namajdon, és idegenné válik számára Bukarest („most mehet megint haza, abba a porfészekbe, ahol nem is tudja pontosan, hogy mit keres, meg nem is keres valójában semmit” – *Béke van*), ugyanúgy nem találja a helyét a magánéletben sem. Bora, a felesége Namajdhoz és a havashoz köti, mert a gyermeke anyja, de nem sokat tudunk meg arról, hogy a vele való intim együttlételekben kedvét leli-e, csak annyi derül ki, hogy a katonai behívók és más nők miatt folyton otthon hagyja, elutazik, és visszatér hozzá. Mintha a nőktől és a katonaságtól való menekülési kényszerből térne vissza hozzá, ő az, akitől távol, akihez képest ideig-óráig élni tud, hogy újra és újra felismerje (ha egyáltalán felismeri) élete élhetetlenségét, és akinek nem tud beszélni, nem beszélhet arról, amit máshol és más nőknél tapasztal, megél. Ugyanakkor hiába keresi a boldogságot a Bukarest melletti „felhagyott erődrendszer északi részének földhányásait ellepő erdők és a sáncokat is elöntő tavak között” (*Schwartz*) fiatalkori szerelménél, az örmény Yeznig Sahaghian nevelt lányánál, a vadóc, érzéki Enzánál (mintha a lakhelye megtalálásának bonyolult volta az elérhetetlenségét sugallná), vagy hiába van mellette az özvegy, zugivó, egyébként bölcs Lóczy Alíz, akinél korábban felesége, Havadi Borbála lakott. Egyik nő sem tudja megadni számára a boldogságot, egyik sem tudja megteremteni áhított nyugalmát. Kalagor Máté harminctól negyvenéves koráig végigkövethető élettörténete (élettörténet-töredéke) – annak ellenére, hogy megnősül, gyermeke születik, birtokot épít, reményteljes karrierre számíthat – nem válik fejlődésregénnyé, mert mintha identitásválsága, az őt körülvevő kor politikai-társadalmi kiszámíthatatlansága-kaotikussága, az, hogy tervezés helyett mindig a túlélésre kell berendezkednie, rávetülne a nőkkel való kapcsolatára is. Talán a nők jelenthetnének számára kapaszkodót az élet egyéb területein elviselendő bizonytalanságok között, de hiába élheti meg Bora mellett a családapai szerepet, hiába áll mellette Alíz a maga bölcs meglátásaival és Endza a nagyvárosi élet szabadságának ígéretével, Kalagor a különféle női identitások között is csak ténfereg, nincs határozott elképzelése, magánéletének sem lesz határozott iránya, ugyanúgy passzív marad, ugyanúgy nem kezdeményez, és sodródik, mint életének más területein.

Nem is nagyon van más választása, mint a bolyongás, hiszen Kalagor Máté/Matei Călugăru alakja és élete olyan, mint közvetetten a bolsevikok vagy nácik, közvetlenül a román vagy a magyar politikai hatalmak által befolyásolt, de a világ

nagy történelmi sorsfordulótól távoli, csak annak következményeit elszenvedni kénytelen Namajd lakóié. A beszélő nevű világvégi kisváros tulajdonképpen a címbeli Senkiháza szinonimája, a kettő együtt pedig Erdély (történelmének) allegóriája, amelyben nincs egyéni sors, hanem csak közösen túlélhető vagy nem túlélhető sorstalanság. Az ifjú mérnök élettörténete tehát nem értelmezhető Namajd-Senkiháza-Erdély történelme nélkül és fordítva. A kettő szervesen egymásba épül. Így válik főszereplővé Kalagor Máté tízéves életszakaszának, -töredékének elbeszélésén keresztül Erdély történelmének nevezett időszaka. Namajd, a regény fő helyszíne zárt világ: lakik benne zsidó satócs (Tiegelmann Ahasvér), német fényképész (Anton Schwartz), magyar polgármester (Kacsó Kiss Károly), székely havasi ember (Iszlai), magát nemesnek tartó magyar tekintetes asszony (Lóczy Alíz) és a fasizmussal szimpatizáló hadnagy (Kéký), román plutonyér (Danila), jegyző (Moldovan), polgármester (Ursu Arcadiu), pópa (Nicodim) és *románföldi* mérnök (Kalagor Máté/Matei Călugăru), van benne százados juharfa és történelemcsináló, újonnan épült ortodox templom, szász emberről elnevezett Fischer, később Fischer-Pescarula románosított vendéglő, szétlopott turbina, és vannak politikai széljárás-tól függően románról magyarra, majd újra román nyelvűre változtatott utcanevek (pl. hol Regele Ferdinand, hol Horthy Miklós út). Namajd mindenkié, főképpen a magyaroké és a románoké, de voltaképpen senkié. A sorsa nem érdekli sem a nácikat, sem a bolsevikokat, sem Hitlert, sem a román királyt, kizárólag – érdekeik és túlélési stratégiáik érvényesítése érdekében – azokat, akik benne élnek, de lehet, valójában őket sem, várván, hogy *na majd* történik valami velük/értük, de nélkülük. A nagypolitika nem vesz tudomást a kisváros polgáraitól, csak megkeveri azok életét. Namajd alapkaraktere a távolság: távolság a fenyegető háborús világpolitikától, a magyar és a román politikai érdekektől, távolság önmagától. Mintha egy Európán kívüli sziget lenne, amelynek kisszerű történéseit, embereit mégis befolyásolják a szigettől távoli történések, amelyeknek nem lehetnek részei, csupán passzív szemlélői vagy tehetetlen elszenvedői. Ez a kívüliség, távolság, illetve a történelmi eseményekről szóló narratívák viszonylagosságát illető kritika fogalmazódik meg a következő, Vida Gábor írói stílusára jellemző szarkasztikus részletben: „Ám a december 1-je másféle ünnep, mert egyesek tudták, hogy volt akkor valami nagy román gyűlés, amin kiadtak egy proklamációt. Azért nem Aradon történt, mert a szerb hadsereg éppen elfoglalta Temesvárt, féltek a rendezők, hogy Aradot is megszállják, elfutottak hát Gyulafehérvárra, arra éppen járt még vonat. Namajdot senki sem képviselte (...), a kolozsvári nagy magyar és székely gyűlésbe sem lőtt bele a román hadsereg, nem volt srápneljük, vagy talán mert tudták, ártalmatlan felvonulás az egész. Namajdot ott sem képviselte senki.” (*Vásár megint*) Mint ahogy a háború is bagatellizálódik, mire Namajdra ér („Namajdon három napig tartott a háború” – *Igazi háború*), sőt az is szinte mindegy, hogy ki van hatalmon, hogy háború van-e, vagy éppen béke, mert ezek a fogalmak is felcseré-

lődnék, viszonylagossá válnak, akár egy abszurd világban: „A béke is csak a háború folytatása más eszközökkel” (*Béke van megint*).

A Namajdra, allegorikusan a Senkiházának nevezett Erdélyre vonatkozó kijelentések felvetik a kérdést: milyen történelemszemlélet érvényesül a műben? Ennek kifejtését az elbeszélői magatartás, az elbeszélésmód felől vélem körvonalazhatónak, aminek a paramétereit az első (*A hálátlan utókor*) és az utolsó (*Folytköv.*) fejezetben jelöli ki a mű. A narrátor által érvényesített nézőpont a mindentudó elbeszélőé, aki az elbeszélte történelmi időszakot és (élet)története(ke)t természetesen utólag, a „hálátlan utókor” perspektívájából beszéli el. Miközben ironikusan rámutat arra, hogy a történészek narratívája szubjektív, azaz viszonylagos („Nem győztesek írják a történelmet, hanem esendő emberek.”), kijelenti, hogy nem történelmi igazságokat akar kimondani, nem történelmet akar írni, kronológiát, hanem elbeszélést: „nem az igazság restitúciója most a célunk, hanem csak elmesélünk ezt-azt”. Ezzel azt is állítja, hogy a nyelv nem alkalmas a múlt történéseinek leképezésére, azok okainak objektív magyarázatára, csupán azok egyfajta értelmezésére, és a reflexív történetmondáson keresztül a célja az elgondolkodtatás. Ez a narratori mindentudás nem viszi Vida Gábort a hübrisz bűnébe. Annak ellenére ugyanis, hogy a tőle megszokott és immár elvárt prózapoétikai eljárások szakszerű érvényesítése mellett hihetetlen történelmi erudíciót mozgósít, *nem adagol túl*, nem válik elfogulttá, nem ítélkezik, de nem is játszik utólagos *békítő show-t*, vagyis nem ad lehetőséget arra, hogy az utókor nevében ideologikussá váljék. A múltat a maga *ottságában* és *olyanképpenségében* igyekszik jelenné és jelenvalóvá tenni, megérteni és megértetni. Ezt egyrészt azzal éri el, hogy a működtetett műveltséganyag a megjelenített emberi sorsokba kódoltan, a történelem a kisemberek mindennapjaiba beleszóló hiteles tapasztalatként válik élővé, a történelem tehát a kisemberek történelme, alulnézetből; másrészt azzal, hogy nemcsak a kor történéseit és emberi magatartásait, hanem az utókor narratív perspektíváját is ironizálja. Miközben ott munkál minden eseményben, emberi sorsban a dráma, a tragikum, vagy annak a lehetősége, a narrátor a „hálátlan utókor” (ön)ironikus távlatából önmérsékletet és önkritikát gyakorol saját elbeszélése fölött (akárcsak azzal az elbeszélői eljárással, ahogyan az utolsó fejezetben megszakítja az elbeszélés fonalát): „A hálátlan utókor mindig többet tud a világról, mint a bölcs és elégedett jelen. Hálátlan utókoroknak lenni könnyű, mert nemcsak azt tudjuk, amit az elbeszélte események hősei nem, hanem azt is, mit sügnánk nekik. (...) Pedig arra vágyunk a múlt elbeszélése révén, hogy beleszólhassunk. Ha én ott lettem volna, ha én csináltam volna, minden egész másként zajlik. Itt és most sem könnyű a dolgokat igazítani vagy elfogadni, ott viszont kiválóan megoldottuk volna az összes megoldatlan feladatot. Ez a mi hálatlanságunk.” (A bekezdésben olvasható idézetek *A hálátlan utókor* című fejezetből származnak.) Ezzel azt is állítja, hogy a valamikori történésekben benne álló emberek magatartása hozzáférhetetlen, nem írható le, nem beszélhető el a maga teljességében, és főleg nem ítélhető meg/el,

mert számukra nem volt adott az a külső perspektíva, hiányzott az a többlettudás, ahonnan, aminek a birtokában esetleg másként cselekedhettek volna. S hogy minden, ami volt, az a jelen felől narrálható, de másként, a múlttól való elválasztottság tudatában, amiből esetleg levonhatja a következtetést az utókor a maga számára, de azt is a dolgok viszonylagosságának és annak a figyelembevételével, hogy a jelen embere ugyanúgy többlettudás, külső nézőpont nélkül él saját korában, mint elődei, vagyis hogy a történelmi korok és a róluk szóló narrációk is tulajdonképpen csak ismételhetik egymást.

A fentiekkel összefüggésben fogalmazódik meg az ars poeticának tekinthető írói felelősség, ami abban áll, hogy „az a múlt, amit nem meséltünk el aprólékos gonddal, meg sem történt”, tehát a múlt elbeszélése írói feladat, alkotóetikai kötelesség, ugyanis a múlt az irodalom által jön létre, és válik a jelen tapasztalatának a részévé annak tudatában, hogy „A dolgok állásán az utólagos tudás már nem változtat”, s hogy „tovább zajlik minden történet nélkülünk is.” (*Folytköv.*) A regény zárata azonban nem hajlik pesszimizmusba, hanem az örök emberi sors, a mulandóság és a történelem megállíthatatlanságának, körforgásszerűségének rezignált tudomásulvételéről van szó, ami úgy emberre szabott, hogy az az egyes emberek és korok fölötti, illetve azok együtt alkotják a beláthatatlan és végeérhetetlennek tűnő egészet. S ha fel is merülne a kérdés az utóbbi idők Erdély-regényeinek olvasása nyomán, hogy az ironikus distancia-e az egyetlen megengedett (?) vagy legkedveltebb (?) nézőpont, ahonnan elbeszélhető lenne bármi is a múltból, akkor Vida regénye éppen annak a bizonyítéka, hogy az elbeszélői többlettudásból és vállalt írói-elbeszélői magatartásból származó ironikus beszédmód egyoldalúságának lehetősége miként kerülhet el a drámai, tragikus momentumok elbeszélésével és az elbeszélői reflexióból adódó rezignált gondolkodói attitűddel. Nem különben ez az ellenpontosító eljárás választ ad arra a dilemmára is, hogy egyáltalán – az írói feladat (ön)beteljesítő gesztusán túl – miért érdemes történelmi regényt olvasni. Talán azért, hogy a múltat ne megítéljük, ne csupán *tanulságokat vonjunk le*, hanem elsősorban a mű által feltett kérdésekre válaszlehetőségeket keressünk, és kritikusan gondolkodjunk a saját jelenünkről, önmagunkról. Arról például, ahogyan a *Senkiháza* a Markó Béla-i *A haza milyen?* kérdéshez közelít: „A haza anyánk és apánk, a haza a jóisten vagy még annál is több, a haza mi vagyunk, amikor meghalni kell, de nélkülünk van, ha életben szeretnénk maradni. A haza az anyátok piccsája, amibe vissza szeretnétek bújni” – mondja „egy sötét este tekintetes Lóczy Alíz”. (*Ébredések*) Érdekes, miért nem Kalagor Máté vagy Matei Călugăru mondja ki ezeket a szavakat. De mindegy is. Akárki is. Elégedjünk meg azzal, hogy végiggondolásra érdemes, nemcsak a hazadefiníció, hanem a teljes regény által felvetett problémakör.

(Magvető, 2023)

Ágoston Enikő Anna

Mint lepke a bábjából

Kabdebó Lóránt: Valami történt

A lepkéknek sokféle fajtája van a világon: tudják ezt, akik a gyűjtésnek élnek, vagy akik bejárva a természettudományi múzeumok gyűjteményeit, szembesülnek a végtelen vitrinek mögötti színes szárnytengerrel. A lepke meghökkenítő képessége a bábbal történő átváltozás, de vannak olyan fajok, amelyek a hernyólét elhagyása után is képesek a folyamatos változásra. Meglepő tapasztalat, hogy a kék pillangók, a morpho menelausok színét csak mi látjuk kéknek, de ahogy közelebről megvizsgáljuk, láthatóvá válik a fényvisszaverő felszín trükkje, miként válik változatos színűvé és vibrálóvá a felszín. A szárnyak mikroszerkezetének mérete hasonló a fény hullámhosszához, így a fényvel reakcióba lépve színt produkál a lepke felülete. A létrejövő diffrakcióban a fény elhajlik, így a szárnyak fényforrássá válnak, megvalósítva a vibráló hatást. Szabó Lőrinc költészetének vizsgálatakor alkalom nyílik a természettudomány és az irodalomtudomány találkozására. Kabdebó Lóránt úgy tanulmányozza Szabó Lőrinc költészetét, mintha egy ritka morpho menelaust talált volna, melynek a szárnyán a speciális mikrostruktúrának köszönhetően a fény folyamatosan máshogy törik meg, így a kék szín optikai hatás, a befogott fényt mégis saját fényforrásává teszi a vibrálóvá váló szárnyfelületen.

„Ami megtanulható: a »nyugatos« költészet áthagyományozható értékei. Milyen büszkén írja: »a magyar költészet az én nyelvemen beszél« – amikor ő már (mint lepke a bábjából) kilép az önmaga rögzítette, átértékelendő hagyományból.” (155.) Kabdebó Lóránt egy olyan lírai megszólalásra talált, amely alapjaiban a nyugatos hagyományokból táplálkozik, mégis olyan átváltozáson ment keresztül, amely sajátossá és folyamatosan változóvá tette a megszólalást. Olyan belső dinamikát nyer a poétika, mint a pillangó vibráló felszíne: nincs stabilizált szín, de a költői megszólalás mégis folyamatosan újuló és sajátos, amely a költészet homogén jellegét adja a folyamatos átváltozások ellenére is. Szabó Lőrinc költői nyelve olyan nyelvi-poétikai szerkezetben lép működésbe, amely folyamatosan képes a változásra a rá eső fény hatására: nincs konkrét szín, mégis egyedülálló a költői nyelv mikrostruktúrája. Kabdebó egy egész életművet fog át ebben a vizsgálatban, hogy a színváltó képesség minden mozzanatát megérthesse. Ennek a fényhajlító struktúrájának a felismeréséhez – ahogy a külső hatásokat folyamatosan másképpen töri meg ez a költészet, ahogy a nyelv maga is változásban van – az életmű és az életrajz alapos ismerete szükséges.

A kötet nemcsak az életmű folyamatos változásdinamikáját követi végig különböző tematikák alapján, hanem a költő biografikus oldala is be- és megíró-

dik: hosszú idézetekből, naplófeljegyzésekből ismerjük meg Szabó Lőrincet. A lírai fejlődéshez kapcsolódó hatásokat pedig úgy kapjuk meg az idézetekkel, hogy nem szükséges felkeresni a könyvtárban a forrásokat a megértésért: minden jelen van a tanulmányokban érthetően és átélhetően. Kétségtelen, hogy Kabdebó Lóránt az egyik legnagyobb közvetett ismerője volt a költőnek. A tanulmánykötet bevezető fejezetében pedig megismerhetjük azt a lelkesedésből táplálkozó munkaszellemet, amely a szerzőt pályája elején még a magányos kutatásban inspirálta Szabó Lőrinc lírájának tanulmányozásában. Idővel érzékenységgel és türelemmel választotta ki maga köré, tanította és fogta össze a kutatókat. Megmutatta, hogy Szabó Lőrinc életművének jelentőségét a benne lévő lehetőségek igazolják, amit a számtalan publikáció, a háromkötetes kritikai kiadás is alátámaszt. A tanulmánykötet szerzője az elmúlt ötven év Szabó Lőrinc-kutatásának lelke és mozgatója volt, amit visszatükröz a kötet sokrétűsége is, a távoli pontok érintkezéshálózatának feltárása az életműben. Kabdebó folyamatosan említést tesz korábbi kutatási eredményeiről, és be is illeszti őket továbbírva vagy igazolva a jelen kötet eredményeit. Ajánlást tesz a még részletesebb tájékozódásra, ezzel is tanúskodva a lírai életmű tág ismeretéről. Mindeközben Szabó Lőrinc költészetét át is éli, személyes ügye és élete lesz megmutatni költészeté értékeit és személyisége izgalmasságait.

Kabdebó Lóránt egy olyan nagyívű rálátást tesz lehetővé Szabó Lőrinc életművére, melyen keresztül kiemeli a költő léthez fűzött belső dialógusát, kérdésfelvetéseit és válaszait, és ezzel együtt a poétikája folyamatos megújulását. A létezés változatai egy olyan metafizikai síkon mutatkoznak meg ezen a poétikai úton, amelyet, mint láthatatlan fényt, befog a nyelv, és a lírai mikroszerkezetben kap színt. De ez a szín nem a külső világ színe, hanem a vers maga válik szín- és fényforrássá szenuálisan vibrálva, akár a kék pillangó szárny szerkezete. A „rettenetes” megfogalmazódásával, a változtathatlanság felismerésével mégis folyamatosan képes a poétikai megújulásra Szabó Lőrinc lírája a létezésről gondolkozva. Költészeté felülírja a hagyományos létértelmezéseket a létezés mozzanataira való állandó rákérdezéssel és annak versbe foglalásával. Az életmű utolsó két kötetéig eljutva változik át újra és újra a lírai megnyilatkozás a szüntelen rákérdezéssel. Ez a dinamika adja Szabó Lőrinc költészetének egyik különlegességét, a permanens belső diskurzus, amely megújítja a nyelvi formákat is a szemantikai változások mellett. Az életmű végén eljut a *Tücsökzenében* és *A huszonhatodik évben* megmutatkozó sorsköltészetben elhelyezett létköltészetig, az alkotással egybeköthető létélményig, mellyel a létezés teljességére való rákérdezés új módja valósul meg. A létezés megragadására az életműve során egy egyre nagyobb fénybefogó, létbefogó nyelvi-poétikai rendszert hoz létre, amelyet a tanulmánykötet részletesen megragad szoros és átfogó olvasatokkal egyaránt.

Kabdebó Lóránt figyelembe veszi a Szabó Lőrinc költészetének bábját építő nyugatos hagyományt, de a kifejlődött lepke szárnyait érő kortárs magyar és

külföldi szerzők hatásának fénysugarait is alapos ismerettel tárja elénk. Olyan a költőre ható és utólagosan relációba hozható komparatív kapcsolatokat tár fel, amelyek filológiailag is alátámaszthatóan hozzák létre ennek a költészetnek a színhatásait, vagy pedig az értelmezést gazdagítják, és a költő halála után adnak új fényt és színt a lírai nyelvnek. Mintha ezek a versek, akár a már megdermedt és vitrinbe kiszúrt pillangók, még a filológiai kontextusról leválva is képesek a vibráló szenzuális hatásra, a mikroszerkezet új fényekkel való megvilágítására. A komparatív módszereken keresztül újraértelmezés, az új megvilágítás új színárnyalatokat ad a szárnyaknak, a verseknek. Csak néhány ilyen filológiai és komparatív hatást említve: Yeats, T. S. Eliot, Heidegger, Goethe, Horatius, Nietzsche. Mindeközben különösen érdekesen tárja fel a tanulmánykötet azt, ahogy a költő a különböző vallásokból merít, ahogy elegyíti őket, vagy éppen egyik-másik válik dominánsabbá a poétikai formálódásban, a lét kérdéseinek megválaszolásában: táplálkozik a kereszténységből, a buddhizmusból, valamint az iszlám szúráiból is.

A szoros olvasás módszerével feltérképezhetővé válnak az életmű formálódásának mélyrétegei, mozzanatai. A *Sivatagban* című vers grammatikai-szintaktikai interpretációja rámutat Szabó Lőrinc poétikájának mikroszerkezetére, és alátámasztja a léttel kapcsolatos poétikai megformálás alaposságát. A lehető legközelebbi módon figyeli meg ritka lepkéjének szárnystruktúráját. Ennél az olvasatnál látványosan érvényesül az a fajta megfontoltság, amely Kabdebó egész irodalomtörténeti munkásságára jellemző: láthatóvá teszi a szerző emberi oldalát, saját olvasatát a filológiai kutatáson keresztül, de mindeközben figyelembe veszi a vers szerzőről és élményeiről leválasztható poétikai értékét. A *Sivatagban* lételméleti poétikája mellett megismerhetjük azt a Szabó Lőrincet, aki az egyiptomi utazása során még a világ legegyszerűbbnek tűnő tárgyait is olyan analitikussággal figyeli meg, ahogy verse grammatikai-szintaktikai szerkezeteit felépíti. Megfigyelőképességét ismerhetjük meg abból, ahogy lehajol a sivatagi homokhoz, hogy közelebről megfigyelje, mennyire száraz, hogyan reagál a vízre, milyen kristályossá formálta az idő. Rálátásunk nyílik költői, világfigyelői attitűdjére, ugyanakkor Kabdebó felhívja a figyelmet az egyiptomi élmények és a vers szétválaszthatóságára is. A vers önmagában is működik, szerkezete egy olyan személyes és időbeli élményt hoz létre, amelyben az én nem személyében, hanem érzékletein keresztül van jelen. Ugyan Kabdebó Lóránt tágabb perspektívákban gondolkozik, mégis ezzel a szoros olvasattal bebizonyítja, hogy a tanulmányaiban számos verset mozgó poétikai hálózat mögött olyan mélyrétegek húzódnak, amelyek megalapozzák az észrevételeit.

A nagyívű látásmódban egymást is más megvilágításba állítják a versek ezzel feltárva interpretációs területet, a tanulmányokban sokrétűbb párbeszéd alakul ki, visszaigazolva a poétikai gazdagságot. Kabdebó Lóránt minden ismert adatot felhasznál a monumentális poétikai látványhoz, így még a gyorsírásban fennma-

radt töredéket, mint a *Jeszenin utolsó éjszakája* ciklust is beépíti a Szabó Lőrinc-i poétika összefüggés-rendszerének látványába. Egész képet kapunk a költő alkotói felfogásáról a poétikáján keresztül. Kabdebó Lóránt tanulmánykötetének felépítése mondhatni a tudományos katarzisélményben csúcsosodik ki, ahogy az utolsó fejezetben az ars poetica és a teológia találkozásában összeér minden – az előző fejezetekben tárgyalt – poétikai elv és filológiai élmény, mintha együtt végeznénk a kutató szerzővel a gondolkodást a filológiai gyűjtőmunka során, bejárva a poétikai-nyelvi, létköltészeti gondolkodás kérdésköreit, amíg együtt rá nem látunk a teljes panorámára, amelyet addig csak részletekben, közelebbi rápillantásokból fedezhettünk fel. Kabdebó Lóránt úgy vezeti végig saját felfedezőútjain az olvasót, hogy nem korlátozza Szabó Lőrinc vagy a rá ható, poétikájával kapcsolatba lépő kortársak hangjainak megszólalását. Olyan finom érzékenységgel találja meg az idézhetőség mennyiségi határait, hogy az idézett hang önmagában is értelmezhető anélkül, hogy ő irányítaná az interpretációt, inkább finoman vezeti a versek mellett a gondolatmeneteit. Az olvasó anélkül is élményszerűen veheti a kezébe a tanulmánykötetet, hogy az allúziók után kutasson a könyvtárban, mert mindent kézbe kap, mintha jelen lenne az irodalomtörténész kutatóútján, és saját maga is továbbgondolhatja Szabó Lőrinc líráját és a hozzá kapcsolható műveket. Mindeközben Kabdebó személyes viszonyai is feltárnak a költő kapcsán. Részt vehetünk vele azon az úton, ahogy a filológiai munkán keresztül felfedezi a költő emberi oldalát és kapcsolatrendszerét. Egy újabb interpretációs úttal egészíti ki a poétikai utat, de nem írja felül a lírai életművet, és személyesebbé teszi a költővel való kapcsolódást.

Feltárnak a költő szellemi kapcsolatrendszerei, a körülötte lévő emberek hatásai, élete jelentősebb mozzanatait, amelyek párhuzamosan haladnak a poétikai fejlődésével, létrehozva egy olyan lírai megszólalásmódot, amely leválasztható az életrajzról, de összeolvasva azzal a költő alakja is kirajzolódik. A tanulmánykötet olvasása során jelen vagyunk abban a pillanatban, amikor Szabó Lőrinc pályája elején megmutatja Babits Mihálynak, az irodalmi élet jelentős alakjának Áradás, áradás! című versét. Látjuk a költő visszaemlékezésén keresztül, ahogy Babits remegni kezd, és utólag is visszhangzanak az életrajz múltjában a szavai: „ennél nagyobbat Vörösmarty óta nem írtak”. Így fedezi fel Szabó Lőrinc a „rettenetést”, és próbálgatja a kriminalizálódott poétikát, előkészíti a rátekintést az emberi létezés szereptelenedésére. Megérthetjük József Attila és Szabó Lőrinc poétikai és az a mögött húzódó személyes kapcsolatát. Ahogy Szabó Lőrinc bevallotta, egész életében belső monológok mozgatták, amelyeket saját magával vagy egy erre méltó társal folytatott magában. Kabdebó Lóránt feltárja, hogy milyen indikátorként hatott Szabó Lőrinc belső párbeszédeire az élmény, amikor József Attila fejből felmondta neki a *Te meg a világ* verseit, és hol kritikával, hol dicsérettel illette. A nemzedéki különbség és a történelmi háttér kétféle poétikai látást alakít ki a

két költőben, amik párbeszédbe lépnek, és formálják az alkotói utat. Szabó Lőrinc József Attila halálának ellenére is folytatja vele a belső vitát a *Tücsökzenéig*, melyben kiteljesedik létköltészete.

„Isten szava, Igéje, ígérete” – hangzanak fel a tanulmánykötet sorai között a lelkész szavai Szabó Lőrinc temetésén. Kabdebó újra és újra emlegeti ezeket a szavakat az élete során, ahogy minden évben tiszteletét teszi a költő halálának napján rendezett megemlékezésen. Jelen lehetünk az egyetemista Kabdebóval az irodalomtörténetileg is jelentőssé váló eseményen, ahol a tanulmánykötet szerzőjének szemén keresztül a mi tekintetünk is összeakad Németh László zöld szemeivel a temetésen. Mégis a Szabó Lőrinc-re vonatkozó mondat válik dominánssá az emlékből, ahogy végül az irodalomtörténész életében is a lelkész szavai erősödnek fel az emlékezetben. A tanulmánykötet személyes hangvételt növeli, ahogy megértjük: Kabdebó Lóránt egész életébe beleszövődik Szabó Lőrinc költői életművének és életeseményeinek, a hozzá fűződő személyes élményeinek nyelvi dimenziója. A kötet szerzőjének vérkeringésébe bekerülnek a szavak és hangzanak fel újra és újra, ahogy fokozatosan megérti a lírai életművet. Ennek megvilágító példája, ahogy Kabdebó az előző monográfiája címadásánál ébred rá, mit is jelent az „egy Költő Agya”, és vallja be a jelen kötetben: „most jutottam el a Szabó Lőrinc költészetben megjelenő oximoron megértéséig”. Olyan párbeszédnek jönnek létre a könyvben, amelyek a jelen lévő irodalomtörténész és a halott költő, valamint a múltban az élő költő és a vele kapcsolatba lépők szövedékéből tevődnek össze. Érdekes példa, ahogy az irodalomtörténeti megértésbe beágyazódik például az a felfedezés, ahogy Szabó Lőrinc a pasaréti lelkésszel, Joó Sándorral és a külföldön diplomázott protestáns teológus házaspárral való találkozásánál utat talál a költő agya és a mindenség oximoron gondolati és poétikai kiteljesedéséhez.

„Miért írnak, és miért olvasnak a történelem változásai idején az emberek verseket?” – teszi fel a kérdést Kabdebó. „Szabó Lőrinc verseinek válasza: a szövegben rejlő bűvópatakokért, amelyek összefüggést keresnek »egy Költő Agya« és a »Mindenség« között.” (247.) A kérdés és a válasz ugyan a múltra vonatkozik, de a tanulmánykötet nemcsak a költő korszakának kontextusát tárja fel, hanem a poétikai megszólalás jelentőségének felfedezésével, a költő emberi karakterének felélesztésével a jelen olvasóval is kapcsolatba lép. A kötet terjedelmes vallomás Szabó Lőrinc ma is vibráló poétikájáról, egy olyan irodalomtörténész vallomása, aki az életét adta a költőnek, hogy megmutassa ma is dinamikusan működő líráját. Sokrétűség, az egész világra rányúló figyelem és annak minden érzékletét hasznosító poétikai kreativitás sugárzik Szabó Lőrinc verseiből. Ugyanakkor a kutató figyelmét is megismerjük a kötetből, aki a szerző attitűdjével azonosulva ugyanúgy kinyílik egy tágabb világtapasztalatra a szerző nyomdokaiba lépve, ezáltal sokrétű és izgalmas poétikai megfigyeléseket tehet az életműben. A költő és annak kutatója is egyaránt inspiráló odaadással fordul az irodalomhoz. A tanulmánykötet

önmagában tanúskodik erről a lelkesítő kutatói attitűdről. Szabó Lőrinc költői hozzáállását pedig nem is jellemezhetné más jobban, mint amit Kabdebó Lóránt ír róla a *Tücsökzene* írásának időszakából: „Szinte kettős én él benne: az egyik kimerül az alkalmi eseményekben, a várt pusztulás kínjait éli át, a másik emberfeletti erővel zárkózik az alkotásba.” (274.)

(Prae, 2022)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8. | telefon: +36 76 501 240 | e-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu